

KULTURA JE IZRAZ NAJBOLJŠEGA V DRUŽBI

Kulturna ustvarjalnost v mojem kraju

Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov
za mentorje zgodovinskih krožkov

Ljubljana, oktober 2023

*Zveza Prijateljev
Mladine Slovenije®*

Komisija za delo zgodovinskih krožkov

KULTURA JE IZRAZ NAJBOLJŠEGA V DRUŽBI

**Kulturna ustvarjalnost
v mojem kraju**

Zbornik znanstvenih
in strokovnih prispevkov
za mentorje
zgodovinskih krožkov

Ljubljana, oktober 2023

VSEBINA

- 7 mag. Marjetka Balkovec Debevec
**Uvodni prispevek KULTURA JE IZRAZ NAJBOLJŠEGA V DRUŽBI –
KULTURNA USTVARJALNOST V MOJEM KRAJU**
- 13 dr. Aleš Gabrič
KULTURA ZA RAZVEDRILO, DRUŽENJE IN RAZMISLEK
- 23 dr. Tomaž Simetinger
KRATEK ORIS LJUBITELJSKE KULTURNE DEJAVNOSTI NA SLOVENSKEM
- 31 dr. Branko Šuštar
**VEN IZ ŠOLE!
OD MAJSKIH IZLETOV DO KULTURNIH DNEVOV IN ŠOLSKIH ESKURZIJ**
- 41 mag. Silva Karim
IZKUŠNJE Z OHRANJANJEM KULTURNE DEDIŠČINE PRI DELU Z UČENCI
- 49 Nataša Kokošinek
DOMOZNANSKA DEJAVNOST V OBČINSKI KNJIŽNICI JESENICE
- 59 Slavko Pregl
KAKO SE KALIJO PISATELJI
- 65 Jože Prah
TEMATSKE POTI V SLOVENIJI
- 75 Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS
ZLATA PRAVILA SESTAVLJANJA RAZISKOVALNIH NALOG
- 82 Iris Furlan
**SODELUJOČE OSNOVNE ŠOLE V RAZISKAVI
»ŠPORT SKOZI ČAS« V ŠOLSKEM LETU 2022/2023**

Marjetka Balkovec Debevec

mag. znanosti etnologije in prof. zgodovine, muzejska svetnica,
predsednica Komisije za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS, Slovenski šolski muzej, Ljubljana

E: marjetka.balkovec@guest.arnes.si T: 041 441 184

KULTURA JE IZRAZ NAJBOLJŠEGA V DRUŽBI

Kulturna ustvarjalnost v mojem kraju

UVOD

Štiri prijateljice imamo skupni gledališki abonma. Tako se vsak mesec znova veselimo posebnih večerov, ki malo pretrgajo vsakodnevne urnike in nam prinesejo večer gledaliških užitkov. Predstave spodbujajo različne razmisleke, ki jih skupaj razpredamo na obveznih druženjih po predstavah.

V različnih kulturnih dejavnostih in nastopanju sem uživala že v osnovnošolskih letih, a ljubezen do gledališke dejavnosti se je vame najbolj odločilno vrasla v gimnazijskih letih. Še vedno občudujem profesorje, ki so nas z oddaljene gimnazije Črnomelj z vlakom peljali na različne dogodke in predstave v Ljubljano. Pa ne le to, predstave niso ostale le neke v bežnem spominu, pač pa smo naslednji dan pri pouku podoživljali dogodke, razpravljali o vsebini, pa tudi o primernem, kulturnem obnašanju na prireditvah.

A v tistem razcvetu mladih let nismo bili le gledalci in opazovalci, tudi sami smo bili aktivno vpeti v kulturno življenje šole in kraja. Na gimnaziji je delovalo Kulturno-umetniško društvo »Jasa«, njegovo predsedništvo sem prevzela, potem ko je gimnazijo končala Mateja Koležnik, sedaj priznana režiserka. V društvu je deloval pevski zbor, v katerem smo prepevali pod taktirko profesorice Tatjane Mihelčič, recitatorje sta nas vodili profesorici Darka Čop in Bogomira Kure. Dijaki smo v okviru šolskih kulturnih dejavnosti sodelovali še pri šolskem glasilu Mozaik in šolskem radiu, a meni osebno je najbolj neizbrisno sled zapustilo delovanje v dramski skupini, ki jo je vodila izjemna mentorica Bogomira Kure, »naša Mira«.¹ V tistih gimnazijskih letih smo igrali izbor Molierovih komedij (Izsiljena ženitev, Don Juan, Žlahtni meščan in Namišljeni bolnik), veseloigro s petjem in plesom Veseli berači (R. Burns) in se poskusili z dramatiko absurda Eugena Ionesca in njegovima Učno uro in Plešasto pevko. Seveda je šlo le za prve dotike z igrilstvom, a je kljub temu z besedami težko zajeti ves čar, izkušnje in preizkušnje, ki smo jih mladi gimnazijci doživljali na vajah, predstavah in tistih čustveno nabitih večerih po nastopih. Vse, kar se je dogajalo ob naših amaterskih igralskih izkušnjah, nas je bogatilo, razveseljevalo in osebno oblikovalo.²

1 Več: Balkovec Debevec: Kulturno umetniško društvo »Jasa«, str. 130–131; Balkovec Debevec: Lik gimnazijske profesorice, str. 214–218. Kulturni praznik, Črnomelj 2023, www.crnomelj.si/sl/za-obcane/novice/2023020808254872/ob-kulturnem-prazniku-v-crnomlju-podelili-zupanceva-priznanja/, 29. 9. 2023. E-prireditve Občine Črnomelj ob slovenskem kulturnem prazniku, 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=glo45wZxctA>, 29. 9. 2023.

2 Več: Balkovec Debevec: Kulturno umetniško društvo »Jasa«, str. 130–131 in Balkovec Debevec: slavnostni govor ob kulturnem prazniku, Črnomelj 2009 (osebni arhiv).

Ne le z dramsko skupino, tudi sicer sem imela z nastopanjem na različnih prireditvah priložnost začutiti posebnega duha odrskih desk v Kulturnem domu Črnomelj. Pročelje stavbe krasi izjemen relief kiparja Jakoba Savinška, zaradi pomembnih zgodovinskih dogodkov, ki so se odvijali v prostorih kulturnega doma, je bil dom razglašen za kulturni spomenik državnega pomena v lasti Ministrstva za kulturo.³ Med drugim je bilo na takratnem osvobojenem ozemlju Bele krajine v tem, takrat Sokolskem domu, 12. januarja 1944 ustanovljeno Prvo Slovensko narodno gledališče, prvo gledališče, ki je nosilo nedvoumno nacionalno slovensko oznako. Slovensko narodno gledališče je že v letu 1944 pripravilo skupno 123 gledaliških prireditev, od tega kar 74 v Črnomlju.⁴ Kmalu bo že 80 let, odkar 8. februarja praznujemo Prešernov dan, slovenski kulturni praznik, osrednja državna slovesnost pa poteka v Cankarjevem domu v Ljubljani. Ob tem je morda zanimiv podatek, da je bila utemeljitev odloka o kulturnem prazniku podpisana in razglašena v Beli krajini leta 1945, prva osrednja kulturna proslava pa je bila v Črnomlju. Za ta novi praznik so v januarju in prvih dneh februarja tistega leta potekale intenzivne priprave za proslavo, pripravljalo se je gradivo, vadili so igralci, glasbeniki in drugi nastopajoči, slikar France Mihelič je v linolej vrezal podobo pesnika Franceta Prešerna, Božidar Jakac pa ga je upodobil na padalsko svilo.⁵

Zakaj v tem uvodnem razmišljanju navajam različne kulturne utrinke iz mojega rodne kraja? Zato, ker se kulturno oblikovanje vsakega posameznika najprej začne v domačem okolju. In zato, ker bodo tudi mladi raziskovalci zgodovine v letošnjem šolskem letu raziskovali kulturno ustvarjalnost v domačem kraju skozi čas. Pri tem pa jim boste vi, spoštovane mentorice in mentorji, v vzpodbudo, navdih, usmeritev, pomoč.

Številni kraji na Slovenskem imajo že zbrano in zapisano vsaj osnovno razvojno pot kulturne dejavnosti na svojem območju. Prav tako je ta dejavnost zanimivo predstavljena v lokalnih, pokrajinskih in državnih muzejih. Morda je ob začetku vašega letošnjega raziskovanja prvi korak najbolje najprej usmeriti v ogled bližnjega muzeja. Polje kulture je izjemno široko in raznovrstno, prepleteno z različnimi drugimi dejavnostmi.

»Čitalnica naša se tako pridno obiskuje, da je veselje.«⁶ Na ta simpatični, vzneseni stavek sem naletela ob raziskovanju kulturnega in družabnega življenja v Črnomlju od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne.⁷ Narodna čitalnica v Črnomlju je začela slovesno delovati na Petrovo, 29. junija 1868. Pri razvoju kulturne dejavnosti je bilo pomembno tudi učiteljstvo, o tem med drugim priča podatek, da je ob odprtju nastopil učiteljski pevski zbor domačih in okoliških učiteljev pod vodstvom učitelja Jožefa Juvana.⁸

Različne prireditve, koncerti, dramska dejavnost so v Črnomlju razgibali kulturno okolje takratnega časa in zapisi pravijo, da so bili prostori, kjer so potekale prireditve, nabito polni do zadnjega kotička, zadovoljnost pa se je brala z obrazov gledalcev. Kulturno dejavnost so gojila številna društva, tako tudi nazorsko nasprotni Sokoli in Orli. Pri Sokolih je za odlično igralko veljala Miljeva Kvas, poročena Polič,

3 V stavbi je med 19. in 20. februarjem 1944 potekalo prvo zasedanje SNOS (Slovensko narodnoosvobodilni svet), kjer so bili postavljeni temelji slovenske državnosti, sprejeti so bili številni odloki, ki so še danes temelj slovenske parlamentarnosti in najvišje stopnje slovenske ljudske oblasti. <https://www.zik-crnomelj.eu/sl/kulturni-dom/o-kulturnem-spomeniku/>, 28. 9. 2023.

4 Več: Gabrič: Prvo Slovensko narodno gledališče. *Kronika* (Ljubljana), URN:NBN:SI:doc-QQNQSTIK from <http://www.dlib.si>, 29. 9. 2023.

5 Smolej: Prešeren in narodnoosvobodilna vojna. *Kronika* (Ljubljana), URN:NBN:SI:doc-6K442R8I from <http://www.dlib.si>, 29. 9. 2023.

6 *Kmetijske in rokodelske novice*, 1868 (3. 6.), str. 184.

7 Več: Balkovec Debevec: *V Črnomlju*, 2008.

8 *Kmetijske in rokodelske novice*, 1868 (15. 7.), str. 231–232.

mama igralca Radka Poliča – Raca, pri Orlih pa se je v igrilstvu posebej odlikovala družina Plut. Igralske predstave so veliko pomenile tudi otrokom in mladini. Tako je ostalo v spominu: *»Ko se je razglasilo – igra bo – mama ni rabla nič reč – otroci so cel dan pridno delali. Mama jim je potem dala denar za stojišče.«*⁹

Sokoli so leta 1925 z velikimi prizadevanji zgradili Sokolski dom po načrtih gradbenika Viljema Trea, ki je med drugim sodeloval pri gradnji stavbe Deželnega, zdaj Narodnega muzeja in Filharmonije v Ljubljani.¹⁰ V Sokolskem domu Črnomelj je bila 5. oktobra 1930 prva kino predstava. Najprej so bili filmi nemi, spremljali so jih s klavirsko spremljavo, od leta 1936/37 so začeli predvajati zvočne filme. Obiski filmskih predstav so postali zelo priljubljeni in so pomembno vplivali na način življenja ljudi.¹¹

Nekaj elementov razvoja kulturnih dejavnosti je bilo v tem uvodnem prispevku predstavljenih na primeru manjšega mesta, v nadaljevanju pa dr. Aleš Gabrič v članku z naslovom *Kultura za razvedrilo, druženje in razmislek* podaja pregleden in razvejan pogled na kulturo in kulturne navade Slovencev, od tega, kakšen vpliv je z razvojem šolstva imela povečana pismenost, do zbiranja v čitalnicah in bogatem društvenem življenju, pa vse do danes, ko iščemo (tudi kulturne vsebine) vsak na svojem zaslonu. Članek bo gotovo pomembna popotnica k razmišljanju mentoric, mentorjev in mladih raziskovalcev, v katere smeri je možno usmeriti raziskovanje kulturne dejavnosti v domačem okolju.

Dolgo tradicijo in veliko razširjenost ima ljubiteljska kulturna dejavnost, ki jo v prispevku oriše in poda njene glavne značilnosti dr. Tomaž Simetinger in pri tem opozarja, da imajo tovrstne dejavnosti, kot so gledališče, zborovska, inštrumentalna, folklorna dejavnost in številne druge, zelo dolgo in pogosto zapleteno zgodovino.

Šola je bila in ostaja temelj tudi osnovne kulturne vzgoje vsakega posameznika. Članek dr. Branka Šuštarja z naslovom *Ven iz šole! Od majskih izletov do kulturnih dnevor in šolskih ekskurzij* je namenjen kot spodbuda zgodovinskim krožkom k raziskovanju sprememb v oblikah potovalnih navad, pa tudi krajevnih ciljev šolskih izletov in kulturnih vsebin teh izletov glede na prakso njihovega šolskega okolja.

»So stvari, ki skozi čas izgubljajo svojo uporabno vrednost. Tisto, kar ostane, je njih lepota,« je v prispevku zapisala likovna pedagoginja, mag. Silva Karim, ki je s pogledom iz prakse nadaljevala temo obravnave kulturnih vsebin z učenci na Osnovni šoli Col.

Temelj naše kulturne izobrazbe je knjiga, hrami knjig pa so knjižnice – ustanove z večstoletno tradicijo. Na primeru Občinske knjižnice Jesenice je Nataša Kokošinek prikazala vlogo knjižnic in njihovo pomembno domoznansko dejavnost. Mentorjem in mladim raziskovalcem bodo v pomoč podatki o uporabnosti domoznanskega gradiva, različne možnosti za dostop do klasičnega in digitaliziranega gradiva ter različnih portalov.

Ko odstiramo stran za stranjo med platnicami knjig (pa tudi e-knjig) nas pesniki in pisatelji v svojih delih popeljejo v različne svetove. Kako pa nastane pisatelj in kako se kali, nam v navdihujočem osebnem

9 Balkovec Debevec: V Črnomlju, str. 106.

10 Hudolin, Gašper: *Treovi gradbeni projekti*, <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/treovi-gradbeni-projekti-v-ljubljani-in-drugih-mestih/>, 30. 9. 2023. Sokolski dom je bil po načrtih arhitekta Branka Simčiča leta 1954 dograjen in preurejen v že omenjeni Kulturni dom Črnomelj.

11 Balkovec Debevec: V Črnomlju, str. 115–116.

zapisu zaupa pisatelj Slavko Pregl. Skupaj z njim verjamemo, da bodo tudi naši zgodovinarski geniji (v kratkih ali dolgih hlačah) v letošnjem šolskem letu izdelali zanimive raziskovalne naloge.

Ker pa kultura ni nekaj osamljenega, izoliranega, pač pa jo najdemo tudi v presečiščih izobraževanja, turizma, pohodništva, nas Jože Prah v svojem prispevku popelje še malo na zrak, kjer se na tematskih poteh po Sloveniji združujeta narava in kultura.

Kultura je izraz najboljšega v družbi, ta misel se je na sestanku Komisije za delo zgodovinskih krožkov porodila članici dr. Nadji Terčon, ko smo iskali primeren navdih za raziskovalno temo o kulturni dejavnosti v domačem okolju. Misel lahko zasledimo tako v literaturi kot v filmih, o tem je že v drugi polovici 19. stoletja pisal tudi Matthew Arnold, angleški pesnik, kulturni kritik in šolski nadzornik.¹²

Ob res brezmejnem polju kulture, ki izraža tisto najboljše, kar obstaja v družbi, se nam utrne tudi razmislek o kulturi obnašanja v vsakodnevnem življenju, v medosebnih odnosih, v politiki, doma, v šoli, tudi v odnosu do prednikov in tradicije.

Spoštovane mentorice in mentorji, raziskovalne naloge vaših učencev bomo z nestrpnostjo pričakovali do roka oddaje, 31. marca 2024. Verjamemo, da bo letošnje raziskovanje kulture zares izraz vsega najboljšega!

VIRI IN LITERATURA

Viri:

1. Balkovec Debevec, Marjetka: Slavnostni govor ob kulturnem prazniku, Kulturni dom Črnomelj, 7. 2. 2009 (osebni arhiv).

Časopisni viri:

1. *Kmetijske in rokodelske novice*, Dopisi, Črnomelj, 1868 (3. 6.), str. 184.
2. *Kmetijske in rokodelske novice*, Dopisi, Iz Črnomlja, 1868 (15. 7.), str. 231–232.

Spletni viri:

1. Arnold, Matthew: *Culture and anarchy*, (1869). Dostopno na: <http://public-library.uk/ebooks/25/79.pdf>, 20. 9. 2023.
2. E-prireditve Občine Črnomelj ob slovenskem kulturnem prazniku, 2021, uvodni nagovor: Andrej Kavšek - župan občine Črnomelj (T 0.14–3.43, slavnostna govornica: mag. Marjetka Balkovec Debevec (T 20.30–25.50). Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=glo45wZxctA>, 29. 9. 2023.
3. Gabrič, Aleš: Prvo Slovensko narodno gledališče je delovalo v Beli krajini. *Kronika* (Ljubljana), letnik 58, 2010, številka 3, str. 875–892. Dostopno na: URN:NBN:SI:doc-QQNQSTIK from <http://www.dlib.si>, 29. 9. 2023.
4. Hudolin, Gašper: *Treovi gradbeni projekti v Ljubljani in drugih mestih*. Dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/treovi-gradbeni-projekti-v-ljubljani-in-drugih-mestih/>, 30. 9. 2023.
5. Kulturni dom Črnomelj. Dostopno na: <https://www.zik-crnomelj.eu/sl/kulturni-dom/o-kulturnem-spomeniku/>, 28. 9. 2023.
6. Kulturni praznik, Črnomelj 2023, govor slavnostne govornice Maje Weiss. Dostopno na: www.crnomelj.si/sl/za-obcane/novice/2023020808254872/ob-kulturnem-prazniku-v-crnomlju-podelili-zupanciceva-priznanja/, 29. 9. 2023.

12 Več: Arnold: *Culture and Anarchy*, <http://public-library.uk/ebooks/25/79.pdf>, 20. 9. 2023; Srakar: *Ponovno odkritje kulture*, <https://repozitorij.uni-lj.si/lzpisGradiva.php?id=6990&lang=slv>, 20. 9. 2023.

7. Smolej, Viktor: Prešeren in narodnoosvobodilna vojna. *Kronika* (Ljubljana), letnik 3, 1955, številka 1, str. 5-14. Dostopno na: URN:NBN:SI:doc-6K442R8I from <http://www.dlib.si>, 29. 9. 2023.
8. Srakar, Andrej: *Ponovno odkritje kulture v družboslovju in nove teme kulturnih študij*, diplomsko delo. Ljubljana, 2004. Dostopno na: <https://repozitorij.unilj.si/lzpisGradiva.php?id=6990&lang=slv>, 20. 9. 2023.

Literatura:

1. Balkovec Debevec, Marjetka: Kulturno umetniško društvo „Jasa“, *Gimnazija v Črnomlju: 50 let od ustanovitve: 1944–1994* (ur. Milka Rauh), Črnomelj: Srednja šola, 1995, str. 130–131.
2. Balkovec Debevec, Marjetka: Lik gimnazijske profesorice: ob jubileju razredničarke in dramske mentorice Bogomire Kure, prof., *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* (ur. Anton Arko), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2018, št. 3, str. 214–218.
3. Balkovec Debevec, Marjetka: *V Črnomlju od nekdaj bili so veseli --- : Črnomelj v kulturnem in družabnem utripu od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne*, Črnomelj: Občina, 2008.

Aleš Gabrič

dr. zgodovine, znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino

E: ales.gabric@inz.si T: 01 200 31 25

KULTURA ZA RAZVEDRILO, DRUŽENJE IN RAZMISLEK

Pojma kultura in kulturna zgodovina nimata enoznačne razlage in lahko posegata v širok nabor dejavnosti človeškega rodu. V tem primeru je tematika zožena na oris od druge polovice 19. stoletja, ko sta hitro naraščanje pismenosti in kulturne ponudbe omogočila, da so postale kulturne dobrine dostopne vse širšemu krogu Slovencev in Slovenk.

Ključne besede: kulturna ponudba, kulturne ustanove, kulturna društva, bralna kultura, kinematografija, televizija

KAKO SE OMEJITI IN KAKO GLOBOKO V PRETEKLOST SEČI?

Kultura je izraz najboljšega v družbi, razpisana tema letošnjega programa Mladih raziskovalcev zgodovine, se ne sklada najbolj z oceno, da je bila kulturna zgodovina »nekoč Pepelka med disciplinami«, kot je odnos do nje še sredi 20. stoletja označil Peter Burke, profesor kulturne zgodovine na Univerzi v Cambridgeu, v uvodnem poglavju knjige *Kaj je kulturna zgodovina*.¹ V njej je orisal ponovno odkritje kulturne zgodovine od sedemdesetih let 20. stoletja dalje, krepitev njene vloge v zgodovinopisju in humanistiki ter pisani spekter pristopov in tematik, s kakršnimi so se spoprijeli raziskovalci v različnih državah. Pri raziskovanju so uporabljali zelo različne metodološke prijeme, od tistih svojstveni zgodovini, do metodologij sorodnih strok, sociologije, kulturne antropologije in drugih. Ob razmisleku, kaj sploh sodi v kulturno zgodovino, je Burke omenil široko paleto tematik s pripombo, da se kot kultura označujejo vse dejavnosti, s katerimi se ukvarja človeški rod. Vprašanje bi bilo treba pravzaprav obrniti na glavo in se vprašati, kaj kulturna zgodovina sploh ni?

Če bi se ozrli le na razpisane teme za Mlade raziskovalce zgodovine iz zadnjih let, bi v najširše pojmovanje kulturne zgodovine lahko stlačili skorajda vse, s čimer so se zgodovinski krožki na osnovnih šolah že ukvarjali. Šport, lansko temo, označujemo tudi kot telesno kulturo, leto pred tem so se nadobudni

¹ Burke, *Kaj je kulturna zgodovina*, str. 1.

zgodovinarji ukvarjali z boleznimi oz. zdravstveno kulturo, pa tudi še leto starejša tema iz politične zgodovine in osamosvajanja Slovenije vsaj ošvrkne tematiko politične kulture. Če bi se v letošnjem letu, ko se spominjamo okrogle obletnice smrti Antona Janše, dotaknili čebelarstva oz. apikulture, bi tudi to lahko uvrstili v širše pojmovanje kulturne zgodovine. Da ne bi zašli na preširoko polje, se je smiselno omejiti na kulturno tematiko v klasičnem ali pa ožjem pomenu besede, na tisto dejavnost, ki je v prvi vrsti rezultat človekove umske ustvarjalnosti (seveda te nikakor ne moremo izločiti tudi iz prej omenjenih tematik). Na spletnem jezikovnem portalu *fran.si* je beseda kultura pojasnjena v šestih možnih razlagah, z letos razpisano tematiko pa je mišljen ožji pomen kulture predvsem iz druge in tretje točke, ki omenjata filmsko, glasbeno, sodobno, množično, gledališko, pevsko in še kakšno kulturo.²

Proučevanje različnih zvrsti slovenske kulturne preteklosti je rezultiralo že v številnih knjigah, razpravah, filmih, predstavah, a so za marsikatera potrebna orodja in specialna znanja, ki večini nadobudne mladine zgodovinskih krožkov še ni dosegljiva. Zato se je bolje omejiti na čas in tematike, ki so pustile sledi v jeziku, pisavi in dokumentih, ki so širše dosegljivi. Zatorej je težavno posegati v več stoletja oddaljeno preteklost, primernejše pa v čas, ko je naraščala pismenost tudi med preprostim ljudstvom, ko so naši predniki ustanavljali nova kulturna društva in ustanove in ko so kulturne dobrine postajale dostopne vedno širšemu krogu vedoželjnejšev in radovednejšev. To obdobje se je začelo v drugi polovici 19. stoletja, ko so Slovenci naredili velik kulturni preskok in tako navdušili uglednega evropskega sociologa Ludwika Gumpłowicza, da jih je ob prelomu v 20. stoletje izpostavljaj kot primer malega naroda, ki dela velike korake: »Pravijo, da se dandanes otroci že rode bolj inteligentni; zdi se nam pa, da se godi isto z mladimi kulturnimi narodi. Ne rabijo več stoletij, da se dvignejo na višino starejših kulturnih narodov: danes se to zgodi neverjetno hitro. Za zgled takšnega hitrega kulturnega razvoja bi lahko navedli tudi Slovence.«³

S tem nikakor niso bile mišljene kulturne ustanove ali društva, ki so v Ljubljani, Trstu, Mariboru, Gorici, Celju ali drugih mestih že desetletja delovala v nemškem ali italijanskem jeziku, temveč društva, ki so jih Slovenci ustanavljali od šestdesetih let 19. stoletja. Pogoj za to je bila višja pismenost, ki je začela naraščati po šolski reformi leta 1869. S Slovenci poseljene dežele niso kaj dosti zaostajale za najbolj razvitimi deli Avstrije in desetletje po reformi, leta 1880, je bilo na Slovenskem še približno 39 odstotkov nepismenih. Ta delež je naglo padal, desetletje pozneje je bila nepismena še četrтина prebivalstva, ob zadnjem popisu prebivalstva pred prvo svetovno vojno leta 1910 pa je bilo na Slovenskem le še okoli 13 odstotkov nepismenih, pa še med temi so izrazito prevladovali starejši, medtem ko so bili med mlado generacijo zgolj še trije odstotki nepismenih.⁴ Dosežena visoka pismenost je vplivala na celotno kulturno dogajanje, v katerega se je postopoma vključeval vse večji delež prebivalstva in je t. i. visoka kultura vse bolj izgubljala status privilegija družbene elite.

Vpliv pismenosti na kulturne navade Slovencev je nazorno razviden pri bralnih navadah Slovencev in skokovitem naraščanju števila članov Družbe sv. Mohorja, za katero je pisatelj Prežihov Voranc v starosti zatrjeval, da »ako bi ne bilo Mohorjeve, ko sem njene knjige prebiral že kot deček na paši, bi ne bil nikoli postal pisatelj«.⁵ Prva slovenska knjižna založba je sredi 19. stoletja letno knjižno zbirko poslala manj

2 Fran, <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=kultura>, 5. 9. 2023.

3 Gumpłowicz, Sociološki problemi v avstrijski politiki, str. 311.

4 Šifrer, Pismenost prebivalstva, str. 11–19.

5 Koledar Družbe sv. Mohorja: za leto 1946, str. 35.

kot tisoč članom, v skladu z dvigom pismenosti pa je naraščal interes za branje cenovno zelo dostopnih knjig. V času šolske reforme ob koncu šestdesetih let 19. stoletja je štela Družba sv. Mohorja že okoli 10 tisoč članov, dve desetletji po reformi že petkrat toliko, se ob prelomu v 20. stoletje približalo številki 80 tisoč in ob koncu prve svetovne vojne za svoje člane tiskalo kasneje nobeni slovenski založbi dosegljivo naklado 90 tisoč naročnikov kompletov letne zbirke knjig.⁶

Naročniki niso bili zgolj posamezniki, pač pa tudi vse številnejša slovenska kulturna društva, ki so veliki večini prebivalstva nadomeščala tisto, kar danes pričakujemo od poklicnih kulturnih ustanov. Širitev mreže poklicnih kulturnih ustanov namreč ni samoumevno pomenila, da te postajajo dostopne širokemu krogu ljudi, saj je bil v času s šele razvijajočo se železniško mrežo obisk gledališke ali operne predstave, koncerta filharmonije ali ogled razstave v večjih mestih večini nedosegljiv. Izoblikovala sta se dva tipa kulture. Družbena elita, tisti, ki so »nekaj pomenili« ali hoteli »nekaj pomeniti«, so svojo pomembnost dokazovali tudi z obiskovanjem kulturnih dogodkov v največjih središčih, ki so jih, z manj uglednih sedežev, bolj resno spremljali manj premožni meščani, izobraženci ali drugi obiskovalci.⁷ Večina prebivalstva na podeželju, v trgih in manjših mestih pa je kulturne potrebe zadovoljevala nedaleč od svojih bivališč, pri lokalnih kulturnih društvih, ki so v svojih sekcijah ponujala zelo raznoliko kulturno razvedrilo. Delovanje številnih čitalnic je že bilo obravnavano v znanstvenih člankih, monografijah ali priložnostnih zbornikih, a se še vseeno najde dovolj prostora za poglobitev v delovanje in kulturno ponudbo prvih kulturnih društev v domačem okolju.⁸ Kulturna društva so se idejno ločevala na katoliška, liberalna ali socialdemokratska, a njihovo temeljno poslanstvo je bilo enako, širiti kulturna obzorja. Za njihovo delovanje je bilo pomembno, da so v gledališko sekcijo, pevske zборе, glasbene skupine in orkestre ter druge dejavnosti vključili čim širši krog ljudi, tako da v kulturni dejavnosti niso bili zgolj pasivni obiskovalci, temveč tudi aktivni ustvarjalci.

Razmah kulturne dejavnosti do prve svetovne vojne je težavno ocenjevati zaradi pomanjkanja celovitejših podatkov, pa vendar nam posamezni orisi nakazujejo, da so se ponekod ohranili in so v samostojnih publikacijah ali lokalnih zbornikih predstavljeni lepi prikazi kulturne dejavnosti za nekatere manjše slovenske kraje.⁹ O hitrem kulturnem razvoju ni dvomil že omenjeni pogled iz soseščine Ludwiga Gumpłowicza, spoznanje istega pa najdemo tudi pri domačih ljudeh. Ernestina Jelovšek, hči Franceta Prešerna, je širjenje slovenskih kulturnih obzorij leta 1903 ponazorila s pojasnilom, zakaj prvotno spominov na očeta ni pisala v maternem jeziku: »Da sem pisala takrat po nemški, temu, mislim, se pač ne bode čudil noben rojak, če pomisli, da sem hodila v nemške šole, s štirinajstimi leti ostavila rojstno mesto in odsihdob občevala z ljudmi samo po nemški. Poleg tega sem živela le med Nemci ter mi je bilo nemško čtivo v obilici na razpolago, dočim nisem imela, žal, dvajset let slovenske knjige v rokah. Danes pišem lahko tudi v svojem materinem jeziku.«¹⁰

6 Smolik, *Oris zgodovine Mohorjeve družbe*, str. 29.

7 Gabrič, *Družbena in družabna vloga gledališke dejavnosti na Slovenskem*, str. 20–27.

8 Glej npr.: Ratiznojniki, *Čitalnica v Ljutomeru 1868–1914*; Goropevšek, *Narodna čitalnica v Celju*.

9 Glej npr.: Balkovec Debevec, *V Črnomlju od nekdaj bili so veseli --- : Črnomelj v kulturnem in družabnem utripu*; Belej, *Kako so se družili : kulturno dogajanje in društva v Laškem*.

10 Jelovškova, *Spomini na Prešerna*, str. V.

KULTURNE USTANOVE IN KULTURNA DRUŠTVA

Zgolj pol stoletja pred objavo tega zapisa je bil položaj za slovensko kulturno ustvarjalnost bistveno drugačen. To nam ponazori že pogled na življenjsko pot očeta Ernestine Jelovšek, pesniškega avtorja slovenske himne, Franceta Prešerna. Šolal se je večinoma v nemškem jeziku, prebiral je nemške časopise in knjige, saj je bilo slovenskih zgolj za vzorec, v gledališču si je ogledoval predstave v nemškem jeziku. Tudi v službeni komunikaciji je večinoma pisal po nemško. Kljub temu da je slovenščino uporabljal največ v ustni komunikaciji in redkih pismih, je s svojo poezijo dokazal, da se lahko tudi slovenščina kosa z jeziki večjih in kulturno bolj razvitih narodov. Pravzaprav je nakazal tisto, čemur so sledili rojaki v naslednjem stoletju, ko so naglo zmanjševali zaostanek za kulturnim razvojem večjih narodov, ki se je najbolj očitno kazal v tem, da Slovenci še niso imeli stalnih poklicnih kulturnih in znanstvenih ustanov, s kakršnimi so se že stoletje ali več bahali večji sosednji narodi, stalnega gledališča, opere, založb, filharmoničnih orkestrov, akademije ali univerze.

Osrednja slovenska društva so si že ob ustanovitvi zastavila za cilj razviti ustanove, ki bi se lahko primerjale s tistimi večjih narodov v največjih evropskih kulturnih središčih. Že ob ustanovitvi Dramatičnega društva jeseni 1866 so si med dolgoročne cilje zapisali stalno slovensko gledališče, ustanovitev šole za gledališke ustvarjalce in založništvo dramskih tekstov. Sprva je slovensko gledališče delovalo v isti stavbi z nemškim v starem deželni gledališču, ko pa so se v Ljubljani leta 1892 odprla vrata novega Deželnega gledališča, je začelo število slovenskih predstav naraščati in že pred prvo svetovno vojno je slovensko gledališče pokazalo, da je nujen nadaljnji korak ustanovitev stalnega poklicnega gledališča. Do tega je prišlo po prvi svetovni vojni, ko je bilo ustanovljeno Narodno gledališče (predhodnik današnjega Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani) z dramo in opero. Podoben je bil razvoj na glasbenem področju, saj si je leta 1872 ustanovljena Glasbena matica zastavila podobne cilje in želela poskrbeti za glasbeno šolstvo, ki je vodilo do ustanovitve Akademije za glasbo, Slovensko filharmonijo smo kot državno poklicno ustanovo dobili (šele) po drugi svetovni vojni, cilj Glasbene matice pa je bil tudi tisk glasbenih del, kar je spodbudilo nastajanje slovenske glasbene produkcije.¹¹

Podobno je bilo tudi na založniškem, šolskem in znanstvenem področju, kjer so zasebne ustanove ali društva tlakovale pot ustanovitvi osrednjih slovenskih kulturnih in znanstvenih ustanov, ki so status osrednjih državnih ustanov večinoma dobile v drugi polovici 20. stoletja. Šlo je za številne nove muzeje in galerije tudi v manjših krajih, založbe, ki so še posebej spodbujale tisk del domačih avtorjev, gledališča, ki so doživljala vzpone in padce, sistematično grajeno mrežo osrednjih knjižnic, ki so bile upravičene do prejemanja obveznega izvoda vsake tiskane knjige v Sloveniji in so številne odprle tudi domoznanske oddelke, ki sistematično skrbijo za ohranjanje domače kulturne dediščine. Vrhunski kulturni dosežki, ki so bili sredi 19. stoletja dostopni bolj ali manj družbeni eliti v osrednjih mestih, so postali stoletje pozneje na voljo že veliki večini prebivalstva.¹²

V manjših krajih so za kulturno ponudbo skrbela amaterska kulturna društva, ki so sprva združevala vse zainteresirane, a so se že ob koncu 19. stoletja začela ločevati po idejno-političnih kriterijih. V čitalnicah so sprva združevali različne dejavnosti, kmalu pa so se začele osamosvajati posamezne dejavnosti in

¹¹ Gabrič, Ustanovitev Opere Narodnega gledališča v Ljubljani, str. 277–289.

¹² Gabrič, Policentrični razvoj slovenskih kulturnih ustanov sredi 20. stoletja, str. 39–49.

kulturni zanesenjaki so ustanavljali različna društva, ki so skrbela za eno umetniško zvrst, morda kakšno več. V večjih krajih so bila agilnejša društva, ki so jih ustanavljali liberalno usmerjeni meščani. V okviru sokolskih društev, ki so leta 1905 pripeljala do ustanovitve Slovenske sokolske zveze, niso zgolj telovadili, temveč so imeli tudi gledališke ali glasbene skupine. Sicer pa je bila večina liberalnih kulturnih društev združena v leta 1920 ustanovljeno Zvezo kulturnih društev. Katoliško usmerjena društva pa so se leta 1897 združila v Slovensko krščansko socialno zvezo, ki je razpredla gosto mrežo manjših društev po podežlju, leta 1923 pa se je preimenovala v Prosvetno zvezo. Ime »prosvetni dom« še marsikje opozarja, da je nekoč v njem domovalo katoliško društvo. Kulturnim društvom poglavitnih dveh idejnih taborov na Slovenskem so se sčasoma pridružila še marksistična na delavsko populacijo orientirana društva, znane so bile zlasti Svobode. Delavska društva so bila npr. znana po delavskih godbah in njihovih budnicah za 1. maj.¹³ Po drugi svetovni vojni je to pisano paleto pod komunistično oblastjo zamenjalo obvezno včlanjevanje društev v eno zvezo, predhodnico današnje Zveze kulturnih društev Slovenije, politični pritisk nanje pa je popustil ob prehodu v šestdeseta leta 20. stoletja, ko je spreminjanje življenjskega stila vplivalo na zmanjševanje pomena amaterskega kulturno prosvetnega dela.

Veliko kulturnih ustanov in društev je že popisalo svojo dejavnost in jo objavilo v jubilejnih zbornikih ob okroglih obletnicah, petdesetletnicah ali stoletnicah. Nove objave pa še vedno dokazujejo, da se še marsikje skrivajo dokazi o delu starega društva ali pa listanje po lokalnem časopisju prinese na plan bogastvo kulturnega izročila domačih ustvarjalcev.

KULTURNE DEJAVNOSTI

Da je kulturna dejavnost začela igrati pomembnejšo vlogo v vsakdanjiku širšega kroga ljudi, nam potrjujejo tudi nekateri posredni podatki. Za knjigo kot temeljno kulturno dobro nam to dokazujejo številke o širitvi knjižnične mreže. Pri čitalnicah knjižnica še ni bila samoumevni del dejavnosti, a so v večjih mestih vendarle prednjačile čitalniške, sokolske ali druge knjižnice, ki so bile bolj dostopne meščanstvu. Na podežlju pa je imela vodilno vlogo pri širjenju dostopnosti knjige Slovenska krščanska socialna zveza. Njenih več sto društev je pred prvo svetovno vojno razpolagalo z okoli 120 tisoč izvodi, pri čemer so številne knjižnice imele skromno zalogo knjig, tiste z več kot 300 ali 400 knjigami pa so veljale že za kar solidno založene. V večjih knjižnicah so še prevladovalе knjige v nemškem jeziku, toda delež se je počasi, a zanesljivo nagibal na slovensko stran.¹⁴

Branje se je po dvigu pismenosti uveljavilo kot najbolj množična oblika kulturnega razvedrila, saj se je ponudba širila z mrežo javnih knjižnic in nato še s tiskom cenejših žepnih knjig oz. žepnic. Od šestdesetih let 20. stoletja branje med mladimi sistematično spodbuja bralna značka, leta 1972 je bil organiziran prvi slovenski knjižni sejem, ustanovljeni so bili knjižni klubi, kot je Svet knjige. Poleg analize dostopnosti knjig je lahko zanimivo tudi raziskovanje, kaj bralci radi berejo, ali knjige kupujejo ali si jih zgolj izposojajo v knjižnicah, kateri so njihovi najbolj priljubljeni avtorji ali pa kakšen žanr literature jih najbolj pritegne. Prva analiza bralnih navad Slovencev iz leta 1931 je npr. pokazala: »Ženska čita mnogo manj znanstvene literature nego moški.« Ženske so bolj posegale po ljubezenskih, pustolovsko-ljubezenskih in zgodovinskih romanih, manj po socialno-političnih, le izjemoma pa so vzele v roke

¹³ Dolenc, *Kulturni boj*, str. 263–357.

¹⁴ Gerlanc, *Slovenske ljudske knjižnice*, str. 10–13.

kriminalke in vojne romane. Za razliko od njih so moške pritegnila pustolovska dela in kriminalke, moderni socialni in vojno zgodovinski romani, dela s fantastično in humoristično tematiko.¹⁵ Anketa med dijaško mladino iz šolskega leta 1955/56 pa je pokazala, da so bili tedaj najbolj priljubljeni pisatelji Finžgar, Tolstoj, Mitchell, Sienkiewicz, Cankar, Karl May, Verne, Dickens, Jurčič, Hemingway, Knittel, Zola, Balzac in drugi.¹⁶ Koliko od teh avtorjev današnja mladina sploh še pozna in katera imena so v današnjem času najbolj priljubljena med mladimi? Tudi za njih veljajo podatki iz ankete s konca prejšnjega stoletja, da si največ bralcev literaturo poišče v knjižnici (42 %), da marsikdo še vedno najraje bere knjige iz domače knjižnice (24 %), da si jih sposojajo tudi med sorodniki ali prijateljih (14 %) ali knjigo še vedno dobivajo kot darila (5 %)?¹⁷ Ankete, ki jih je v drugi polovici 20. stoletja izvajal oddelek za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani in rezultate objavljali v poročilih *Knjiga in bralci*, so pokazale prevlado izposoje knjig iz mreže javnih knjižnic. Morda pa bi anketa članov zgodovinskih krožkov med njihovo šolsko generacijo pokazala, da si več današnje mladine knjige izposoja v elektronski obliki.

Druga zelo dostopna kulturna dobrina je v prvi polovici 20. stoletja postal ogled filmov, saj so bile vstopnice v kinematografih neprimerno cenejše od gledaliških in so se gledališčniki ustrašili, da prihod filma naznanja konec gledališča. Film so si sprva ogledovali kot novo čudo tehnike, a je tovrstno navdušenje kmalu nadgradilo ogledovanje izdelkov nove filmske umetnosti, celovečernih filmov. Že pred drugo svetovno vojno so v slovenskih kinematografih prevladali ameriški filmi oz. hollywoodska produkcija in to se je obdržalo, razen v nekaterih vmesnih krajših obdobjih, vse do danes. Ker pa je ob pojavu televizije in kasneje kableske televizije obiskovanje kinematografov usahnilo, je lahko vpogled v program ali obiskovanje lokalnega (danes morda že zaprtega) kinematografa zelo zanimiva tema,¹⁸ ki bi razkrila, kaj so si ogledovale generacije staršev in starih staršev, kdaj so bili prvič v kinu in kateri filmi so se jim najbolj vtisnili v spomin, so si filme ogledovali sami ali v družbi. Sorodne ankete je možno seveda opraviti tudi za obiskovanje drugih kulturnih ustanov in dogodkov.¹⁹

Pomembno poživitev kulturnega razvedrila je prinesel tudi radio, sprva dostopnejši bogatejšemu sloju, a že od sredine 20. stoletja vse bolj dosegljiv širokemu krogu poslušalstva. Radio Ljubljana je prvič oddajal 1. septembra 1928, Fran Saleški Finžgar pa je v slavnostnem govoru dogodek označil kot »praznik slovenske besede«.²⁰ Poslušalci, ki so si lahko nabavili svoj aparat ali pa so na začetku skupaj poslušali oddaje v prostorih kulturnih društev, so lahko prisluhnili vsem vrstam glasbe, predavanjem, radijskim igram in poročilom. Radijski aparat je bil v prvi polovici 20. stoletja še dragocen izdelek, že nekaj desetletij kasneje pa povsem samoumeven del stanovanjske opreme.

Največjo spremembo v izrabi prostega časa za kulturno udejstvovanje pa je (pred pojavom osebnih računalnikov in interneta) prinesla televizija. Televizija Ljubljana je začela oddajati leta 1958 in odtegnila dobršen del publike starejšim kulturnim ustanovam. Izrazito je bilo to npr. vidno pri obiskovanju kinematografov, saj je ob pojavu televizije šel Slovenec povprečno v kino približno desetkrat letno, dve desetletji pozneje, ko je bil televizor že v večini stanovanj, pa le še po trikrat na leto.²¹ Televizor je

15 Poročilo prosvetnega odseka Delavske zbornice v Ljubljani za leta 1926–1931, str. 7–13.

16 Pediček, Naši višješolci in leposlovje, str. 126.

17 Žnideršič, Podmenik, Kocijan, *Knjiga in bralci IV*, str. 36–37.

18 Glej npr.: Zupanič, *Kino je vedno dobra ideja : 120 let od prve kinopredstave na Ptujju*.

19 Za opero glej npr.: Kotnik, *Operno občinstvo v Ljubljani*.

20 Govor pisatelja Finžgarja ob otvoritvi Radio-Ljubljana, str. 5.

21 Gabrič, Razmah slovenske kulture po letu 1945, str. 159–163.

prinesel tudi pasivizacijo pri amaterski kulturni ustvarjalnosti, saj je začelo usihati delovanje številnih skupin in kulturnih društev. V njih so bili pred tem domačinke in domačini aktivni ustvarjalci, po razmahu televizije in povečani ponudbi drugih poklicnih kulturnih ustvarjalcev (novih gledališč, glasbenih skupin, muzejev in galerij) pa se amaterska kulturna ustvarjalnost ni več vrnila k rekordnim številkam kreativnosti iz medvojnega obdobja in petdesetih let 20. stoletja.

POGLED V KULTURNO RAZVEDRILO MINULIH ČASOV

Danes, ko pogosto vsak gleda v svoj zaslon, je izbiranje programov in preživljanje prostega časa precej drugačno od časov, ko se je pred televizijskim zaslonom zbrala cela družina ali po možnosti še sosedje, ali pa od časov, ko se je na predstavi lokalnega kulturnega društva srečeval dobršen del vaščanov ali meščanov. Iz udobja sveta interneta in družbenih omrežij, na katerih najdemo svoje priljubljene glasbene, filmske ali druge posnetke, je malce težje razumeti čas, ko vsega tega še ni bilo na voljo in so marsikje, če so se hoteli razvedriti, morali najprej sami ustvariti kulturno vsebino. Ob tem se lahko porajajo številne primerjave med kulturnimi obzorji, bližnjimi današnji mladini, in svetom njihovih staršev in starih staršev, ko je bila dosegljivost precej omejena. Če bi poskušali odgovoriti na vsa porajajoča se vprašanja, bi zlahka ostali na površju dogajanja, zato je bolje iskati odgovore le na nekatere dileme. Katero je bilo za naše mesto (našo vas) najpomembnejše društvo? So si zgradili svoj kulturni dom in ali ta še služi svojemu prvotnemu namenu? Je kakšna kulturna prireditev še posebej odmevala ali morda zaznamovala daljše obdobje? So si gledališko predstavo, muzej ali galerijo prvič ogledali na šolski ekskurziji ali so jih tja popeljali starši? Kako so v mladosti pridobljene navade vplivale na kulturno udejstvovanje v kasnejših letih? So si ljudje, ki so aktivno nastopali na dogodkih (kot člani gledaliških skupin, pevskih zborov, orkestrov, folklornih skupin itd.) ustvarili trajnejše spominske sledi kot tisti, ki so bili tam zgolj kot obiskovalci? Je sodelovanje aktivnih ustvarjalcev vplivalo tudi na odločitev, da so postali redni obiskovalci poklicnih kulturnih ustanov?

Postaviti je možno še na desetine vprašanj. Ob tem pa je treba mlade zgodovinarske nadobudneže vseskozi opozarjati, da se odgovori na njih morda skrivajo tudi v domačih zaprašenih papirjih, na straneh lokalnega ali osrednjega slovenskega časopisa in seveda v spominu ljudi, ki so se na kulturnih dogodkih družili in poveselili ter o njih nato tudi kramljali in razmišljali.

Povzetek

Naglo naraščanje pismenosti je v drugi polovici 19. stoletja omogočilo, da so postajale kulturne dobrine dostopnejše vse širšemu krogu ljudi. Slovenci so začeli v večjih mestih ustanavljati društva, iz katerih so se v 20. stoletju razvile poklicne kulturne ustanove, kakršne so večji in kulturno razvitejši narodi že imeli. Obisk gledališča, opere, galerije ali muzeja v največjih kulturnih središčih je bil sprva bolj dostopen le meščanom teh mest, z izboljšanjem prometnega omrežja pa je postajal dosegljiv tudi obiskovalcem iz soseščine. V manjših krajih so za kulturno ponudbo skrbela amaterska kulturna društva. V svojo aktivnost pri gledaliških odrih, pevskih zboreh, glasbenih in drugih skupinah so pritegnili veliko ljudi, ki so tako postali tudi aktivni ustvarjalci. Knjiga kot najbolj razširjena kulturna dobrina je bila splošno dostopna že ob začetku 20. stoletja z odpiranjem knjižnic in tiskom cenovno

ugodnih knjig. Množično je bilo od dvajsetih let 20. stoletja obiskovanje kinematografov, kulturne vsebine je širil Radio Ljubljana, ki je začel oddajati leta 1928. Pojav televizije pa je od šestdesetih let vplival na upadanje obiskovanja drugih kulturnih ustanov (zlasti kinematografov in gledališč) in na upadanje zanimanja za delo kulturnih društev.

Summary

The rapid increase in literacy in the second half of the 19th century made cultural goods more accessible to an ever wider circle of people. Slovenians began to establish societies in larger cities, which in the 20th century developed into professional cultural institutions similar to those already present in larger and more culturally advanced nations. Initially, visiting the theatre, opera, gallery, or museum in the major cultural centres was more accessible only to the city's residents, but as transportation networks improved, it became accessible to visitors from the surrounding areas. In smaller towns, amateur cultural associations provided a cultural offering, attracting many people to theatres, choirs, music and other groups, who later became active artists. Books, as the most prevalent cultural commodity, became widely accessible at the beginning of the 20th century with the opening of libraries and the printing of affordable books. The popularity of cinema-going began in the 1920s, and cultural content was disseminated through Radio Ljubljana, which commenced broadcasting in 1928. However, starting in the 1960s, the advent of television had an impact on the decline in attendance at other cultural institutions (particularly cinemas and theatres) and on the waning interest in the activities of cultural associations.

VIRI IN LITERATURA

1. Balkovec Debevec, Marjetka: *V Črnomlju od nekdaj bili so veseli --- : Črnomelj v kulturnem in družabnem utripu od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Črnomelj: Občina, 2008.
2. Belej, Tina: *Kako so se družili : kulturno dogajanje in društva v Laškem od konca 19. stoletja in leta po drugi svetovni vojni*. Laško : samozaložba, 2011.
3. Burke, Peter: *Kaj je kulturna zgodovina*. Ljubljana: Založba Sophia, 2007.
4. Cvirn, Janez: Ludwig Gumplowicz in slovensko vprašanje. *Celjski zbornik 1993*, 29. Celje: Skupščina občine, 1993, str. 354–365.
5. Dolenc, Ervin: *Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
6. Gabrič, Aleš: Ustanovitev Opere Narodnega gledališča v Ljubljani v sklopu izgradnje osrednjih narodnih kulturnih ustanov. *Vloga nacionalnih opernih gledališč v 20. in 21. stoletju = The role of national opera houses in the 20th and 21st centuries* (ur. Jernej Weiss). Koper: Založba Univerze na Primorskem; Ljubljana: Festival, 2019, str. 277–289.
7. Gabrič, Aleš: Družbena in družabna vloga gledališke dejavnosti na Slovenskem v 20. stoletju. *Dinamika sprememb v slovenskem gledališču 20. stoletja* (ur. Barbara Sušec Michieli, Blaž Lukan in Maja Šorli). Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Maska, 2010, str. 15–88.
8. Gabrič, Aleš: Policentrični razvoj slovenskih kulturnih ustanov sredi 20. stoletja. V: *Oblikovanje kulturnih ustanov in razvoj Novega mesta v kulturno središče Dolenjske : novomeški zbornik* (ur. Aleš Gabrič). Novo mesto: Društvo Novo mesto, 2000, str. 39–49.
9. Gabrič, Aleš: Razmah slovenske kulture po letu 1945. *Preteklost sodobnosti : izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine* (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana: Inštitut za novejšjo zgodovino, 1999, str. 155–164.
10. Gerlanc, Bogomil: Slovenske ljudske knjižnice. Ljubljana: Kmečka knjiga, 1955.
11. Goropevšek, Branko: *Narodna čitalnica v Celju : 1862–1927*. Celje: Mestna občina, 2003.
12. Govor pisatelja Finžgarja ob otvoritvi Radio-Ljubljana. *Slovenec*, 56, št. 200, 2. 9. 1928, str. 5.

13. Gumpłowicz, Ludwig: Sociološki problemi v avstrijski politiki, *Slovan*, 5, 1907, št. 10, str. 308–311.
14. Jelovškova, Ernestina: *Spomini na Prešerna*. Ljubljana: L. Schwentner, 1903.
15. Koledar Družbe sv. Mohorja: za leto 1946. Celje: Družba sv. Mohorja Koledar, 1945.
16. Kotnik, Vlado: *Operno občinstvo v Ljubljani : vzpon in padec neke urbane socializacije v letih 1660–2010*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, 2012.
17. Pediček, Franc: Naši višješolci in leposlovje. *Jezik in slovstvo*, 3, 1957, št. 3, str. 124–129.
18. *Poročilo prosvetnega odseka Delavske zbornice v Ljubljani za leta 1926–1931*. Ljubljana: Delavska zbornica, 1931.
19. Ratiznojnik, Anton: Čitalnica v Ljutomeru 1868–1914. *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 51, 2003, št. 1, str. 61–78.
20. Smolik, Marijan: *Oris zgodovine Mohorjeve družbe : ob stoštiridesetletnici*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.
21. Šifrer, Živko: Pismenost prebivalstva. *Prikazi in študije*, 10, 1964, št. 5, str. 11–19.
22. Zupanič, Katja ... [et al.]: *Kino je vedno dobra ideja : 120 let od prve kinopredstave na Ptuj*. Ptuj: Center interesnih dejavnosti, Zgodovinski arhiv, 2017.
23. Žnideršič, Martin, Podmenik, Darka, Kocijan, Gregor: *Knjiga in bralci IV*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 1999.

Tomaž Simetinger

dr. etnoloških, kulturno in socialno antropoloških znanosti,
pomočnik direktorja za razvojne projekte na JSKD

E: tomaz.simetinger@gmail.com T: 031 399 193

KRATEK ORIS LJUBITELJSKE KULTURNE DEJAVNOSTI NA SLOVENSKEM

Ljubiteljska kulturna dejavnost se v veliki meri povezuje z razvojem društev. Prvi zagon društvene dejavnosti se je zgodil v drugi polovici 19. stoletja. O prvem večjem valu ustanavljanja društev govorimo v obdobju med obema svetovnimi vojnami, o drugem pa v času sedemdesetih let 20. stoletja, ko se je na tem področju v nekdanji Jugoslaviji spremenil zakon o društvih. Pomembno prelomnico za ljubiteljsko kulturo predstavlja ustanovitev Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti (JSKD) leta 1996. Ta od takrat skrbi s svojo mrežo območnih izpostav za sistemsko podporo ljubiteljskim kulturnim društvom. Danes se odpira razmislek, kako uskladiti potrebe ljubiteljskega sektorja na osnovi že obstoječega sistema selekcij (t. i. piramidnega sistema) z drugimi vse bolj artikuliranimi željami ljubiteljskih kulturnih ustvarjalcev. Odgovor se išče v modelu, ki je usmerjen v dvigovanje kakovosti življenja ljudi in njihovega zdravja.

Ključne besede: ljubiteljska kultura, društva, kultura, Javni sklad za kulturne dejavnosti, JSKD

Začetke ljubiteljske kulture na Slovenskem in v širšem evropskem prostoru je težko načrtovati nedvoumno. Razumevanje in namen umetnosti ter različnih oblik ustvarjalnosti se je skozi čas močno spreminjalo. Gre za kompleksno področje, ki bi ga vsak zgodovinski kontekst orisal drugače. Danes najpogosteje ljubiteljsko kulturno ustvarjanje povezujemo z organiziranjem kulturnih in sorodnih dejavnosti v okvirih različnih nevladnih organizacij, predvsem društev. Kljub temu pa moramo upoštevati dejstvo, da imajo tovrstne dejavnosti, kot so gledališče, zborovska, instrumentalna, folklorna dejavnost in številne druge, zelo dolgo in pogosto zapleteno zgodovino. Naj za primer opozorim samo na vprašanje razvoja gledališča, ki daleč presega le pojav različnih predhodnih oblik današnjih (poklicnih) gledaliških institucij. Zibelka gledališča sega v predantično obdobje in se je močno povezovalo z izvajanjem različnih ritualov.¹ Kasneje se razvije v razne oblike uprizarjanja raznorodnih vsebin, kot denimo, razni

¹ Vrtovec Beno, Ljubiteljsko gledališče, 2020.

srednjeveški mirakli, verske drame, procesijski prizori in ljudske igre.² Na šolah je še danes živahna gledališka dejavnost, ki pa ima že dolgo zgodovino, saj so šolska gledališča imeli že jezuitski kolegiji in njihove latinske šole v 17. in 18. stoletju.³ Vse tovrstne prakse so bile kot predhodnice neposredno vezane tudi na današnje ljubiteljsko uprizoritveno dejavnost.

Podobno kot za gledališče lahko trdimo še za druge dejavnosti. Dober primer je današnje Godbeno društvo Idrija. Glasbeniki, ki so predhodniki današnje idrijske godbe, se prvič dokazano omenjajo v 17. stoletju, ko so, kot piše Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske, igrali ob zmagi habsburških čet nad osmanskimi Turki pri Budimu. Idrijsko godbo Valvasor tako postavlja v kontekst vojaške zgodovine. To lahko trdimo tudi za splošni razvoj godbeništva v Evropi. Današnje godbeništvo se je v zgodovinski perspektivi naslanjalo na dvorno glasbo in se pozneje organizira pod vplivom vojaških orkestrov. Kot društva se na Slovenskem godbe pogosto po zgledu čeških godbenih sestavov v virih izpričujejo predvsem od 19. stoletja dalje.⁴

Tako razgibano zgodovino razvoja bi lahko orisali prav za vsako od danes obstoječih področij ljubiteljske kulturne dejavnosti. Sprva neformalne oblike združevanja so se začele postopoma vse bolj formalizirati. Vse do prve polovice 19. stoletja so se kulturni ustvarjalci in drugi združevali na podlagi društvenih pravil in norm. Nekdanja monarhija, pod katero so spadale tudi slovenske dežele, vse do leta 1843 ni imela društvenega prava oz. pravnih predpisov. V tem obdobju pa so se oblastne strukture vedno bolj zavedale pomena različnih prosvetljenjskih idej, zaradi česar se je začel večati pritisk cenzure. V društvih so se lahko zbirali ljudje in širili ideje, ki niso bile v skladu z voljo vladarja, poleg tega pa so se z različnimi društvi močno povezovali tudi politične stranke in cerkev. Posledica nastalega stanja je razvoj prve društvene zakonodaje.⁵ Ne glede na to, da so se pravni okviri za društveno kulturo v 19. stoletju precej zaostri, so si raziskovalci enotni, da je ravno to obdobje prineslo začetek vzpona ljubiteljskih kulturnih in drugih društev na Slovenskem.⁶ V šestdesetih letih 19. stoletja se tako pojavijo prve čitalnice. Do konca tega desetletja jih je bilo ustanovljenih 54 v večini večjih krajev v takratnih slovenskih deželah.⁷ Namen čitalniškega gibanja je bil postaviti protiutež takratnim nemškim kulturnim institucijam in prevladujočemu nemškemu meščanstvu. Svoj namen so dosegale na različne načine in z organizacijo kulturnih aktivnosti, kot so: kulturne prireditve, gledališke igre, recitacije, plesi, glasbeni dogodki itd. V njih je delovalo okrog 4000 članov.⁸ Poleg čitalnic so se s podobnimi nameni ustanavljala še druga društva, kot so: Slovenska matica leta 1865, usmerjena v izobraževanje in izdajanje slovenskih knjig, Dramatično društvo leta 1867, ki je delovalo na področju gledališča, in Glasbena matica leta 1872, ki vse do danes deluje v podporo zborovske dejavnosti. Podobno kot čitalnice je imelo velik

2 Vrtovec Beno, *Od ljudskega gledališča od uprizarjanja dediščine*, 2023. Kuret, *Slovenska koledniška dramatika*, 1986.

3 Več o tem: *Šola je zakon!*, stalna razstava, Slovenski šolski muzej; Balkovec Debevec, *Šola = zakon*: Slovenski šolski muzej, 2021.

4 Za primer naj navedem Postojnsko godbo izpričano leta 1808. Leta 1829 je bila ustanovljena Mestna godba Metlika. Leta 1850 je začel delovati Pihalni orkester Kapele (Slovenec: Sviraj Kranjčec, str. 1-15). Med starejše godbe na Slovenskem spada tudi godba iz Prvačine, ki je ustanovljena že leta 1752 (Neubauer, *Petnajst let delovanja Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti*, str. 10).

5 19. 10. 1843 so bila izdana prva navodila za društva v takratni monarhiji; 17. 3. 1843 je bil izdan Patent o društvenih shodih. Oboje je prenehalo veljati s sprejetjem Cesarskega patenta leta 1852 imenovanega tudi Društveni patent (Mlakar, *Vloga in pomen društev na Slovenskem s primeroma*, str. 11, Kump, *Družbeni položaj in vloga društev: nastanek in razvoj društev na Slovenskem*, str. 77).

6 Pravno podlago jim je od leta 1867 naprej dajal takrat novo sprejeti Zakon o društvenem pravu (Mlakar, *Vloga in pomen društev na Slovenskem s primeroma*, str. 12). V tem obdobju se tako pojavljajo kulturna, športna, politična, strokovna in znanstvena ter delavska društva (Kump, *Družbeni položaj in vloga društev: nastanek in razvoj društev na Slovenskem*, str. 78).

7 Prva čitalnica je bila ustanovljena v Trstu leta 1862, nato so sledili drugi kraji: Celje, Tolmin, Gorica, Škofja Loka, Ptuj, Kranj, Celovec, Ajdovščina, Vipava, Metlika, Novo mesto in številni drugi (Mlakar, *Vloga in pomen društev na Slovenskem s primeroma*, str. 14-15).

8 Varl, *Organiziranost ljubiteljske kulture*, str. 16.

pomen za širjenje ideje slovenstva, poleg tega pa še za glasbeno opismenjevanje, tudi tamburaštvo. Različni tamburaški sestavi se širijo na Primorskem, Koroškem, Štajerskem, v Beli krajini in drugod proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja.⁹

Pravi val ustanavljanja in delovanja kulturnih društev se je zgodil z vzpostavitvijo države SHS oz. Kraljevine SHS, ko so se morala vsa društva registrirati pri takratni deželni vladi. Število vseh društev, ne le kulturnih, je takrat naglo raslo. Leta 1922 jih je bilo registriranih 3317, leta 1932 jih je bilo 5626, leta 1938 jih je bilo 8211 in leta 1941 že 11.701.¹⁰ V dvajsetih letih 20. stoletja je po nekaterih ocenah v takratnih društvih sodelovalo kar 140 tisoč ljudi.¹¹

Obdobje druge svetovne vojne je zavrlo razvoj ljubiteljske kulture. Večina društev takrat ni delovala, bodisi, ker je bilo njihovo delovanje prepovedano, bodisi, ker so se odločili za tihi odpor proti okupatorski oblasti in so podprla takrat razglašeni kulturni molk.¹²

Čas po drugi svetovni vojni je prinesel postopno oživitev ljubiteljske kulturne dejavnosti. Živahnije obdobje društvenega življenja pa se je začelo v sedemdesetih letih 20. stoletja.¹³ Eden od razlogov za razmah ljubiteljstva tiči tudi v spremembi Zakona o društvih leta 1974. Zakon je omogočal ustanavljanje društev na pobudo državljanov. Za ustanovitev društva je zadostoval tovrstni sklep, sprejet na ustanovnem srečanju, statut društva in overjeni podpisi vsaj desetih ustanovnih članov.¹⁴ Ne glede na dejstvo, da je država prevzela ključno vlogo za produkcijo kulturnih dobrin in je s tem gradila še danes obstoječo kulturno infrastrukturo, kot so gledališča idr., je v tem obdobju videla velik potencial tudi v ljubiteljstvu. Nekdanja socialistična država je z regulacijo in omejevanjem delovnega časa skušala poskrbeti tudi za prosti čas, kar je vplivalo na ljubiteljsko kulturo in idejo o zbliževanju »dela in kulture«. Hkrati je tudi skozi društva uveljavljala takrat razširjeno idejo o samoupravljanju. Delavci so v prostem času aktivno participirali h kulturni proizvodnji. Ljubiteljstvo je bilo delno celo favorizirano, saj je odražalo kulturno ustvarjalno kolektivnost, ki se ga je lahko mestoma vzporejalo s kolektivnim uporom NOB. Kulturna ustvarjalnost je bila v tem času tako dojeta kot medij preobražanja naroda in s tem osvobajanja ljudi. Kulturni ustvarjalci so se lahko tako vzporejali s takrat kultnim partizanskim bojem. Kot so se partizani borili za svobodo s »puško in knjigo«, tako se danes kulturniki trudijo za preobrazbo človeka in s tem njegovo osvoboditev.¹⁵

Siceršnja prelomnica v zgodovini Slovenije je nastala z njeno osamosvojitvijo. Kljub temu pa je na sam razvoj ljubiteljstva v veliki meri pomembneje vplivala le nekaj let kasneje nastala transformacija nekdanje Zveze kulturnih organizacij Slovenije v Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti. Leta 1996 je nastal JSKD, ki je prevzel premoženje Zveze kulturnih društev Slovenije in del tamkaj zaposlenih ter nadaljeval sistemsko podporo ljubiteljskim kulturnim društvom. Tako je nastala državna mreža, ki danes šteje 59 območnih izpostav JSKD in skrbi za podporo ter delovanje na področju ljubiteljske

9 Neubauer, *Petnajst let delovanja Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti*, str. 10.

10 Varl, *Organiziranost ljubiteljske kulture v Sloveniji*, str. 16. Kump, *Družbeni položaj in vloga društev: nastanek in razvoja društev na Slovenskem*, str. 79.

11 Krečič, *Ljubiteljska kultura*, 2014.

12 Gabrič, *Kulturni molk*, 1989.

13 Krečič, *Ljubiteljska kultura* 2014.

14 Kump, *Družbeni položaj in vloga društev: nastanek in razvoj društev na Slovenskem*, str. 79.

15 Koroman, *Radnički tisak i problemi koncepta samoupravljanja u kulturi v Hrvatskoj u 70-ih i 80-ih godinama 20. st.*, str. 625.

kulturne dejavnosti tako v Republiki Sloveniji kot v širšem enotnem slovenskem kulturnem prostoru.¹⁶ Ljubiteljsko kulturo so razdelili na posamezna področja: ples, film, folklorna, instrumentalna, zborovska, literarna, gledališka in lutkovna ter likovna dejavnost. Nastalo je osem področij, razvoj katerih usmerjajo strokovno-programске službe.

Že kmalu po ustanovitvi je JSKD začel spreminjati tudi model delovanja ljubiteljskih društev. Če je predhodni model iz nekdanje Jugoslavije temeljil predvsem na množičnosti članov, ki so delovali za doseg tudi določenih v takratni družbi sprejetih idealov, dobimo predvsem po letu 2000 vedno močnejše uveljavljanje t. i. piramidnega sistema. Številnost kulturnih društev je potrebovala skupni sistem vrednotenja, ki so ga na JSKD pripravili za vsako področje posebej. Usmerjanje društev tako še danes temelji na strokovnih kriterijih, ki določajo kakovost produkcije vsakega društva. Glede na kakovost, ki jo ocenjujejo strokovnjaki s posameznih področij, se dodeli nivo, na katerega posamezno društvo spada. Najnižji nivo je območni. Srednje kakovostne produkcije zasedejo regijski nivo, medtem ko so najboljša društva umeščena na najvišji – državni nivo. Piramidni sistem z umeščanjem na nivoje spodbuja kakovost produkcije in deloma tekmovalnost med ljubitelji.

Sodobno stanje ljubiteljstva kaže na precej heterogeno in še vedno zelo množično področje. Danes po nekaterih ocenah obstaja okrog 6034 kulturnih društev in sekcij, ki združujejo okrog 110 tisoč aktivnih članov. Poleg tega se več kot 40 tisoč mladih združuje še v otroške in mladinske skupine in krožke. Največ ljubiteljev se ukvarja z zborovsko dejavnostjo: 38 %, temu sledi folklorna dejavnost 17 %, nato gledališka in lutkovna 12 %, likovna 6 %, plesna 4 %, literarna 4 %, filmska 1 %, večzvrstna dejavnost in druge pa znesejo skupaj še 17 %.¹⁷

Danes se vse glasneje postavlja vprašanje pomena in vloge ljubiteljske kulturne dejavnosti ter primernosti obstoječega modela ljubiteljstva. V sodobnosti se močno spreminja način življenja: delovne obveznosti se večajo; podaljšuje še čas dela; spreminja se koncept prostega časa, ki postaja tudi vse bolj zanimiva ekonomska dobrina; na področje prostega časa vstopa vedno več dejavnikov; svet se digitalizira itd. S temi spremembami se neposredno spreminja tudi področje ljubiteljske kulturne dejavnosti. Poleg društev in ustvarjalcev, ki želijo vstopati v omenjeni v tekmovalnost usmerjeni piramidni sistem JSKD, se kažejo vse bolj jasne tendence k potrebi po druženju, kakovostnemu preživljanju prostega časa idr. Za določen delež društev se vrednota kakovostne kulturne produkcije počasi in postopoma umika vrednoti druženja s sočlani v društvu, osebne rasti s pomočjo umetnosti, samorealizacije skozi kulturno kreativne procese.¹⁸ Obstoječi model tristopenjskega piramidnega sistema tako kliče po ponovnem premisleku in odpira vprašanje, kako dopolniti pojem javnega interesa na področju ljubiteljske kulture. Iskanje odgovora nas napeljuje k razmisleku o potrebah mladih, ki so (ne-)posredno vključeni v sistem ljubiteljstva.

Mladi tradicijsko dojemanje kulture razumejo drugače. Raziskava kaže, da mladi danes v praksi ločijo med t. i. institucionalno kulturo, kamor sodi kultura v kontekstu šolskega učenja, produkcija raznih kulturnih institucij in v precejšnji meri tudi ljubiteljstva, ter kulturo v širšem kontekstu. K slednjemu prištevajo kulturno-kreativne prakse, ki se odvijajo zunaj šolskega in institucionalnega okolja ter obsegajo

¹⁶ Uradni list 2010, str. 10533.

¹⁷ Ljubiteljska kultura, 2021.

¹⁸ Simetinger, *Analiza vplivov ljubiteljske kulture na zdravje*, str. 9–10.

dejavnosti prostega časa. Veliko mladih ne želi več dosega le kakovostnega ljubiteljskega ustvarjanja, ampak predvsem jemljejo ustvarjalne procese kot medij za samorealizacijo in izpopolnjevanje.¹⁹

Drug pomemben vidik pa nam dajejo ne le mladi, ampak tudi drugi ljubiteljski ustvarjalci. Med njimi vse bolj prevladuje mnenje, da zaradi objektivnih razlogov ne bodo nikoli dosegli želenih srednjih ali visokih standardov kakovosti kulturne produkcije, kot jih od njih zahteva piramidni sistem. Posledično se počutijo zapostavljene v sistemu selekcij in nad tem izražajo nezadovoljstvo.²⁰ Nadaljnji razvoj modela delovanja ljubiteljske kulturne dejavnosti zato narekuje poglobljen razmislek, kako razvijati ljubiteljstvo na Slovenskem. Smeri, ki bi dopolnjevale obstoječi tristopenjski piramidni sistem, je več. Vse pa podpirajo ideje, s katero bi kultura pomagala k dvigu kakovosti življenja ljudi. Področje ljubiteljstva lahko ključno doprinese k izboljševanju zdravja. Na presečišču med zdravjem in kulturo kaže upoštevati smernice, kot jih priporoča 67. poročilo Svetovne zdravstvene organizacije.²¹ Ljubiteljstvo ima ključno vlogo tudi pri socialni integraciji in povečevanju družbene kohezije. Prav tako bo treba vnovič premisliti vlogo zagovorniških organizacij in drugih institucij, ki se dotikajo tega področja. Za mlade se na področju ljubiteljstva v prihodnje s primernimi ukrepi lahko odprejo tudi nove karijerne perspektive itd.²²

Ljubiteljska kulturna dejavnost je obsežen in zelo heterogen sistem, ki se je skozi dolgo zgodovino ves čas prilagajal različnim kulturno-zgodovinskim danostim. Tudi danes je pred velikimi premisleki in izzivi. Ključno pa je, da še vedno spodbuja to, kar so ljubitelji vedno želeli: ustvarjanje in kreativno izražanje, ki gresta z roko v roki s povezovanjem z drugimi ljudmi.

Povzetek

Ljubiteljska kulturna dejavnost tako na Slovenskem kot širše ima dolgo in kompleksno zgodovinsko ozadje. Vsako izmed današnjih področij ljubiteljstva je imelo svojo dinamiko razvoja, povezano s številnimi dejavniki. Danes ljubiteljsko kulturo povezujemo predvsem z razvojem društvene dejavnosti, ki je dobila svoj zagon nekje v drugi polovici 19. stoletja. Prvi večji val ustanavljanja nastopi v času med obema vojnoma. Druga svetovna vojna je ljubiteljsko dejavnost začasno precej zavrla. Šele postopoma se je ljubiteljska kultura v povojnem obdobju začela vračati v javno življenje, a je dobila pravi zagon v sedemdesetih letih 20. stoletja. Država je videla v društvenem življenju možnost za spodbujanje določenih v takratni družbi sprejetih idealov, kot so bila uveljavljanje samoupravljanja, izpostavljanje kolektivne produkcije in vzporejanja kulture s partizanskim bojem. Velik pomen za ljubiteljstvo je imela ustanovitev Javnega sklada za kulturne dejavnosti, ki je uvedel t. i. piramidni sistem ljubiteljstva. V tem modelu se izpostavlja in spodbuja kakovost kulturne produkcije ljubiteljev. To je za vse deležnike s seboj prineslo tako pozitivne kot negativne posledice. Danes je področje ljubiteljstva pred novimi izzivi. Do sedaj uveljavljeni model potrebuje nadgradnjo. Razmislek o novih ukrepih na tem področju gre v smer, kako spodbujati kulturno ustvarjalnost v prostem času in s tem dvigovati kakovost življenja ljudi, pozitivno vplivati na zdravstveno stanje deležnikov, odpirati nove karijerne perspektive za mlade in drugo.

19 Simetinger, *Analiza stanja in potreb mladih v ljubiteljski kulturi*, str. 8–9, 32–38.

20 Simetinger, *Analiza vplivov ljubiteljske kulture na zdravje*, str. 9–10.

21 Fancourt in Saoise, 67 Report, 2019; Fancourt, How leisure activities affect health: a narrative review and multi-level theoretical framework of mechanisms of action, 2022.

22 Za obsežnejši pregled smernic glej: Simetinger, *Analiza vplivov ljubiteljske kulture na zdravje*, str. 8–13.

Summary

Amateur cultural activity, both in Slovenia and beyond, has a long and complex historical background. Each area of amateur activity today has had its own unique development dynamics, influenced by various factors. Amateur culture is primarily associated with the growth of associative activities, which gained momentum in the latter half of the 19th century. The first major wave of such associations occurred during the First and Second World War. World War II briefly hampered amateur activity, and its return to public life was gradual in the post-war period, but it saw significant growth in the 1970s. The state recognised the potential of association life as a means to promote societal ideals prevalent at the time, such as self-management, collective production, and aligning culture with the partisan struggle. The establishment of the Public Fund for Cultural Activities, which introduced the so-called pyramid system of amateurism, was a crucial development for amateur culture. This model emphasizes and promotes the quality of cultural production by amateurs, with both positive and negative consequences for all stakeholders. Today, the amateur sector is facing new challenges. The existing model requires updates, and new measures are being considered to promote cultural creativity in leisure time. This aims to enhance people's quality of life, positively impact the well-being of stakeholders, create new career opportunities for young individuals, and more.

VIRI IN LITERATURA

Elektronski viri:

1. Fancourt, Dasy in Fin Saoirse: *Health evidence network synthesis report 67: What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review*. Copenhagen: World Health Organization-Regional Office for Europe, 2019. Dostopno na: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/329834/97892289054553-eng.pdf>, 13. 9. 2023.
2. Krečič, Jela: Ljubiteljska kultura: Od kod kulturna vnema sto tisoč Slovencev? *Delo*, 24. 1. 2014. Spletna izdaja. Dostopno na: <https://old.delo.si/kultura/dediscina/ljubiteljska-kultura-od-kod-kulturna-vnema-sto-tisoc-slovencev.html>, 9. 9. 2023.
3. Ljubiteljska kultura, Republika Slovenija, gov.si, 2021. Dostopno na: <https://www.gov.si teme/ljubiteljska-kultura/>, 8. 9. 2023.
4. Simetinger, Tomaž: *Analiza stanja in potreb mladih v ljubiteljski kulturi*. Zveza kulturnih društev Slovenije in Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, 2022. Dostopno na: <https://www.zkds.eu/wp-content/uploads/2017/07/ANALIZA-STANJA-MLADIH-V-LJUBITELJSKI-KULTURI-pdf.pdf>, 10. 9. 2023.

Viri in literatura:

1. Balkovec Debevec, Marjetka: Šola = zakon : Slovenski šolski muzej : z malo beležko po stalni razstavi. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2021.
2. Fancourt, Dasy et. al: How leisure activities affect health: a narrative review and multi-level theoretical framework of mechanisms of action. *Lancet Psxchiatry*, 2022 št. 8(4), str. 329–339.
3. Gabrič, Aleš: Kulturni molk. *Prispevki za novejšo zgodovino XXIX*, 1989, št. 2, str. 385–414.
4. Koroman, Boris: Radnički tisak i problemi koncepta samoupravljanja u kulturi v Hrvatskoj u 70-ih i 80-ih godina 20. stol., *Acta Histriae*, letnik 24, 2016, št. 3, str. 615–642.
5. Kump, Sonja: Družbeni položaj in vloga društev: nastanek in razvoj društev na Slovenskem. *Andragoška spoznanja*, letnik 5, 1999, št. 2, str. 73–84.
6. Kuret, Niko: *Slovenska koledniška dramatika*, Ljubljana: Slovenska matica, 1986.
7. Mlakar, Bojan: *Vloga in pomen društev na Slovenskem s primeroma*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, 2003.
8. Neubauer, Henrik: *Petnajst let delovanja Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti*. Ljubljana: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, 2014.

9. Simetinger, Tomaž, Deutsch, Tomi: *Analiza vplivov ljubiteljske kulture na zdravje in dobro počutje ter vpliv na integracijo in družbeno kohezijo*. Ljubljana, Zveza kulturni društev Slovenije in Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, 2023 (interno neobjavljeno gradivo).
10. Sloenc, Mihaela: *Sviraj, Kranjčec! Od vaške godbe do koncertnega pihalnega orkestra*. Neobjavljeno diplomsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo, 2011.
11. Uradni list Republike Slovenije za leto 2010, št. 72, 10. 9. 2010, Akt o ustanovitvi Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, str. 10553–10558.
12. Varl, Matija: Organiziranost ljubiteljske kulture v Sloveniji. *Glasba v šoli in vrtcu*, letnik 22, št. 1, str. 14–21.
13. Vrtovec Beno, Ana: Ljubiteljsko gledališče kot način preživljanja prostega časa. *Etnolog* 2020, št. 3, str. 29–46.
14. Vrtovec Beno, Ana: *Od ljubiteljskega gledališča od uprizarjanja dediščine*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023 (zbirka Folkloristika).

Branko Šuštar

dr. zgodovine, muzejski svetnik, Slovenski šolski muzej, Ljubljana

E: branko.sustar@guest.arnes.si T: 01 251 31 27

**VEN IZ ŠOLE!
OD MAJSKIH IZLETOV DO KULTURNIH DNEVOV
IN ŠOLSKIH ESKURZIJ**

V šolstvu ni nov razmislek, da sodijo k pouku tudi proslave s kulturnim programom, šolske veselice so temu kdaj tudi rekli, nič manj pa tudi pouk zunaj učilnic, kar so predstavljali posebej izleti, pogosto prav v mesecu maju, v povezavi z domoznanstvom, odkrivanjem naravnih in kulturnih zanimivosti ob mislih tudi na razgibanost telesa ali kar na telovadbo. Prav vsebinski preplet tematike – danes bi rekli medpredmetno povezovanje – je značilnost šolskih ekskurzij, ki jim je enkrat bližja besedna, likovna, umetniška kultura, drugič agrikultura (kmetijstvo oz. narava na splošno), ali pa vse skupaj, saj so se šolski izleti vedno odvijali ob upoštevanju različnih vidikov šolstva. In kako lahko s kratkim opozorilom na zgodovino šolskih praznovanj, kulturnih dnevo in šolski ekskurzij spodbudimo k raziskovanju teh vidikov kulturne zgodovine šole in okolja, v katerem deluje?

Ključne besede: šola, izleti, ekskurzije, kulturni dnevi, narava

Šola v prepletu delovnih in prazničnih dni prinaša kulturo z vsem svojim delovanjem, kulturno tematiko pa ob predstavitvi literature v učbenikih, posebej v berilih, pa vse do obravnav povezanih z jeziki ter z glasbeno in likovno umetnostjo. Tudi šolskih praznovanj ni brez kulturne razsežnosti literarnih nagovorov, recitacij in deklamacij ter glasbe, tudi s šolskimi pevskimi zbori. O tem imamo od leta 1994 lep zgodovinski pregled v prispevku Vlaste Tul, ki obravnava posebnosti šolskih praznovanj na Goriškem po obdobjih od konca 19. stoletja naprej. Etnološko razmišljanje Marjetke Balkovec Debevec leta 2014 o praznikih in praznovanjih v šolstvu predstavlja tovrstne krajevne dogodke, kot del širše družbene vzgoje in praznovanja začetka in konca šole in šolanja.¹

¹ Tul, *Šolska praznovanja*; Balkovec Debevec, *Od prvega šolskega dne*, str. 127–151.

ŠOLSKE SLOVESNOSTI OB KONCU ŠOLE

Posebej šolstvo zaznamuje slovesen začetek šole in prazničen sklep šolskega leta. Temu lahko sledimo od začetkov organiziranega državnega osnovnega šolstva od časov vladarice Marije Terezije naprej. Prav izjemen je bil tako zaključek mestne šole v Brežicah, na kateri so poučevali redovniki frančiškani. Javno spraševanje je 10. septembra 1784 in 1785 potekalo na povabilo Ferdinanda grofa Attemsa in njegovih kar na gradu, v gosposki Veselični dvorani (in dem herschlaflichen Lustsaale). Spraševanje so končali z domoljubno pesmijo in nagovori, prireditelj pa je kot prispevek dobrih patriotov vplivala na čustva mladine. Doživetje v dvorani polni poslikav se je otrokom gotovo vtisnilo v spomin.²

Tudi v zgodovinskih pregledih razvoja šolstva v posameznem kraju lahko spremljamo to temo. Še Slomškova šolarja Blaže in Nežica sta v nedeljski šoli po zapisu v učbeniku, ki je prvič izšel z naslovom Blashe ino Neshiza v' nedeljski šholi leta 1842, sklenila pouk s slovesno »šolsko skušnjo« in knjižicami za darilo.³ Tedaj so pripravili tudi razstave šolskih izdelkov, najboljši učenci so slavili z vpisom v zlato knjigo, sprva celo z nagradami najboljšim v obliki lepih knjig in celo srebrnih goldinarjev, to je denarja. Slomšek je imel pri tem pred očmi tudi svojo izkušnjo okoli leta 1815, ko je župnik Jakob Prašnikar s spraševanjem na štajerski Ponikvi pod košatim kostanjem navduševal za šolo ljudi, ki niso vedeli nič »o šolskih veselicah, o šolski skušnji še niso slišali.«⁴

Spominski zapis Jakoba Alešovca nam predstavi podobo najboljšega učenca – prvega med učenci najvišjega razreda glavne šole v Kamniku leta 1855, nagrajenega z vezano knjigo, s pisanimi trakovi s srebrniki in s tiskanim imenom v letnem poročilu šole. Prvi premijant »je bil takrat v Kamniku imenitna zver. Še medveda bi ne prišlo gledat toliko ljudi.«⁵ Ponekod so se javna spraševanja obdržala tudi kasneje, kot so omenjali septembra 1880 na Goriškem javne izpite šolske mladine v Rihembergu in na Berjah.⁶

V člankih v starejšem časopisju beremo o tej ali oni imenitni šolski proslavi, kot o prvem javnem spraševanju 3. septembra 1862 na šoli v Predosljah pri Kranju, z nagradami najboljšim, šola je dobila »lepo vezane 'zlate bukve', v ktere se bodo zapisovale imena naj pridniših šolarjev«. Nekaj dni zatem je bilo 27 zapisanih v zlato knjigo povabljenih k baronu Cojzu na grad Brdo, kjer so bili obdarjeni.⁷ Šolska praznovanja so bila pogosta na dan šolskega zavetnika sv. Alojzija (21. junija), kakor pri veselem šolskem prazniku 1864 v Kamni Gorici pri Kropi⁸ in leta 1880 v Begunjah pri Cerknici.⁹

Šolska slavlja ob različnih priložnostih

Seveda so bila slavlja tudi ob številnih novih šolskih stavbah (kakor 15. 9. 1901 ob stavbi slovenske šole v Ormožu, 13. 9. 1908 v Spodnji Šiški, jeseni 1908 ob ljudski šoli Iga vas na Notranjskem ali 21. 10.

2 Šuštar, Prispevek frančiškanov k osnovnemu šolstvu v Brežicah, str. 326–331.

3 Slomšek, Blaže in Nežica, (Gospod dehant pridejo), str. 259–265.

4 Popotnik 1907, Pirnat, Uporaba črtic, str. 197.

5 Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 122.

6 Učiteljski tovariš, 20, št. 18, 15. 9. 1880, str. 288, Z Vipavskega.

7 Učiteljski tovariš, 2, št. 19, 1. 10. 1862, str. 307; Iz Predoselj. Več podobnih zapisov lahko najdemo na dLIB.

8 Učiteljski tovariš, 4, št. 15, 1. 8. 1864, Iz Kamnegorice, str. 241.

9 Učiteljski tovariš, 22, št. 13, 1. 7. 1882, str. 206, Iz Begunj pri Cerknici.

1911 na Blokah, ko so slovesnosti obeležili tudi z izdajo razglednic).¹⁰ Tudi ob novi šolski zastavi je bilo veselo, kot 12. 10. 1890 v Loškem Potoku, ko so blagoslovili šolsko zastavo pripravljeno ob cesarskih praznovanjih.¹¹ Tako se spomnimo na šolske slavnosti povezane z nekdanj prevladujočimi verskimi in krajevnimi prazniki, tudi z državo in njihovimi predstavniki od družinskih do osebnih praznikov cesarjev do kraljev, nato tudi drugih političnih predstavnikov, pa tudi državnih, deželnih in krajevnih jubilejev in obletic znamenitih mož ter literatov. To smo raziskovali pri naših temah že v šolskem letu 2016/17 pod naslovom Prazniki in praznovanja v šolstvu nekoč in danes.¹²

Nič manj pomembna niso bila po letu 1945 praznovanja povezana z dnevom žena oz. materinskim dnem, različna praznovanja okoli 1. maja, jesenska praznovanja pa vse do božično-novoletnih praznikov. Posebej se na kulturo v šoli veže gibanje bralne značke,¹³ spodbujanje mladine k srečanjem s kulturo, k branju knjig in s tem povezani obiski pesnikov in pisateljev na šolah. Srečanje s pisateljem, ki ga poznaš le po knjigi! Pri tekmovanjih za bralno značko gre za učence kot zmagovalce na področju kulture! Kakšna šola ima takšen pregled pri predstavitvi svojega razvoja, druga je temu posvetila celo raziskovalno nalogo.¹⁴ Kako je bilo s tem na vaši šoli? Različna praznovanja so spremljale tudi različne vsebine z verskimi, političnimi, literarnimi temami. Lahko na vaši šoli vidite spremembe in sledite razvoju, ga komentirate?

Za proslave je učiteljstvo pripravljalo tudi priročnike (kakor 1940 za Slomška)¹⁵, literarno gradivo in igre, saj so šole tudi s šolskimi odri (in dostopnimi igrami za mladino)¹⁶ skrbele za kulturna doživetja otrok in odraslih v kraju. Še vprašalnik o delovanju šole (v dokumentacijski mapi šol v Slovenskem šolskem muzeju)¹⁷, ki je vseboval tudi zgodovino, s šolo povezane imenitne osebnosti, šolski vrt itd., je okoli leta 1930 spraševal tudi o šolskih društvih, šolski knjižnici in šolskem odru. Podatek o tem najdemo za posamezno šolo tudi v statističnih pregledih šolstva (npr. Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini, Ljubljana 1934).¹⁸

Tudi šolski kulturni dnevi ponujajo različno izkušnjo. Sodobni šolski kulturni dan (izveden dan pred slovenskim kulturnim dnem) tako zajame vse učence in je poln različnih dejavnosti, kot kaže primer OŠ Brusnice (2022/23),¹⁹ ali pa je pripravljen za manjšo skupino učencev (šestošolci) z namenom spoznavanja kulturne dediščine v kraju (OŠ Bled).²⁰ Ponekod je tema kulturnega dne pripravljena ob mednarodnem dnevu strpnosti in obravnava kulturne raznolikosti (OŠ Šentjernej)²¹ ali pa je bil kulturni dan 23. 12. 2022 del predbožično-novoletnih dni z nastopom učencev vseh starosti in s slovensko

10 Škrabec, Paberkovanje, str. 30–42; SŠM, arhivska zbirka, Šolski list OŠ Iga vas; Šuštar, Spodnja Šiška, str. 232–234.

11 Učiteljski tovariš, 30, št. 21, 1. 11. 1890, str. 330, Loški Potok.

12 Več: Prazniki in praznovanja v šolstvu nekoč in danes, 2016.

13 Bralna značka, <https://www.bralnaznacka.si/sl/>, 17. 9. 2023.

14 Kovač, *Bralna značka na OŠ Planina pri Sevnici*.

15 Bojc; Kramolc, *Slava Slomšku: 1800–1940*: priročnik za Slomškove proslave, Ljubljana 1940.

16 V 20. letih 20. stoletja so bili avtorji iger za šolske odre Rudolf Pečjak, Ivan Lah, Ernest Tiran, France Bevk, Ferdo Juvanec in drugi.

17 Nekaj preglednega gradiva o posamezni šoli je zbrano v dokumentacijski zbirki muzeja SŠM, del arhivske zbirke (šolski listi) pa je dostopen na spletu: Sistory – šolski listi, <https://www.sistory.si/11686/menu647>, 18. 9. 2023.

18 Sistory – Priročniki za šolstvo, <https://www.sistory.si/11686/menu100>, 17. 9. 2023.

19 OŠ Brusnice, Kulturni dan za učence od 1. do 9. razreda, 2023, <https://www.os-brusnice.si/kulturni-dan-za-ucence-od-1-do-9-razreda/>, 17. 9. 2023.

20 OŠ Bled, Kulturni dan – kulturne znamenitosti Bleda (6. razred), 2023, <https://www.os-bled.si/kulturni-dan-kulturne-znamenitosti-bleda/>, 17. 9. 2023.

21 OŠ Šentjernej, Kulturni dan, <https://www.os-sentjernejsi.si/kulturni-dan-kulturna-raznolikost/>, 17. 9. 2023.

glasbenico Ditko Čepin, ki je tam doma. O tem še priča dobro minuto dolg posnetek prireditve (OŠ Ravne na Koroškem).²²

POTOVANJA IN IZOBRAŽEVANJE

Bolj ko se zavedamo v šolstvu široke prisotnosti vsebin povezanih s kulturo, bolj se kaže primerno omejiti prispevek na eno vsebino – na tematiko ekskurzij. Nekatera vprašanja povezovanja izobraževanja in narave so obravnavali raziskovalci zgodovine izobraževanja na 40. konferenci ISCHE (International Standing Conference for the History of Education), ki je pod naslovom »Education and nature« potekala leta 2018 na Humboldtovi univerzi v Berlinu.²³ Slovenski prispevek je predstavil šolske ekskurzije v slovenskih deželah v zadnjih desetletjih Avstro-Ogrske.²⁴

Torej potovanja in izobraževanje! V zgodovini spremljamo bogato tradicijo poučnih potovanj, pri čemer imamo v mislih že potovanja študentov na sloveče srednjeveške univerze ali primere, ko so učiteljem sledili na drugo univerzo tudi učenci. Pa pomislimo na potujoče študente, med katerimi so bili tudi pevci in vagabundi. Tudi poslovna potovanja trgovcev in obrtnikov so širila obzorja, pa tudi romanja v sloveče romarske kraje v bližnjih deželah in oddaljenih krajih, vse do Santiaga de Compostela, Jeruzalema ali Rima. Potovanja premožne mladine z obiski univerz in znamenitosti zahodne Evrope (kavalirska potovanja) pa so bila del običajne izobraževalne poti mladine v 17. stoletju, kot priča poleg besedila tudi ilustracija z Ljubljano povezane pedagoške knjige o vzgoji plemiške mladine (*Neubeglänzter Zucht-Spiegel der adelichen Jugend/Speculum generosae juventutis*) iz leta 1659.²⁵ Kako je leta 1633 potekalo potovanje 18-letnega grofa in bodočega kneza Janeza Vajkarda Auersperga v Benetke in okolico ter na univerzo v Bologno, je po podatkih stroškov predstavila Maja Žvanut ob razstavi o 17. stoletju.²⁶

Sledimo lahko tudi izobraževalnim potem obrtnih pomočnikov z občasnim delom v tujih krajih, ki so vse do 19. stoletja pomenile del običajnega izobraževalnega procesa. »Vsak pomočnik, ki se je kjer koli izučil obrti in ki bi želel delati ali postati tkalski mojster v trgu ali v okraju ... mora za dve leti na delo izven dežele, da kaj poskusi in se kaj nauči«, kot je predstavil Vuzeniške tkalske svoboščine F. Baš.²⁷ To so podpirali tudi cehi in kasneje poklicna združenja samostojnih obrtnikov. Takšne primere predstavljajo pomočniška pisma, potrdila o (obveznih) potovanjih pomočnikov,²⁸ kdaj tudi z likovno zanimivimi podobami mest.

Ali kot se je leta 1890 nadučitelj v Mozirju in sadjar Franc Praprotnik (1849–1933), tudi vplivni član vodstva učiteljske Zaveze, pri kmetijskem pouku zavzemal za obiske vzornih kmetij, da je »pokazal, kar je v šoli učil. Taki izleti oživljajo pouk in mu davajo trdno podlago«. ²⁹ Tako so se ob izletih srečevali šolarji z naravo, se učili opazovati geografske značilnosti (strani neba, vode in griče) pa tudi gospodarske

22 OŠ Ravne na Koroškem, 2022, <https://koroskijeklarji.si/kulturni-dan/>, 17. 9. 2023. Imeli so glasbeno-plesno prireditev, na kateri so nastopali učenci vseh starosti, nato pa so peli na koncertu skupaj z Ditko Čepin.

23 2018 ISCHE conference, <https://www.ische.org/ische-conference/past-conferences/2018-ische-conference/>, 18. 9. 2023.

24 Šuštar; Hakl Saje, Let's make a trip to nature!, str. 84-85, https://www.erziehungswissenschaften.hu-berlin.de/de/historische/book-of-abstracts_final.pdf/, 18. 9. 2023.

25 Žvanut, Vzgojni ideali v 17. stoletju, *Šolska kronika*, št. 1, 2002, str. 12; Sietzenheim, *Newbeglänzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt*, 1659, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-4HF9ZCQ8/97e085ed-3652-45c5-b151-76018de81294/PDF>, 18. 9. 2023.

26 Žvanut, *Theatrum vitae at mortis humane*, Ljubljana, 2002, str. 22.

27 Baš, *Cehovsko tkalstvo*, str. 164.

28 Žižek, *Celjska obrt v 18. stoletju*, str. 89; Žižek: *Rokodelci mojega mesta*, Celje 2000.

29 Praprotnik, Učitelj, pospešitelj kmetijskega pouka v šoli in izvan šole (konec), *Popotnik* 11, št. 20, 25. 10. 1890, str. 307–310.

dejavnosti, na podeželju posebej uspešno kmetijsko gospodarstvo (živinoreja, vinogradništvo), tudi obrtne delavnice, v industrijskih krajih pa tovarniško proizvodnjo. V pedagoškem tisku so omenjali tudi koristi sprehodov, izletov v naravo, ki je boljša od katere koli knjige z ilustracijami in spodbujali (že zaradi opazovanja) »vsaj dvakrat na leto izlet z učenci v prosto naravo«. To jim je pomenilo tudi spoznavanje domovine in spodbudo za pisanje spisov.³⁰ Podobno spodbuja pomen opazovanja tudi Lapajne v *Praktični metodiki*.³¹

Bolj v mestih kot na podeželju pa so poznali tudi (občasni) pouk na prostem; npr. pri pouku risanja po naravi. Podeželske šole pa so se posvečale poučevanju kmetijstva, posebej še v obliki kmetijskih nadaljevalnih šol. V krajih z obrtno, tudi industrijsko dejavnostjo so nastajale nadaljevalne šole prilagojene posamezni dejavnosti. Na Goriškem so bile poznane tudi slovenske obrtno-nadaljevalne šole »Šolskega doma« v Gorici,³² mizarska obrtno nadaljevalna šola v Solkanu ter obrtno nadaljevalna šola v Kanalu ob Soči, za čevljarje v Mirnu pri Gorici in za klesarje-kamnarje v Nabrežini pri Trstu in še kje. V Renčah je od 1896 naprej delovala poznana obrtno-nadaljevalna zidarska šola.³³ Tako je šolstvo vplivalo na gospodarski razvoj in s tem tudi na kulturno podobo krajine. Takšnim vzajemnim vplivom gospodarskega, kulturnega in šolskega razvoja lahko sledimo v Domžalah,³⁴ pa tudi drugod.

Šolske poti v naravo

A pojdemo še v naravo! Pravi primer učenja ob naravi je bil šolski vrt, ki po letu 1870 ni manjkal skoraj ob nobeni šoli, pri marsikateri šoli pa ima svoj pomen še danes.³⁵ Kulturno razsežnost šole so dopolnjevale tudi vplivne učiteljske osebnosti, ki so se v kraju uveljavile na širšem področju tudi zunaj šole: naj jih predstavimo le nekaj. Že omenjeni Franc Praprotnik (vrtnar, sadjar, čebelar) po katerem se v Mozirju imenuje sadjarsko društvo,³⁶ in Fran Kocbek (1863–1930), nadučitelj v Gornjem Gradu, ki je bil znamenit planinec, tudi soavtor prvega planinskega vodnika v slovenščini (F. Kocbek, M. Kos, Vodnik za Savinske planine in najbližjo okolico, 1894). Med prvo svetovno vojno se je pomladi 1917 z učenci odpravil proti Logarski dolini in Okrešlju.³⁷ Tu lahko pomislimo na vlogo učiteljstva pri popularizaciji alpinizma in hribolazništva ob različnih temah geografije, botanike, pa tudi jezikoslovja, ter narodnostnih vprašanj. Pomemben šolnik, kolesar, popotnik in urednik pedagoških besedil je bil tudi Ljudevit Stiasny 1862–1963, tudi šolski nadzornik. Kot učitelj-turist je predaval o svojih popotovanjih in kraje predstavljal tudi z ilustracijami (skioptičnimi slikami ipd.).

Pri razvoju vsakega kraja najdemo vplivne šolnike. Tako je na uspešno gradnjo šole v Mežici na Koroškem³⁸ in na šoli Podkum na proučevanje socialnega položaja kmeta na Dolenjskem ter na etnološke študije zavzeto vplival učitelj in šolski upravitelj Vinko Möderndorfer (1894–1958),³⁹ tudi avtor učbenikov Slovenska začetnica. Nič manj pomembne niso bile učiteljice, ki so slovensko šolo naredile bolj prijazno

30 Schreiner, Koprivnik, Prirodopisni pouk, str. 116; Lopan, Domovinoslovje v ljudski šoli, str. 163.

31 Lapajne, *Praktična metodika za učitelje in učiteljske pripravnike*, Ljubljana 1883.

32 Gorica, 8, št. 41, 22. 5. 1906, str. 1, 0 sklepu šolskega leta obrtno-nadaljevalne šole v Gorici.

33 Šavli, Vrsta skozi čas, str. 43, 19; Učiteljski tovariš, 50, št. 28, 8. 7. 1910, str. 5, Obrtno-nadaljevalna šola v Mirnu.

34 Stiplovšek, Vpliv gospodarstva na razvoj izobraževanja, str. 374–395.

35 *Šolska kronika*, 2015, št. 3. Tematska številka ob razstavi Šolski vrt; Ribarič, Učilnica v naravi: šolski vrt včeraj, danes, jutri, 2014.

36 Sadjarsko društvo Franca Praprotnika Mozirje, <http://www.sadfp-mozirje.si/>, 18. 9. 2023.

37 SBL, Kocbek, F., <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi281510/>, 18. 9. 2023; Karče, Šolski izlet z nadučiteljem Kocbekom, str. 164–165.

38 »Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane.« : Vinko Möderndorfer – učitelj, politik in raziskovalec, Ljubljana 2016.

39 Tisti, ki je zgradil šolo: portret učitelja, etnologa in politika, [Elektronski vir] <http://4d.rtvsl.si/arhiv/portret/174387274>, 17. 9. 2023.

z učenjem tako ženskih ročnih del kot praktičnega pouka in s spodbujanjem deklet (pa tudi fantov) k branju in nadaljnemu izobraževanju, in ob tem s šolskim znanjem izboljševale življenje v kraju in tudi odpirale okno v svet.⁴⁰

UČITELJI IN ŠOLARJI NA IZLETIH

Že srečanja članov učiteljskih društev, ki so od šestdesetih let 19. stoletja postopoma povezovala učiteljstvo v enem ali več okrajih,⁴¹ pomenijo učiteljski izlet, saj so zborovali na različnih šolah svojega področja. Izbirali so kraje z dobro prometno povezavo (železnica), pa tudi osrednjo lego, da so, tudi s kolesi, lažje prihajali na zborovanja. Okrajna učiteljska društva so imela letno tri do štiri pa vse do šest zborovanj s strokovnim programom in predstavitvijo pouka. Kot primer omenimo srečanje v ptujskem okraju – zborovanje z obiskom Haloz in gradu Borl, ki je bilo sredi maja 1880.⁴² Tudi širša letna vseslovenska društvena zborovanja učiteljstva, povezanega v Zavezo slovenskih učiteljskih društev, so bila od 1889 priložnost za srečanja v mestih od Ljubljane, Trsta do Pulja, od Gorice do Maribora in za izobraževalne izlete. Tako so delegati v Zavezi povezanih učiteljskih društev zborovali avgusta 1902 v Trstu in napravili izlet do Benetk, kamor so pluli s parnikom Trieste.⁴³ Zanimivo je bilo skupno petje tradicionalnih del učiteljskih srečanj, tako del načrtovanega kulturnega programa kakor prepevanje ob sklepnem druženju. Nič drugače ni bilo s pesmijo ob šolskih izletih, saj je spremljala šolarje.

Majski šolski izleti so bili kdaj prave veselice šolarjev, učiteljev in šolskih prijateljev, prave kulturne prireditve s programom. Sredi maja 1880 so se tako na posestvu v Kapli, pri načelniku šolskega sveta s Tabora pri Žalcu, na okrašenem prizorišču srečali učenci, učitelji in šolski prijatelji ob nagovoru župana o pomenu šolstva. Z deklamacijami, petjem in prigrizkom so se tri ure veselili šolarji, stroške pa so pokrili podporniki šolstva.⁴⁴ Konec junija 1894 se je ob sklepu šolskega leta šišenska šola, ko je bila Spodnja Šiška še samostojna občina, zbrala s šolskimi prijatelji na pol ure hoda oddaljenem Drenikovem vrhu, kjer so imeli skupni zajtrk in razveseljevanje z igrami. Naklonjeno popotnico 75 litrov piva so 189 šolarjem in nekaj odraslim spremljevalcem namenili v šišenski Pivovarni bratov Kosler.⁴⁵ Alkohol in šolarji? Če so bili med šolskimi prijatelji zavzeti pivci, potem je na učenca prišlo morda 2 dl piva, kar pa tudi ni prav malo ... Toda pri temi kultura in šola se odpirajo tudi vprašanja pивske kulture in protialkoholnega delovanja šole.⁴⁶

Priljubljen cilj majskih izletov ljubljanskih šol je bil sicer bližnji Rožnik, pa tudi Šmarna gora. Podobno so izbirali cilje šolskih izletov tudi drugod. Tako lahko sledimo s poročili že pred prvo svetovno vojno šolskim izletom v bližnjo okolico šol, pa tudi kam dlje. Učenci šole Družbe sv. Cirila in Metoda v Št. Rupertu pri Velikovcu so tako v šolskem letu 1910/11 z učiteljem Antonom Peskom napravili »izlet na najsevernejšo točko slovenskega ozemlja na Koroškem«, na Djekše. O tem priča fotografija objavljena konec oktobra 1911 v tedniku, ki ga je tedaj v Ljubljani urejal prav učitelj s fotografije.⁴⁷

40 Hojan, Ve brez nas boste nič! str. 209–236; Šuštar, Žensko gibanje pri nas so začele in vsekozi vodile učiteljice, str. 76–85.

41 Šuštar, Učiteljska društva in organizacije, str. 8-9; Šuštar, Učiteljske organizacije na Slovenskem, str. 329–339.

42 Popotnik 1, št. 11, 10. 6. 1880, str. 172–173, -h, Ptuj.

43 Šuštar, Ob sinjih bregovih Adrije, v našem Trstu, str. 582–587.

44 Popotnik 1, št. 10, 25. 5. 1880, str. 157–158, Fr. Šorn, Od sv. Jurija pri Taboru.

45 Šuštar, Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane, str. 224.

46 Šorn, Kdor se hoče učiti, ne sme vinca piti, str. 73–86.

47 Slovenski Ilustrovani Tednik, 1, št. 4, 27. 10. 1911, str. 36. Anton Pesek 1879–1955 je bil 1909–11 učitelj na šoli DCM v Št. Rupertu pri Velikovcu. SBL, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi416598/>, 18. 9. 2023.

Postopoma so tudi izleti z vlakom na Bled, skozi Vintgar pa tudi v Škocjanske jame in v Postojno postajali del izjemnih šolskih dni tako v osnovnih, še bolj pa v srednjih šolah. Že 1892 je slovenski pedagoški tisk hvalil hrvaške šolske oblasti, ki so financirale učencem zadnjega razreda učiteljskega v Zagrebu obisk Kvarnerja.⁴⁸ Dijaki višjih razredov Gimnazije iz Kranja so se s svojim profesorjem dr. Karlom Capudrom odpravili pomladi 1912 prvič z vlakom po bohinjski železnici na »dijaško potovanje« do Trsta in nato ponoči z ladjo do Benetk ter nazaj »z globokimi vtisi za celo življenje.«⁴⁹ Mariborski gimnazijci pa so se, ob prispevkih šolskih prijateljev k stroškom izleta, v maju 1913 in 1914 odpravili na ekskurzijo na različne strani: eni so se z vlakom odpeljali na dvodnevni pohod na Pohorje, s prenočevanjem v gozdu, ter pohodom vse do Klopnega vrha.⁵⁰ Leta prve svetovne vojne so bolj kot za izlete spodbujala učence in učenke k različnim akcijam zbiranja kovin, koristnih rastlin in njihovih plodov ter pomoč pri domačem delu na polju, ki je veljalo tudi za šolske oblasti kot opravičljiv razlog za izostanek od pouka.

SPODBUDE K RAZISKOVANJU

S primeri šolskih izletov bi lahko nadaljevali tudi v času prve Jugoslavije 1918–1941, ko se je na podeželju na bližnje razdalje ohranilo tudi šolsko izletništvo peš in s konjsko vprego, pa tudi povojnega časa, ko se je poleg tradicionalnega vlaka postopoma od okoli 1965 vedno bolj uveljavljal tudi avtobusni prevoz. Kako je šola učencem odkrivala okolico, domovino in daljne kraje? Kakšne so bile kulturne razsežnosti teh ekskurzij? Kdaj je postalo tudi morje priljubljen cilj izletov in ekskurzij? Kako so se v potovanja učencev vključile tudi vožnje z ladjo in letali? Spremljamo lahko različne raziskovalne naloge ter pedagoške razmisleke med poučnimi vsebinami in zabavo ob spreminjajočih se maturitetnih izletih,⁵¹ ki postajajo vedno bolj del eksotične turistične ponudbe. Koliko so od sredine sedemdesetih let 20. stoletja poleg poti po Jugoslaviji že vključevali tudi tujino? Kako je bilo s šolskimi ekskurzijami pri vas? Kakšne spremembe so šolske ekskurzije in končni izleti doživljali vse do danes?

Povzetek

V menjavi delovnih in prazničnih dni zaznamujeta šolo tudi slovesen začetek šole in prazničen sklep šolskega leta. Temu lahko sledimo od začetkov organiziranega državnega osnovnega šolstva konec 18. stoletja. Tako poseben je bil zaključek šole v Brežicah v letih 1784 in 1785 v slavnostni dvorani gradu grofov Attems in septembra 1862 tudi javno spraševanje na šoli v Predosljah pri Kranju. Tedaj so 27 najboljših učencev, vpisanih v zlato knjigo te šole, povabili k baronu Zoisu na bližnji grad Brdo. Posebni dnevi, povezani s šolskimi proslavami, kulturnim sporedom so bili tudi krajevni, državni in osebni prazniki vladarske rodbine. Praznični dnevi so se spreminjali s političnimi spremembami časov, posebej po letih 1918, 1945 in 1991. Nič manj posebni pa niso bili dnevi majskih izletov (izletov v mesecu maju), ki jih spremljamo na podeželskih in mestnih šolah bolj intenzivno po letu 1870. Sprva so majski šolski izleti (ali izleti v juniju ob koncu pouka) pomenili obisk bližnje okolice šole, nato kakšnega romarskega ali izletniškega cilja v bližini. Šolski izleti so imeli vedno tudi kulturno vsebino,

48 *Popotnik* 13, št. 11, 10. 6. 1892, str. 175, Zagreb. Poučni izlet za učiteljske pripravnike.

49 Capuder, *Dijaško potovanje v Trst in Benetke*, str. 17–24.

50 *Jahresbericht des k. k. Staats - Gymnasiums in Marburg a/D.*, Exkursionen, Ausflüge 1912/13, str. 52–56; 1913/14, Exkursionen und Ausflüge str. 81–89.

51 Pšunder, *Zaključni/maturantski izlet (ekskurzija)*, str. 273–284; Bogataj, *Rituali ob maturi – šege prehoda*, str. 106–129; *Šolska kronika*, 2005, št. 2, Zbornik ob razstavi Matura X let.

sledili pa so učnim vsebinam posameznih šolskih predmetov. Pozneje, še pred prvo svetovno vojno, pa so se učenci s svojimi učitelji odpravili tudi kam dlje: z vlakom, pa tudi z ladjo. Pri nas je bil priljubljen cilj šolskih izletov (ekskurzij) z vlakom do večjih mest, celo do Trsta in od tam vožnja z ladjo do Benetk.

Ta spodbuda raziskovanju opozarja s posameznimi primeri učence in njihove mentorje, da glede na prakso svojega šolskega okolja raziščejo spremembe v oblikah potovalnih navad, pa tudi krajevnih ciljev šolskih izletov in kulturnih vsebin teh izletov. Kam so šli na izlet, kdaj so potovali na morje? Boljše cestne povezave in razvoj avtomobilskega prometa so po letu 1960 vplivali tudi na šolske ekskurzije, ki postajajo v zadnjih desetletjih kar del turistične ponudbe, zlasti vedno moderni maturantski izleti.

Summary

In the alternation of working days and public holidays, the school is also marked by the ceremonial start of a new school year and its celebratory end. This tradition can be traced back to the beginnings of organised state primary education at the end of the 18th century. The closing of the school in Brežice in 1784 and 1785, held in the ceremonial hall of the Castle of the Counts of Attems, was as special as the public examination at the school in Predoslje near Kranj in September 1862. At that time, the 27 best pupils, who had been entered in the school's golden book, were invited to Baron Zois at the nearby Brdo Castle. The local, national and personal holidays of the ruling family were also special days associated with school celebrations and the cultural programme. Public holidays changed with the political shifts of the times, especially after 1918, 1945 and 1991. Equally special were the days of the May Day trips (excursions in the month of May), which gained prominence in both rural and urban schools after 1870. Initially, May school trips (or trips in June at the end of school) entailed visits to the school's immediate surroundings, pilgrimages, or excursions to nearby destinations. These school trips always had a cultural component and aligned with the curricular content of various school subjects. Later, even before the First World War, pupils and their teachers ventured further afield, utilising trains and, in some cases, even boats. In our country, a popular destination for school excursions was travelling by train to major cities, even to Trieste, and from there to Venice by boat.

This research stimulus reminds students and their tutors, with specific examples, to investigate changes in the forms of travel habits, as well as the local destinations of school trips, in light of the practices of their school environment and the cultural content of these trips. Where did they go on the trip? When did they head to the seaside? Better road connections and the development of car transport after the 1960s also had an impact on school trips, which have become a significant part of the tourist offerings in recent decades, especially the ever-popular graduation trips.

VIRI IN LITERATURA

Elektronski viri:

1. Bralna značka. Dostopno na: <https://www.bralnaznacka.si/sl/>, 17. 9. 2023.

2. Education and nature, Standing Conference for the History of Education (ISCHE conference) Berlin, 2018. Dostopno na: <https://www.ische.org/ische-conference/past-conferences/2018-ische-conference/>, 18. 9. 2023.
3. OŠ Brusnice, Kulturni dan za učence od 1. do 9. razreda, 2023. Dostopno na: <https://www.os-brusnice.si/kulturni-dan-za-ucence-od-1-do-9-razreda/>, 17. 9. 2023.
4. OŠ Bled, Kulturni dan - kulturne znamenitosti Bleda (6. razred), 2023. Dostopno na: <https://www.os-bled.si/kulturni-dan-kulturne-znamenitosti-bleda/>, 17. 9. 2023.
5. OŠ Šentjernej, Kulturni dan. Dostopno na: <https://www.os-sentjernej.si/kulturni-dan-kulturna-raznolikost/>, 17. 9. 2023.
6. OŠ Ravne na Koroškem, 2022. Dostopno na: <https://koroskijeklarji.si/kulturni-dan/>, 17. 9. 2023.
7. Sadjarsko društvo Franca Praprotnika Mozirje. Dostopno na: <http://www.sadfp-mozirje.si/>, 18. 9. 2023.
8. Sietzenheim, Adam Sebastian von: Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt, München, 1659. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-4HF9ZCQ8/97e085ed-3652-45c5-b151-76018de81294/PDF>, 18. 9. 2023.
9. Slovenski biografski leksikon (SBL). Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si>, 18. 9. 2023.
10. Šuštar, Branko; Hakl Saje, Maja: Let's make a trip to nature! School excursions as a form of (in)formal educational practices for teachers and students 1890-1918, *Book of abstract, ISCHE Berlin 2018*, str. 84–85. Dostopno na: https://www.erziehungswissenschaften.hu-berlin.de/de/historische/book-of-abstracts_final.pdf, 18. 9. 2023.
11. Tisti, ki je zgradil šolo: portret učitelja, etnologa in politika, [Elektronski vir]. Dostopno na: <http://4d.rtvsl.si/arhiv/portret/174387274>, 17. 9. 2023.

Elektronski arhivski viri:

1. Slovenski šolski muzej (SŠM), dokumentacijska zbirka; SŠM, knjižnica - Sistory – Priročniki za šolstvo, <https://www.sistory.si/11686/menu100>, 17. 9. 2023.
2. Slovenski šolski muzej, arhivska zbirka, Šolski listi: Sistory – šolski listi, <https://www.sistory.si/11686/menu647>, 18. 9. 2023.
3. Šolski list OŠ Iga vas, https://www.sistory.si/cdn/publikacije/24001-25000/24473/Solski_listi_Mapo_6_Iga_vas.pdf, 17. 9. 2023.

Časopisni viri:

1. Gorica, 1906; Popotnik 1880, 1892; Slovenski Ilustrovani Tednik, 1911; Učiteljski tovariš, 1861–1910.

Literatura:

1. Alešovec, Jakob: *Kako sem se jaz likal*: povest slovenskega trpina, Ljubljana: Prešernova družba, Trst: ZTT, 1973.
2. Balkovec Debevec, Marjetka: Od prvega šolskega dne do obletnic matur: prazniki in praznovanja v šolstvu. *Etnolog* 24 = 75, 2014, str. 127–151.
3. Baš, Franjo: Cehovsko tkalstvo v Dravski dolini (Vuzenica), *Slovenski etnograf*, 1951, str. 164.
4. Bojc, Etbin; Kramolc, Luka: *Slava Slomšku: 1800–1940*: priročnik za Slomškove proslave, Ljubljana 1940.
5. Bogataj, Janez: Rituali ob maturi – šege prehoda, *Od mature do mature (ur. M. Ribarič)*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1998, str. 106–129.
6. Bogataj, Janez: *Vivat academia, vivant professores!*: šege in navade maturantov na Slovenskem, Ljubljana 2023.
7. Capuder, Karel: Dijaško potovanje v Trst in Benetke. *Jahresbericht des k. k. Kaiser-Franz-Joseph-Gymnasiums, Krainburg*, 1911–12, str. 17–24.
8. Hojan, Tatjana: »Ve brez nas boste nič!«: izobraževanje in delovanje ljubljanskih učiteljic, *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes II*, Ljubljana 2000, str. 209–236.
9. *Jahresbericht des k. k. Staats - Gymnasiums in Marburg a/D.*, 1912/13, 1913/14.
10. Karče, Pavla: Šolski izlet z nadučiteljem Kocbekom, *Planinski vestnik*, 94, št. 4, april 1994, str. 164–165.
11. Lapajne, Ivan: *Praktična metodika za učitelje in učiteljske pripravnike*, Ljubljana 1883.
12. *Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane. Vinko Möderndorfer - učitelj, politik in raziskovalec* (ur. uredila Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales), Ljubljana: Filozofska fakulteta 2016.
13. Kovač, Laura: *Bralna značka na OŠ Planina pri Sevnici*: zgodovinska raziskovalna naloga, Osnovna šola Planina pri Sevnici, 2013.
14. Lopan, J.: Domovinoslovje v ljudski šoli (konec), *Popotnik* 4, št. 11, 10. 6. 1883, str. 162–166.
15. Pirnat, Makso: Uporaba črtic iz življenja naših pesnikov in pisateljev pri jezikovnem pouku. *Popotnik*, 28, št. 7, 15. 7. 1907, str. 193–201.

16. Praprotnik, Franc: Učitelj, pospešitelj kmetijskega pouka v šoli in izvan šole (konec), *Popotnik* 11, št. 20, 25. 10. 1890, str. 307–310.
17. Prazniki in praznovanja v šolstvu nekoč in danes – primerjava : zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2016.
18. Pšunder, Majda: Zaključni/maturantski izlet (ekskurzija). *Pedagoška obzorja*, 14, št. 5/6, 1999, str. 273–284.
19. Ribarič, Mateja: Učilnica v naravi: šolski vrt včeraj, danes, jutri, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2014.
20. Schreiner, H.; Koprivnik, J.: Prirodopisni pouk v jednorazrednicah, *Popotnik* 11, št. 8, 25. 4. 1890, str. 115–118.
21. Slomšek, Anton: *Blaže in Nežica v nedeljski šoli*, Celje, 1857.
22. Stiplovšek, Miroslav: Vpliv gospodarstva na razvoj izobraževanja v domžalski občini 1864–2002: od ustanovitve osnovne šole v Domžalah do reorganizacije Srednje šole Domžale, *Šolska kronika* 25–49, št. 3, 2016, str. 374–395.
23. Šavli, Andrej: Vrsta skozi čas, *Primorski dnevnik*, 22. 9. 1977; in Vrsta skozi čas, 2017, str. 43, 19.
24. Škrabec, Milan: Paberkovanje o šolstvu na starih razglednicah, *Šolska kronika*, 1995, str. 30–42.
25. *Šolska kronika*, 2005, 14–38, št. 2 = *Zbornik ob razstavi Matura X let* (ur. M. Balkovec Debevec).
26. Šorn, Mojca, »Kdor se hoče učiti, ne sme vinca piti«. Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem po koncu velike vojne, *Zgodovina za vse*, 2023, 30, št. 1., str. 73–86.
27. Šuštar, Branko: *Spodnja Šiška – pušeljci Ljubljane: arhivski zapiski s poti vasi v predmestje: 1885–1914*, Ljubljana: ZAL 1996.
28. Šuštar, Branko: Učiteljska društva in organizacije, *Enciklopedija Slovenije*, 14: U-We, 2000, str. 8–9.
29. Šuštar, Branko: Učiteljske organizacije na Slovenskem in njihova idejna usmeritev od sredine 19. do sredine 20. stoletja, *Šolska kronika*, št. 2, 2001, str. 329–339.
30. Šuštar, Branko: »Žensko gibanje pri nas so začele in vsekoli vodile učiteljice«: pogledi na prispevek slovenskih učiteljic h kulturnemu, socialnemu in narodnostnemu razvoju, *Slovenke v dobi moderne*, Ljubljana: MNZS 2012, str. 76–85.
31. Šuštar, Branko: Prispevek frančiškanov k osnovnemu šolstvu v Brežicah. *S patri smo si bili dobri. Tri stoletja brežiških frančiškanov*, Krško: Zavod Neviodunum; Ljubljana: Brat Frančišek, 2013, str. 321–352.
32. Šuštar, Branko: »Ob sinjih bregovih Adrije, v našem Trstu...«: tri zborovanja slovenskih učiteljev iz vseh dežel v Trstu pred prvo svetovno vojno, *Kronika* 67, št. 3, 2019, str. 571–600.
33. Tul, Vlasta: *Šolska praznovanja skozi čas: katalog k razstavi*, Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 1994.
34. Žižek, Aleksander: Celjska obrt v 18. stoletju v luči arhivskih dokumentov (Zbirka obrtnih listin (ZOL) Zgodovinskega arhiva v Celju), *Arhivi* 1995, str. 89–90.
35. Žižek, Aleksander: *Rokodelci mojega mesta, Študije 4*, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 2000.
36. Žvanut, Maja: Vzgojni ideali v 17. stoletju. *Šolska kronika*, št. 1, 2002, str. 7–14.
37. Žvanut, Maja: *Theatrum vitae at mortis humane*, Ljubljana: Narodni muzej, 2002, str. 11–25.

Silva Karim

mag. znanosti likovne umetnosti, upokojena učiteljica OŠ Col

E: silvakarim@gmail.com T: 040 950 407

IZKUŠNJE Z OHRANJANJEM KULTURNE DEDIŠČINE PRI DELU Z UČENCI

Članek predstavlja primere iz prakse, ki jih je avtorica Silva Karim kot mentorica ali somentorica izvajala v okviru svojega delovanja na Osnovni šoli Col. Sodelovala je z mnogimi generacijami učencev, ki so v tem raziskovanju izgrajevali svoj odnos do ohranjanja kulturne dediščine. Poudarek je na raznolikosti načinov pri zbiranju in ohranjanju kulturne dediščine. Tu imajo posebno vlogo besedna dediščina, etnografski predmeti, arhitektura, ljudski običaji, kulinarične posebnosti in drugo.

Ključne besede: kulturna dediščina in šola, zgodovina, ljudska umetnost, ljudska besedila

NEKAJ VSEBIN, KI SO JIH RAZISKALI UČENCI OB PODPORI SVOJIH MENTORJEV

Ali si dandanes sploh lahko predstavljamo, koliko časa in truda je bilo potrebnega za izdelavo ene same lanene rjuhe? Takšne grobe, bele rjuhe, na kateri je spala naša babica ... Posejati je bilo treba lan, ga populiti iz zemlje, odstraniti seme, sušiti bilke, tretji njegova vlakna, ga na kolovratu spresti v niti ter tkati – cela dva tedna tkati na ročnih statvah, da je bila tkanina dovolj dolga za eno preprosto laneno rjuho.

So stvari, ki skozi čas izgubljajo svojo uporabno vrednost. Tisto, kar ostane, je njih lepota. »Živimo v času, ko so kolovrat, motovilo ali statve samo še čudovite, same sebi namenjene skulpture. So le še besede – kolovrat, motovilo ali statve, ki jih je povozil čas. A če se v tem norem svetu motovilimo, če kolovratimo ali če tkemo svoje sanje – pomeni, da so te besede že našle svoj novi pomen, ki jih bo popeljal s seboj v tretje tisočletje«.¹

¹ Semenje javorovo, str. 149.

Tako je avtorica prispevka Silva Karim zapisala v uvodniku šolskega glasila *Javorov list* davnega leta 1992. Publikacija, z naslovom »Iz naših toplih domov« opisuje življenje domačinov v zimskem času.

Ko se je Silva Karim leta 1981 zaposlila kot likovna pedagoginja na Osnovni šoli Col, je tam naletela na učitelja slovenščine Franca Černigoja, ki je v preteklih letih že krepko zaoral v zapisovanje ljudskih besedil. Tudi sama je negovala afiniteto do etnologije in raznolikih obrazov kulturne dediščine, zato je njuno sodelovanje obrodilo bogate sadove. V projekte so bile pogosto vključene tudi druge učiteljice in učitelji, lahko bi celo rekli, da je zapisovanje, risanje in fotografiranje ljudskega blaga krojilo življenje colske šole. To delo seveda niso bili uradni projekti, za katere je treba predhodno izpolniti kup obrazcev, pisati poročila in utemeljevati vsak cent (dinar), ki je bil porabljen v ta namen. Ne, vse skupaj je potekalo v glavnem na pogon entuziazma, plačilo je bilo (če je sploh bilo) manj pomemben dejavnik.

Učenci so s svojim raziskovanjem za vselej prispevali k predstavljanju kulturne dediščine v svojih krajih. Navaja nekaj najpomembnejših vsebin, ki so jih raziskali učenci ob svojih mentorjih:

POROKE – VEROVANJA, VRAŽE, ŠEGE IN NAVADE (šolsko leto 1983/84)

Zapisi obravnavajo običaje, povezane z vasovanjem, snubljenjem, poroko in ohcetjo. Učenci so kot informatorje uporabili svoje stare starše in druge starejše sorodnike ter sovaščane. Pred pozabo so rešili bogato izročilo, ki bi dandanes že šlo v pozabo. Veliko pozneje, leta 2016, je bila na šoli tudi razstava starih poročnih fotografij, ki je na svojstven način dopolnila prvotno raziskavo.

KOVAŠTVO (šolsko leto 1985/86)

Raziskava je bila usmerjena v široko obravnavo kovaštva. Učenci so narisali različna kovaška orodja in pripomočke. Narisali so tlorise kovačij, opisovali delo kovačev. Zapisali so tudi spomine starejših ljudi, pesmi, uganke in pravlјice, povezane s kovači in njihovim delom.

JAREM (šolsko leto 1986/87)

Številne risbe in zapisi opisujejo načine, kako so predniki vpregali živino v vozove. V osemdesetih letih je večina kmetov vole in konje zamenjala s traktorji, zato so ti podatki še posebej dragoceni.

OTROŠKE LJUDSKE PESMICE IN UGANKE TER LJUDSKE PRAVLJICE (od leta 1978 naprej)

Ob mentorstvu učitelja slovenščine Franca Černigoja so učenci zapisovali besedila ljudskih pesmi ugank in pravljic. Te so večkrat izhajale v šolskem glasilu Javorov list, že od leta 1978 naprej. Kasneje je na osnovi teh zapisov nastalo več knjižnih izdaj, ki jih je pripravil in uredil Franc Černigoj (navedene so v seznamu literature na koncu članka).

SANABOR (šolsko leto 1985/86)

Temeljita obravnava vasice Sanabor, ki leži v dolini ob potoku Bela, preden se ta dolina zoži v sotesko. V takratnem času je bila arhitektura vasi še neokrnjena, hkrati pa so se zaradi izseljevanja nekatere hiše tudi podirale. S pomočjo risb učencev ter njihovih zapisov so dokumentirani tlorisi nekaterih stavb in podrobnosti iz notranjosti hiš. Učenci so zapisali tudi legende, pravljice in druga besedila, povezana s krajem.

NAŠA ZNAMENJA (šolsko leto 1991/92)

Vsepovsod so znamenja. Na obronkih gozdov, na križpotjih steza in cest, na planem in v bregovih, v strmih stenah Gore ... Učenci so vsa znamenja oz. kapelice v šolskem okolišu narisali ter pri starejših ljudeh poiskali informacije o vzroku nastanka. Narisali so prelepe ilustracije ter odkrili osupljive zgodbe o posameznih krajih, kjer stojijo ta znamenja ...

IZ NAŠIH TOPLIH DOMOV (šolsko leto 1992/93)

Šolski okoliš Osnovne šole Col je zajemal hribovita področja vzhodnega dela Trnovske planote ter severne obronke Nanosa. Zime so bile tam ostre in dolge, dela na kmečkih domačijah pa tudi takrat ni zmanjkalo. V tem obdobju so se prebivalci posvečali tkanju, pletenju, vezenju, predenju, klekljanju ... Ob raziskavi je na šoli nastala tudi razstava starih ročno izdelanih tkanin, vezenin in drugih izdelkov, ki so jih naredili naši predniki. Pozneje, leta 2010, je bila raziskava dopolnjena z novo razstavo.

GRAD TRILEK**(od leta 1994 do 1998)**

Temeljita raziskava zgodovinskega spomina v zvezi z gradom Trilek, ki je ena izmed najbolj razpoznavnih točk na Colu. S svojo lego ob glavni cesti, po kateri je nekoč peljala cesta iz Padske v Panonsko nižino, je grad opravljal vlogo mitnice. Pod mentorstvom Lucijana Trošta so učenci raziskali pisna in slikovna gradiva ter izdelali maketo.

BOŽIČNI OBIČAJI TER PREGOVORI IN REKI**(šolsko leto 1996/97 ter 1997/98)**

Gradiva so nastala kot plod sodelovanja z angleško šolo Furze Platt iz Maideheada. Učenci colske in angleške šole so si izmenjali gradiva, povezana s praznovanjem božiča ter pregovore ter njihov pomen v slovenskem in angleškem jeziku. Mentorica učencem je bila učiteljica angleščine Irena Saksida.

KUHANDO PEČENO, NA MIZO PRINESENO**(šolsko leto 2012/13)**

Raziskava je namenjena hrani oz. spoštljivemu in pozitivnemu odnosu do hrane. Poudarek je bil na pomenu naravne in v domačem okolju pridelane hrane. Učenci so zapisovali recepte za različne domače jedi. Raziskali so tudi, katere jedi so naši predniki pripravljali v določenih obdobjih leta in ob posameznih praznikih.

ARHITEKTURNE ZNAČILNOSTI NAŠIH KRAJEV**(šolsko leto 2013/14)**

Učenci so ob pomoči svoji staršev in starih staršev poiskali stare fotografije in razglednice, na katerih so stari posnetki hiš, kozolcev hlevov in drugih arhitekturnih objektov v šolskem okolišu. Fotografije so s pomočjo računalnika močno povečali in jih natisnili. Nastala je zanimiva razstava, ki priča o arhitekturni dediščini krajev.

Vse to in še veliko več so učenci Osnovne šole Col s pomočjo mentorjev iztrgali pozabi. Starejši učitelji smo že v pokoju, mlajši kolegi pa na svoj način nadaljujejo naše delo. Ugotavljamo, da so učenci ob mentorstvu svojih učiteljev lahko odlični ohranjevalci kulturne dediščine. Zavedati se moramo, da so lahko otroci imenitni zbiralci starih pregovorov in rekov, zapisovalci ljudskih besedil, opisovalci običajev in na drugi strani tisti, ki na svoj neposredno otroški način dokumentirajo stare hiše v okolici, izdelajo lončeno posodo, ilustrirajo stare krajevne anekdote ali poslikajo velikonočne pirhe.

Prepričani smo, da ima reševanje dediščine prednikov pred pozabo tudi pomembno vzgojno vlogo. Neizmerno vrednost ima namreč tudi dejstvo, da učenci pri tem bogatijo svoj odnos do ohranjanja naravne in kulturne dediščine, postavijo osnovo, ki jim bo pozneje, v zrelih letih predstavljala pot do lastnih korenin.

OHRANJANJE KULTURNE DEDIŠČINE PRI PREDMETU LIKOVNA UMETNOST

Predmet likovna umetnost ima v učnem načrtu med temeljnimi cilji tudi razvijanje odnosa do nacionalne in splošne človeške likovno kulturne dediščine. Učitelj te možnosti vključuje v likovne naloge, ki jih daje učencem v okviru pouka, likovnega krožka, kulturnih dni ... Navajamo nekaj uporabnih načinov, ki jih lahko pri predmetu likovna umetnost vključimo v svoje šolsko delo in pri tem spodbujamo pozitiven odnos do kulturne preteklosti:

Risanje in slikanje

- upodabljanje tihožitij z motivi starih predmetov in orodij,
- upodabljanje motivov starih arhitekturnih objektov,
- ilustracija starih zgodb, legend, anekdot, ljudskih pesmi,
- poslikava pirhov.

Kiparstvo in drugo oblikovanje

- izdelava pustnih mask in oblačil,
- izdelava pečnic,
- izdelava različnih lončarskih izdelkov,
- kamnoseški izdelki (iz siporeksa),
- izdelava rezbarskih motivov,
- tkanje,
- klekljanje,
- pletenje in oblikovanje vencev,
- priprava razstav starega posodja, vezenin, orodja ...,
- fotografiranje zbranih predmetov, arhiviranje fotografij.

Ohranjanje arhitekturne dediščine

- izdelava maket pomembnih arhitekturnih stavb,
- merjenje stavb v naravnem okolju, izdelava tlorisov, prereзов ...,
- fotografiranje stavb, arhiviranje.

ZAKLJUČEK

Današnji čas je čas, ko na novo odkrivamo in cenimo stare obrti. Še več kot to: številni posamezniki različnih poklicev, od kmetov in socialnih delavk do tajnic in zdravnikov, odkrivajo stare obrti, kot so lončarstvo, keramika, rezbarjenje, tkalstvo ... To odkrivanje je njihova osebna izkušnja, sprostitev po zahtevnem delu v službi, ustvarjalni izziv. Morda pa je v njih tudi nezavedna želja po ohranjanju kulturnega spomina, sled preteklosti, ki jo negujejo za prihodnost.

Ko se ozremo nazaj, ugotavljamo, koliko dragocenih zgodb, pesmi, risb in rokodelskih veščin smo iztrgali pozabi. Tisti, ki so učencem pripovedovali zgodbe, jim posojali stare predmete za razstavo, pokazali rokodelske veščine, so v glavnem že vsi umrli. Učenci so skupaj s svojimi mentorji opravili zahtevno in obsežno delo, ki je pomemben doprinos za njihovo osebno rast in ima hkrati velik pomen pri ohranjanju dediščine njihovega kraja.

Kako naprej? Čas, ki ga živimo, je čas virtualnih svetov. Kako lahko spodbudimo novodobne generacije učencev k raziskovanju preteklosti? Kako jim vzgojiti občutek, da je kultura naših prednikov tisti temelj, na katerem sloni naša identiteta!

Gotovo so sodobni mentorji pred pomembnimi izzivi. Ustvarjalnosti in inovativnosti jim ne manjka, zato verjamemo, da bodo na svoji profesionalni poti še veliko postorili. Na svoj, sebi lasten način.

Povzetek

Čas teče in v hitrem tempu sodobnega življenja izginevajo sledovi preteklosti. Med njimi so tudi žlahtna, dragocena znanja, rokodelske veščine, narečja, zgodbe in pesmi, glasba, stavbe in predmeti.

V skorajda štirih desetletjih svojega delovanja je avtorica na Osnovni šoli Col kot mentorica ali somentorica skupaj z učenci izpeljala vrsto raziskav, ki se navezujejo na ohranjanje kulturne dediščine. Na šoli so prirejali tematske kulturne dogodke, ki so bili odprti za javnost. Na njih so predstavljali lokalno kulturno dediščino, tako vizualno kot besedno. Po skorajda štirih desetletjih delovanja so učitelji mentorji colske šole in njihovi učenci zbrali ogromno slikovnega in besednega gradiva, ki se nanaša na lokalno preteklost. Številna od teh gradiv so izšla v knjižnih oblikah, druga hranijo šolski arhivi. Predstavljamo nekaj primerov iz prakse.

Summary

Time is passing and the traces of the past are disappearing in the fast pace of modern life. These include precious, valuable knowledge, handicrafts, dialects, stories and songs, music, buildings and objects.

Over nearly four decades of work at the Col Primary School, the author has conducted a series of research projects related to the preservation of cultural heritage, often collaborating with her pupils, as a tutor or co-mentor. The school organised thematic cultural events open to the public, showcasing local cultural heritage, both visually and verbally. After almost four decades of activity,

the Col School's mentor teachers and their pupils have amassed a substantial collection of visual and verbal materials relating to the local past. Many of these materials have been published in book form, others are preserved in the school archives. Here are some examples from practice.

VIRI IN LITERATURA

1. Berce Golob, Helena: *Likovna vzgoja*. Ljubljana: DZS, 1991.
2. Butina, Milan: *Uvod v likovno oblikovanje*. Ljubljana: Debora, 1997.
3. Černigoj, Franc: *Javorov hudič*. Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1988.
4. Černigoj, Franc: *Znamenje na Gori*. Ajdovščina: samozaložba, 1999.
5. Černigoj, Franc: *Nace ima dolge tace*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 1996.
6. Nastran Ule, Mirjana: *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveni in publicistično središče, 2000.
7. *Semenje javorovo*. Izbor iz prvih 20-tih let Javorovega lista, šolskega glasila Osnovne šole Col. Col: Osnovna šola, 2002.
8. Tacol, Tonka: *Didaktični pristop k načrtovanju likovnih nalog*. Ljubljana: Debora, 2000.
9. *Učni načrt za predmet Likovna vzgoja za devetletno osnovno šolo*.

Nataša Kokošinek

univ. dipl. etnologinja in prof. zgodovine, bibliotekarska specialistka,
Občinska knjižnica Jesenice

E: natasa.kokosinek@knjiznica-jesenice.si T: 04 58 34 206

DOMOZNANSKA DEJAVNOST V OBČINSKI KNJIŽNICI JESENICE

Uvodoma je avtorica predstavila vlogo in poslanstvo splošne knjižnice, kot jo določajo Strokovna priporočila in standardi za splošne knjižnice (za obdobje 2018–2028). V nadaljevanju je na kratko predstavila domoznanstvo in nato prešla na predstavitev domoznanskega gradiva in izgradnje zbirke. V nadaljevanju je predstavila prireditveno in promocijsko dejavnost na področju domoznanstva, kamor smiselno sodi tudi publicistična in izdajateljska dejavnost. Prispevek je zaključila s predstavitevijo dveh najodmevnejših domoznanskih projektov Občinske knjižnice Jesenice.

Ključne besede: domoznanstvo, knjižnične zbirke, splošne knjižnice

Knjižnice so ustanove z večstoletno tradicijo, ki nedvomno spadajo med najstarejše storitvene dejavnosti na področju kulture, izobraževanja in znanosti. Sodobne slovenske splošne knjižnice s svojim gradivom v klasični in digitalni obliki, s svojim tradicionalnim delovanjem in sodobnimi storitvami skrbijo, da ima vsak prebivalec Slovenije možnost izvedeti ali se naučiti, prebrati ali se sprostiti, družiti se ali zgolj udeležiti, sodelovati ali samo uporabiti enega ali več iz nepregledne množice številnih domačih in tujih avtorskih dosežkov.

Tako knjižnice že dolgo niso več samo tradicionalne izposojevalnice knjižničnega gradiva, saj so s svojim raznolikim in razvojno naravnanim delovanjem postale informacijska in neformalna izobraževalna središča, osrednje občinske kulturne ustanove in osrednja krajevna središča branja, ki s svojo družbenorazvojno vlogo prispevajo tudi k izenačevanju kulturnih in izobraževalnih, v zadnjem času pa vse bolj tudi različnih socialnih možnosti.¹

Vlogo splošne knjižnice določajo Strokovna priporočila in standardi za splošne knjižnice (za obdobje 2018–2028).

¹ Splošne knjižnice, <https://www.gov.si/teme/splosne-knjiznice/>, 8. 9. 2023.

»Izhodišče strokovnih priporočil je poslanstvo splošne knjižnice, ki uveljavlja vrednote razvoja, obveščenosti, izobraženosti in kulture ter socialne in družbene povezanosti (odpravljanje razlik, medkulturno povezovanje itn.). Splošna knjižnica kot nosilec programa javne službe s knjižničnim gradivom in storitvami vpliva na kakovost življenja posameznika in lokalne skupnosti. Prispeva k razvoju znanja in kulture, širjenju demokratičnega odločanja, spodbujanju uporabe knjižnice in poznavanju različnih pismenosti ter k socialni strpnosti. Sodeluje pri uresničevanju razvojnih družbenih ciljev tako na lokalni kot državni ravni ter pri tem izhaja iz potreb in izzivov lokalne skupnosti. Strokovna priporočila želijo uveljaviti razvojno vizijo proaktivne knjižnice kot dejavnika razvoja lokalne skupnosti. Proaktivna naravnost pomeni, da knjižnica ugotavlja in predvideva potrebe prebivalcev v lokalni skupnosti. Svoj program načrtuje v dialogu z lokalno skupnostjo in njenimi prebivalci glede na potrebe okolja in razpoložljive zmožnosti knjižnice. Program knjižnične javne službe gradi na motivaciji, promociji, vzgoji in usposabljanju za različne vrste pismenosti. Upravljanje knjižnice je usmerjeno k dvigu kakovosti knjižničnih storitev in vpetosti knjižnice v okolje ter temelji na strokovni avtonomiji in odgovornosti. Knjižnica se z načrtovanimi rezultati delovanja usmerja k razvoju lokalnega okolja in posameznika, svoje dosežke vrednoti s sodobnimi metodami in jih prikazuje na aktualne načine ter se odziva s potrebnimi spremembami v poslovanju.«²

Raziskovanje zgodovine na lokalnem območju je izmed vseh dejavnosti, ki jih izvajajo knjižnice, najbolj povezano z domoznanstvom.

Kaj pomeni beseda *domoznanstvo*? Najpreprostejša razlaga je znanje o domu. V slovenskih splošnih in drugih knjižnicah pa domoznanstvo pomeni posebno dejavnost oz. eno od zakonsko določenih nalog, ki obsegajo zbiranje, obdelovanje, hranjenje in promocijo knjižničnega gradiva, vezanega na območje, ki ga pokriva knjižnica s svojo celotno dejavnostjo.³

Splošne knjižnice, ki izvajajo knjižnično dejavnost na svojem območju, v okviru javne službe zbirajo, obdelujejo, varujejo in posredujejo knjižnično gradivo, kot to določa zakon.⁴ Domoznansko knjižnično gradivo pa mora izpolnjevati vsaj enega od treh osnovnih kriterijev: da se navezuje na območje, ki ga pokriva knjižnica, da je nastalo na tem območju ali pa so ga ustvarili avtorji s tega območja. Tako gradivo je v knjižnicah shranjeno v posebnih zbirkah (domoznanske zbirke, domoznanski oddelki), kjer je analitično obdelano in uporabniku ponujeno kot domoznanska informacija o življenju, delu, dogodkih in posameznikih z določenega območja v preteklosti in danes. Del domoznanske zbirke so lahko tudi zasebne knjižnice pomembnih osebnosti oziroma zbiralcev, ki izhajajo iz tega območja. V zadnjih desetletjih je pomembno vlogo pri razvoju domoznanske dejavnosti odigrala digitalizacija. Slovenske splošne knjižnice so digitalizacijo prepoznale kot pomembno orodje za približevanje svojih zbirk širšemu krogu prebivalstva.

V slovenskih knjižnicah domoznanska dejavnost poleg nabave, obdelave in izposoje domoznanskega gradiva ter izgradnje domoznanske zbirke, obsega tudi bibliopedagoške dejavnosti, organizacijo prireditev, razstavno dejavnost, publicistično dejavnost ter sodelovanje pri projektih in njihovo vodenje.

2 Strokovna priporočila in standardi za splošne knjižnice: (za obdobje 2018–2028), 2019, str. 3, 4.

3 Domoznanstvo, Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 2023, str. 2.

4 Zakon o knjižničarstvu (ZKnj-1), 2001, člen 2.

V nadaljevanju bomo vlogo domoznanske zbirke in dejavnosti ter bibliotekarjev, ki to dejavnost opravljajo, predstavili na primeru Občinske knjižnice Jesenice.

DOMOZNANSKA ZBIRKA

OBČINSKE KNJIŽNICE JESENICE

Občinska knjižnica Jesenice sodi med osrednje slovenske splošne knjižnice in skrbi za območje z nad 30 tisoč prebivalci, ki obsega občine Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica. Knjižnična dejavnost se izvaja v matični knjižnici na Jesenicah in v krajevnih knjižnicah na Slovenskem Javorniku in Hrušici, v Mojstrani, Gozdu – Martuljku, Kranjski Gori in Ratečah ter v Žirovnici.

Od leta 1992 hrani zbirko domoznanskega gradiva, ki je konec leta 2022 štela 4271 enot (2706 naslovov, od tega 3558 enot monografskih publikacij, 276 enot neknjižnega gradiva in 437 enot serijskih publikacij). Gradivo je postavljeno posebej v zbirki domoznanskega gradiva, ki jo hranimo v matični enoti na Jesenicah. Domoznansko gradivo je uporabnikom na voljo tudi v krajevnih knjižnicah, a le v Kranjski Gori je postavljeno ločeno.

Veliko obogatitev domoznanske zbirke v Občinski knjižnici Jesenice predstavljajo zapuščine.

Najobsežnejši sta zapuščini pisatelja Zdravka Slamnika – Pavleta Zidarja (pribl. 10.500 str.) in olimpijca Cirila Pračka (pribl. 7000 str.), ki sta v celoti digitalizirani, a še nista vneseni v sistem COBISS in javno dostopni. Hranimo tudi rokopisno gradivo pisateljev Valentina Cundriča in Marka Hudnika.

V kulturnem domu na Slovenskem Javorniku je urejena spominska soba jeseniškega pisatelja Zdravka Slamnika – Pavleta Zidarja, v kateri je stalna razstava in po en izvod 64 naslovov pisateljevih del.

OBDELAVA DOMOZNANSKEGA GRADIVA

Vse pridobljeno domoznansko gradivo vnašamo v sistem COBISS, kjer so uporabnikom na voljo osnovni podatki o gradivu (npr. ime avtorja, naslov knjige ali članka, leto in kraj izida, založnik ipd.) in podatki o zalogi, ki se evidentirajo v lokalni bazi knjižnice, kjer se gradivo hrani (npr. signatura knjige, inventarna številka, status izposoje). Uporabnik tako dobi informacijo o naboru in vrsti knjižničnega gradiva na določeno temo; o knjižnici in lokaciji, kjer se gradivo hrani ter njegovem statusu (dostopnost, razpoložljivost).

V sistem COBISS vnašamo tudi domoznanske članke, ki so v medijih objavljeni o Občinski knjižnici Jesenice ali dogajanju v Zgornjesavski dolini. Skupaj smo od leta 2006 do 2022 vnesli malo manj kot 1400 domoznanskih člankov. Največji delež vnesenih člankov je iz projekta Kako so včasih živeli, sledijo pa članki iz lokalnih serijskih publikacij: Jeseniške novice (Jesenice), Gorenjski glas (Gorenjska), Zgornjesavč (Kranjska Gora) ter Novice Občine Žirovnica (Žirovnica).

Na zahtevo uporabnikov v sistem COBISS vnašamo tudi njihove članke s področja domoznanstva. Od leta 2006 do leta 2023 smo vnesli okoli 270 člankov. Ugotavljamo, da povpraševanje po vnosu člankov v sistem COBISS narašča.

Omeniti je treba tudi izdelavo in hranjenje domoznanskih bibliografij, ki so uporaben pripomoček za raziskovalce.

IZPOSOJA TER POMOČ IN SVETOVANJE PRI ISKANJU DOMOZNANSKEGA GRADIVA

Domoznanska zbirka Občinske knjižnice Jesenice je del zbirke oddelka za odrasle, postavljena pa je ločeno. V okviru oddelka za odrasle poteka tudi izposoja domoznanskega gradiva ter statistično spremljanje domoznanske dejavnosti. V zadnjih letih smo povprečno izposodili okoli 300 enot domoznanskega gradiva na leto. Za pomoč in svetovanje pri iskanju domoznanskega gradiva skrbi bibliotekarka, zadolžena za področje domoznanstva.

Osnovne informacije o domoznanski zbirki so objavljene v zloženki in na spletni strani www.knjiznica-jesenice.si. V okviru prireditev v domoznanskem septembru smo v letih 2011, 2012 in 2018 za naše uporabnike pripravili tudi javne predstavitve portalov Jlib, Kamra in Gorenjci.si (zdaj vključeni v Obrazce slovenskih pokrajin). Posebnih usposabljanj za uporabo domoznanske zbirke in spletnih virov informacij za zdaj nismo organizirali, smo pa na voljo za individualno pomoč uporabnikom.

DIGITALIZACIJA DOMOZNANSKEGA GRADIVA

V skladu s trendi v slovenskih splošnih knjižnicah smo tudi v Občinski knjižnici Jesenice prepoznali digitalizacijo kot pomembno orodje za približevanje svojih zbirk širšemu krogu prebivalstva.

- Leta 2007 smo v Občinski knjižnici Jesenice začeli digitalizacijo domoznanskega gradiva. K temu nas je spodbudila potreba po digitalizaciji časopisa *Železar*, ki je izhajal od leta 1952 do 1991 in je najpomembnejši vir za proučevanje polpretekle zgodovine Jesenic in širše okolice. V elektronsko obliko smo pretvorili okoli 32.000 strani oziroma okoli 1600 številčk časopisa (od leta 1952 do leta 1991). Temu smo dodali še digitalizirano gradivo predhodnikov in naslednikov *Železarja*. Digitalizirano gradivo je dostopno na portalu Jlib – Digitalna knjižnica Jesenice.
- Leta 2010 smo s pomočjo sredstev Ministrstva za kulturo, ki smo jih pridobili na razpisu za digitalizacijo knjižnične dediščine, digitalizirali deset številčk jeseniškega zbornika. Izhajati je začel leta 1964 pod naslovom *Jeklo in ljudje*, od leta 1995 (številke 7) pa izhaja pod naslovom *Jeseniški zbornik*. Založnik je Občina Jesenice, izdajatelji pa so bili različni. Trenutno je izdajatelj Gornjesavski muzej Jesenice. Skupno število digitaliziranih strani je približno 3000. Dostop je mogoč le v prostorih Občinske knjižnice Jesenice, ker zaradi dolgoletnega izhajanja in velikega števila izdajateljev ter avtorjev vprašanje avtorskih pravic ni dokončno rešeno.
- Leta 2022 smo v sodelovanju z območno Mestno knjižnico Kranj digitalizirali še triindvajset letnikov Muzejskega časopisa, ki ga je izdajalo Muzejsko društvo Jesenice (od leta 1991 do leta 2014) in trinajst letnikov *Brce* (1999–2015), časopisa Kluba jeseniških študentov. Gradivo je dostopno na portalu Jlib – Digitalna knjižnica Jesenice in dLib – Digitalna knjižnica Slovenije.

Digitalizirano gradivo, ki predstavlja glavnino lokalne periodike, je objavljeno na portalih Jlib in dLib, originalne izvode pa hranimo v domoznanski zbirki Občinske knjižnice Jesenice. Uporabnikom to omogoča pregled in uporabo gradiva na daljavo.

DOMOZNANSKI PORTALI

Za potrebe objave digitaliziranega domoznanskega gradiva z območja, ki ga knjižnica pokriva, smo v Občinski knjižnici Jesenice razvili svoj portal Jlib⁵ – Digitalna knjižnica Jesenice. Razvil ga je Bojan Pogačar, univ. dipl. inž. rač. in inf., ki je bil zaposlen kot bibliotekar v Občinski knjižnici Jesenice. Na Jlibu najdemo: zbirko časopisov, ki jih je pred drugo svetovno vojno izdajala železarna KID na Jesenicah, od leta 1947 pa Železarna Jesenice (Tovarniški vestnik, Kovinar, Železar, Tehniška priloga Železarja, Informator, Acronijeve novice), deset števk jeseniškega zbornika (1964–2009), Muzejski časopis (1995–2014) in šestnajst brošur iz zbirke *Kako so včasih živeli*, v letu 2021 pa smo dodali še e-knjigo *Naše Jesenice*. Dodali smo tudi novo rubriko razstave.

Poleg izgradnje lastnega portala Jlib z omejeno količino izbranega domoznanskega gradiva, je pomembno tudi sodelovanje na slovenskih domoznanskih spletnih knjižničarskih portalih (Digitalna knjižnica Slovenije – dLib, Obrazi slovenskih pokrajin, Kamra), kamor tudi vnašamo naše domoznanske vsebine.

Portal dLib.si⁶ – Digitalna knjižnica Slovenije omogoča dostop do raznovrstnih digitalnih vsebin s področja znanosti, umetnosti in kulture. Portal dLib.si poleg tega omogoča trajno ohranjanje slovenske pisne kulturne dediščine v digitalni obliki, s čimer je poskrbljeno, da bo ta ostala dostopna tudi prihodnjim rodovom. Vsebuje tako digitalizirano kot izvirno digitalno gradivo. Digitalizirano gradivo je zaradi upoštevanja avtorskopravne zakonodaje v večji meri starejše (ustvarjeno pred letom 1945) in vključuje veliko število knjig, časopisov in časnikov, fotografij, rokopisov, notnega gradiva in drugih kulturnih zakladov, ki jih hranijo slovenske knjižnice. Portal dLib.si na ta način povezuje najrazličnejše ustanove s področij kulture, znanosti in izobraževanja. Digitalna knjižnica Slovenije je obenem tudi aktiven partner pri razvoju portala evropskih digitalnih knjižnic Europeana.

Regijski portal Kamra združuje digitalizirane vsebine s področja domoznanstva v knjižnicah in drugih lokalnih kulturnih ustanovah. Na željo po povezovanju med kulturnimi ustanovami nakazuje že samo ime (Kamra: knjižnice, arhivi, muzeji). Na spletnem portalu Kamra⁷ so vsebine predstavljene kot zgodbe. V portalu večinoma vnašamo kratke vsebine življenjskih zgodb ljudi, ki se zbirajo v okviru študijskega krožka Raziskovanje kulturne dediščine v lokalni skupnosti – *Kako so včasih živeli*. Zbrani spomini vsako leto izidejo v brošuri in so predstavljeni na razstavi (do sedaj šestnajst). Na Kamri smo objavili tudi zgodbe iz življenja in dela pisatelja Janeza Jalna, fotografa Jaka Čopa in Marice Globočnik – Tete Pehte. V sodelovanju z Razvojno agencijo Zgornje Gorenjske in Gornjesavskim muzejem Jesenice pa tudi publikacijo *Delavska malca*. Skupaj smo tako na Kamri objavili 20 digitalnih zbirk. V okviru Albuma Slovenije lahko svoje fotografije do obdobja digitalne fotografije prispevate tudi sami.

5 Digitalna knjižnica Jesenice, www.jlib.si, 8. 9. 2023.

6 Digitalna knjižnica Slovenije, www.dlib.si, 8. 9. 2023.

7 Kamra, www.kamra.si, 8. 9. 2023.

Portal Obrazi slovenskih pokrajin⁸ je spletni biografski leksikon znanih osebnosti slovenskih pokrajin ter Slovencev v zamejstvu in po svetu, ki ga upravlja Mestna knjižnica Kranj v sodelovanju z osrednjimi območnimi knjižnicami. Portal je leta 2020 združil biografije, prej objavljene v regijskih leksikonih. Naša knjižnica je sodelovala pri regijskem leksikonu Gorenjci.si. V zadnjih petih letih (2018–2022) smo vsako leto na spletni biografski leksikon Obrazi slovenskih pokrajin (pred tem na regijski leksikon Gorenjci.si) v povprečju vnesli podatke o življenju in delu sedemnajstih osebnosti, ki so rojene v občinah Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica, so na območju teh občin živele in/ali se šolale, predvsem pa so z delom na katerem koli področju pomembno zaznamovale okolje.

PRIREDITVENA IN PROMOCIJSKA DEJAVNOST NA PODROČJU DOMOZNANSTVA

Pomemben del domoznanske dejavnosti je prireditvena in promocijska dejavnost. Sem spada organizacija dogodkov z namenom ozaveščanja o pomenu kulturne in naravne dediščine ter zgodovine lokalne skupnosti, ozaveščanja o pomenu domoznanskega gradiva v knjižnici in motiviranja prebivalcev za zbiranje domoznanskega gradiva (predavanja na teme, povezane z lokalno skupnostjo, okrogle mize, organizacija prostovoljnega zbiranja gradiva ...).

Na domoznanskih večerih predstavljamo pomembne domoznanske vsebine, dela in avtorje z območja občin Jesenice, Žirovnice in Kranjske Gore. Pri organizaciji prireditev upoštevamo nekaj tradicionalnih lokalnih in državnih praznikov ter spominskih dni.

Med domoznanske prireditve uvrščamo tudi odprtja domoznanskih razstav. Večina je lastnih, tematsko vezanih na predstavitev publikacij, domoznanskih vsebin ali avtorjev, nekaj pa tudi gostujočih. Pri tem sodelujemo z drugimi sorodnimi ustanovami.

V ta sklop sodijo tudi bibliopedagoške dejavnosti in povezovanje s šoloobvezno mladino. Ob vsakoletnem obisku knjižnice jim predstavimo tudi domoznansko zbirko in dejavnost. Želeli bi si več sodelovanja a je ta želja zaradi prostorskih in kadrovskih omejitev zaenkrat težko uresničljiva.

PUBLICISTIČNA IN IZDAJATELJSKA DEJAVNOST NA PODROČJU DOMOZNANSTVA

Z organizacijo dogodkov in pripravo razstav je tesno povezana tudi publicistična in izdajateljska dejavnost Občinske knjižnice Jesenice s področja domoznanstva, ki jo lahko razdelimo na več tematskih sklopov.

V okviru projekta Raziskovanje kulturne dediščine v lokalni skupnosti – *Kako so včasih živeli*, ki od leta 2006 dalje poteka v sodelovanju treh ustanov: Ljudske univerze Jesenice, Občinske knjižnice Jesenice in Gornjesavskega muzeja Jesenice, vsako leto izide brošura zbranih spominov s fotografijami, ki jih napišejo udeleženci študijskega krožka. Do sedaj je izšlo že šestnajst brošur. Izbrane spomine in zgodbe

8 Portal Obrazi slovenskih pokrajin, www.obrazislovenskihpokrajin.si, 8. 9. 2023.

smo vključili v strokovna besedila o zgodovini krajev v občini Jesenice in leta 2021 izdali e-knjigo *Naše Jesenice*. Vse brošure in e-knjiga so objavljene na portalu Jlib.

Pomembna domoznanska tema je zgodovina Občinske knjižnice Jesenice, saj v okviru domoznanske dejavnosti skrbimo tudi za arhiv ustanove. Leta 2008 je na podlagi večletne raziskave izšla publikacija *S knjižnico skozi čas*, v kateri je predstavljena zgodovina knjižničarske dejavnosti v Gornjesavski dolini in Občinske knjižnice Jesenice. Publikacijo je spremljala tudi razstava.

V okviru domoznanske dejavnosti na območju občine Kranjska Gora smo pripravili več tematskih razstav z zloženkami in dvema samostojnima knjižnima publikacijama: *Spis o kranjskogorski dolini* (2014) ter *Vas Srednji Vrh skozi čas* (2019). V prvi publikaciji je predstavljen rokopis *Spis o kranjskogorski dolini* župnika Simona Vilfana (1802–1881), ki je v Kranjski Gori služboval od leta 1838 do 1867. V drugi publikaciji pa je, na osnovi podatkov iz zgodovinskih virov in domoznanske literature, predstavljen nastanek in razvoj domačij v petsto let stari vasi Srednji Vrh nad Gozdom – Martuljkom.

PROJEKTI NA PODROČJU

DOMOZNANSKE DEJAVNOSTI

V duhu sodobne proaktivne knjižnice v okviru domoznanske dejavnosti sodelujemo z drugimi ustanovami, predvsem pa z Ljudsko univerzo Jesenice in Gornjesavskim muzejem Jesenice.

V začetku leta 2007 je Ljudska univerza uspešno kandidirala na razpisu Lifelong learning programme Grundtvig learning partnerships. Prijavitelj in koordinator projekta Berimo skupaj je bila Ljudska univerza Jesenice, domači strokovni partner Občinska knjižnica Jesenice, kot sodelujoči tuji partnerji pa izobraževalna neprofitna ustanova Scarabeus iz Livorna v Italiji in izobraževalna ustanova Arbeit und Leben iz Leipziga, enota iz Dresdna v Nemčiji. Cilji projekta so bili: promocija bralne kulture, ustanovitev bralni klubov, spoznavanje dežel in ljudi s pomočjo literature, medkulturni dialog, vključevanje deprivilegiranih skupin prebivalstva ter promocija sodelovanja med institucijami in prebivalci v lokalni skupnosti in v mednarodnem prostoru. Projekt je potekal od leta 2007 do 2009. V okviru projekta smo ustanovili tri bralne klube: na Jesenicah, v Livornu in Dresdnu, ki so v okviru svojih rednih srečanj z branjem knjig spoznavali kulturo sodelujočih krajev in držav. Vsi sodelujoči smo se srečali na Bledu, v Livornu, v Dresdnu in na zaključnem srečanju v okviru Tedna vseživljenjskega učenja na Jesenicah ter zaključili v Planini pod Golico (maja 2009).

Projekt je bil še v letu 2009 nagrajen z nacionalnim priznanjem kakovosti za projekte partnerstev v programu vseživljenjsko učenje 2009,⁹ ki ga podeljujeta Ministrstvo RS za šolstvo in šport in Center RS za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja.

Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice od leta 2007 izvajajo projekt Ohranjanje kulturne dediščine v lokalni skupnosti, bolj znan pod imenom *Kako so včasih živeli*. To je primer dobre prakse, kako se da s sodelovanjem strokovnih organizacij, podporo lokalne skupnosti, dobrimi mentorji ter zavzetimi krajani prijazen način predstaviti kulturno dediščino

9 Nacionalna priznanja Jabolka kakovosti 2009, str. 11.

nekega kraja ter poskrbeti za njeno prepoznavnost. Do sedaj je bilo izdanih 16 knjižic, v katerih so zbrani spomini in zgodbe posameznikov. Izbrane zgodbe smo vključili v pregledne zapise zgodovine posameznih krajev, ki so jih prispevali avtorji iz muzeja in knjižnice. Nastala je e-knjiga »Naše Jesenice«, ki smo jo javnosti predstavili 20. decembra 2021. Uporabnikom je na voljo na portalu Jlib, v letu 2024 pa bo izšla tudi v tiskani obliki.

Uspešno sodelovanje treh ustanov ni ostalo neopaženo in tako je naš študijski krožek »Ohranjanje kulturne dediščine – Kako so včasih živeli?« prejel priznanje za promocijo učenja in znanja odraslih 2015,¹⁰ ki ga podeljuje Andragoški center Slovenije.

ZAKLJUČEK

Cilj prispevka je bil predstaviti tako domoznanstvo kot vedo kot tudi domoznansko dejavnost v vsej svoji pestrosti. Avtorica je želela prikazati uporabnost domoznanskega gradiva z vidika uporabnika ter različne možnosti za iskanje in dostop do klasičnega ali digitaliziranega gradiva. Na osnovi teh informacij lahko tudi sami aktivno pomagata graditi domoznansko zbirko knjižnice z gradivom ali avtorskimi prispevki, ki bodo z vnosom v sistem COBISS obogatili vašo bibliografijo. Predstavila je tudi prireditveno in promocijsko dejavnost na področju domoznanstva, ki ponuja veliko priložnosti za vključevanje in sodelovanje. Še zlasti pa to velja za različne projekte, kjer so možnosti za aktivno sodelovanje sorodnih ustanov največje. Ne nazadnje je želela predstaviti tudi delo bibliotekarjev, ki smo v knjižnicah zadolženi za izgradnjo in skrb za domoznansko zbirko ter vodenje domoznanske dejavnosti in projektov.

Namen prispevka je dosežen, če boste po prebranem članku »od blizu« ali na daljavo obiskali vašo knjižnico, pobrskali po gradivu v domoznanski zbirki, se udeležili katere od dejavnosti ali pa vzpostavili osebni stik in se dogovorili za tesnejše sodelovanje. Z veseljem vas pričakujejo!

Povzetek

V prispevku je avtorica na primeru Občinske knjižnice Jesenice predstavila vlogo proaktivne knjižnice v lokalni skupnosti. Namen prispevka je bil predstaviti tako domoznanstvo kot vedo kot tudi domoznansko dejavnost v vsej svoji pestrosti: od nabave, obdelave in izposoje domoznanskega gradiva ter izgradnje domoznanske zbirke do prireditvene, promocijske in publicistične dejavnosti ter izvedbe projektov.

Uvodoma je predstavljena vloga in poslanstvo splošne knjižnice, kot jo določajo Strokovna priporočila in standardi za splošne knjižnice (za obdobje 2018–2028). V nadaljevanju je na kratko predstavljeno domoznanstvo in predstavitev gradiva in zbirke. Navedeni so kriteriji za opredelitev domoznanskega gradiva, postopek izgradnje domoznanske zbirke ter različne vrste gradiva, ki jih hranijo v zbirki. Pri tem je avtorica želela prikazati uporabnost domoznanskega gradiva z vidika uporabnika ter različne možnosti za iskanje in dostop do gradiva. Pozornost je posvetila tudi digitaliziranemu gradivu in različnim portalom, ki omogočajo dostop na daljavo.

¹⁰ Andragoški center Slovenije, <http://tvu.acs.si/priznanja/dobitniki>, 8. 9. 2023.

Predstavljena je tudi prireditvena in promocijska dejavnost na področju domoznanstva, kjer je veliko priložnosti za programsko sodelovanje. Sem sodi publicistična in izdajateljska dejavnost, ki zlasti na področju domoznanstva ponuja veliko priložnosti za sodelovanje pri izdaji publikacij in za vključevanje v program knjižnice. V največji meri pa to velja za projekte, pri katerih izvedbi je zelo uspešno povezovanje s sorodnimi ustanovami.

V članku je predstavljeno tudi delo bibliotekarjev, ki so v knjižnicah zadolženi za izgradnjo in skrb za domoznansko zbirko ter vodenje domoznanske dejavnosti.

Summary

In this paper, the author used the example of the Jesenice Municipal Library to illustrate the role of a proactive library in the local community. The paper aims to showcase both local studies as a discipline and the diverse range of activities, from the acquisition, processing and lending of local history materials and the building of local history collections, along with event planning, promotional activities, publicity efforts and project implementation.

The introduction presents the role and mission of the general library as defined in the Professional Recommendations and Standards for General Libraries (2018–2028). It is followed by a brief introduction to local studies and then proceeds to the presentation of the materials and collection. It lists the criteria for defining local history material, the process of building a reference collection, and the various types of material held within the collection. Through this, the author aimed to demonstrate the usefulness of the local study material from a user's perspective, and explore the different methods for finding and accessing these resources. Additionally, she paid focused on digitised materials and the various portals that facilitate remote access.

Events and promotional activities in the field of local studies are also presented, highlighting numerous opportunities for programme collaborations. This encompasses publications and publishing activities, particularly within the realm of local studies, which offer ample chances for participation and engagement in the library's programmes. However, this is most applicable to the projects whose implementation involves highly successful partnerships with similar institutions.

The article also presents the work of the librarians responsible for building and maintaining the local studies collection and managing these activities in libraries.

VIRI IN LITERATURA

Elektronski viri:

1. Andragoški center Slovenije, Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo RS. Dostopno na: <http://tvu.acs.si/priznanja/dobitniki>, 8. 9. 2023.
2. Digitalna knjižnica Jesenice, Jesenice: Občinska knjižnica Jesenice. Dostopno na: www.jlib.si, 8. 9. 2023.
3. Digitalna knjižnica Slovenije, Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica. Dostopno na: www.dlib.si, 8. 9. 2023.
4. Kamra, Celje: Osrednja knjižnica Celje. Dostopno na: www.kamra.si, 8. 9. 2023.

5. Nacionalna priznanja Jabolka kakovosti 2009, Ljubljana: CMEPIUS. Dostopno na: http://www2.cmepius.si/files/cmepius/userfiles/jabolka_k/2009/brosuraJK_2009.pdf, 8. 9. 2023.
6. Obrazi slovenskih pokrajin, Kranj: Mestna knjižnica Ljubljana. Dostopno na: www.obrazislovenskipokrajin.si, 8. 9. 2023.
7. Splošne knjižnice, Spletna stran Ministrstva za kulturo RS. Dostopno na: <https://www.gov.si teme/splosne-knjiznice/>, 8. 9. 2023.
8. Strokovna priporočila in standardi za splošne knjižnice (za obdobje 2018–2028), Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 2019, str. 3–4. Dostopno na: <https://dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-AQW0XMVG>, 8. 9. 2023.
9. Zakon o knjižničarstvu (Uradni list RS, št. 87/01, 96/02 – ZUJIK in 92/15), člen 2. Dostopno na: <https://zakonodaja.com/zakon/zknj-1>, 8. 9. 2023.

Literatura:

1. Domoznanstvo (zloženska): Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 2023.

Slavko Pregl

univ. dipl. ekonomist, mladinski pisatelj,
podpredsednik Društva Bralna značka Slovenije - ZPMS

E: slavkopregl1@hotmail.com T: 041 708 832

KAKO SE KALIJO PISATELJI

Doslej je Slavko Pregl napisal nekaj več kot petdeset knjig, pretežno za mlade bralce. Njegova besedila so bila prevedena v petnajst jezikov, dobil je več nagrad doma in v tujini. Daleč najpomembnejša nagrada zanj je številna bralska publika med mladostniki od devetega do devetindevetdesetega leta. Več podrobnosti bodo nekega dne lahko odkrili mladi raziskovalci zgodovine.

Ključne besede: mladinski pisatelj, knjiga, zgodovina, prosti spis, politična ekonomija, mladinski tisk, Bralna značka

V povabilu k sodelovanju na tem seminarju je takoj na začetku pisalo, naj povem, kako sem postal mladinski pisatelj. Ker nisem literarni teoretik, da bi znal z zapletenimi stavki nadvse pametno pojasnjevati stvari tako, da na koncu nikomur ne bi bilo nič jasno, naj zelo neznanstveno povem: kar zgodilo se je.

Moj oče (1913), sirota iz Strug v Suhi Krajini, in mama (1912), kmečka hči iz Žadovinka na Dolenjskem, sta v predmestju Ljubljane ustvarila družino s tremi sinovi (Mirko 1941, Slavko 1945, Živko 1947). V skrbi, da bi njuni otroci imeli vse, kar njima ni bilo dano, sta nas vpisala v Delavsko prosvetno društvo Svoboda (igral sem harmoniko), pa v glasbeno šolo (igral sem klarinet), v TVD Partizan (igral sem rokomet), pa v prostovoljno gasilsko četo ... In naročila sta nam Cicibana, Pionirski list, Sinjega galeba, Kondor. Več sem o tem pisal v knjigi *Srajca srečnega človeka*.¹

Jaz, srednji sin, sem bil precej bolehen, veliko sem izostajal od pouka in med dolgočasenjem doma v postelji sem začel sestavljati križanke in jih pošiljati na Cicibana. V praznični številki so potem objavili mojo križanko v obliki novoletne jelke z geslom »NOVO LETO«. Nekoč mi je »striček Ciciban« poslal dopisnico, se mi zahvalil in mi zaželel veliko zdravja. Kasneje sem ugotovil, da je bila »striček Ciciban« pisateljica Branka Jurca.² Velikokrat sem bil »zaradi slabega srca« oproščen telovadbe. Bil sem sicer dober učenec. Takrat smo ob koncu šolskega leta odličnjaki dobivali knjižne nagrade, nekateri celo

¹ *Srajca srečnega človeka*, Beletrina, Ljubljana, 2019.

² Branka Jurca, <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Branka+Jurca>, 28. 8. 2023.

iz rok župana. Moja prva knjiga, ki jo hranim s podpisom šentviškega župana Franca Pipana od konca šolskega leta 1954, so bili Lovci jamskih medvedov.³

Leto kasneje sem kot najboljši učenec šole potoval v Beograd, kjer je odličnim učenkam in učencem iz vse Jugoslavije v veliki dvorani zvezne skupščine predsednik takratne države Tito povedal slavni »Učiti se, učiti se, učiti se!«, dodal, da smo prihodnost naše države, in nas nato povabil v sobo, polno slaščic.

Zgodovino sem imel zelo rad in moji prvi dve knjigi, ki sem ju kot mulček v osnovni šoli kupil za svoj denar, sta bili Življenje velikih Grkov ter Tukididove Peloponeške vojne. Stare Grke (in tudi Rimljane) sem občudoval, Tukidida pa še do danes nisem prebral do konca.

Mama nas je vsak večer redno izprašala, če smo se pripravili za šolo naslednjega dne ter če smo napisali vse naloge. Zelo je bila huda, če sem kakšen prosti spis zaključil preveč jedrnato; naštevala mi je, kaj vse sem spregledal. Ko sem nekoč enega takih spisov, ki je šel skozi mamina dopolnila, prebral pred razredom, mi je učiteljica rekla: »Slavko, če boš priden, iz tebe nekoč še nekaj bo, ker imaš tako lepo razvit dar domišljije.«

In potem sem kot dober pisec spisov postal urednik šolskega časopisa Utripi, ki je zmagal kot najboljši srednješolski časopis v državi. Pripravili smo seminar za mlade novinarje, kjer so nam predavala prva imena takratnega časopisja. In ob njihovih vzpodbudah sem se podal v novo zvrst pisanja, v dnevno novinarstvo.

Za maturitetno nalogo sem napisal besedilo Pariška komuna 1871, kot odličnemu učencu pa mi potem sploh ni bilo treba na maturo. Poleti ob koncu gimnazije sem honorarno sodeloval pri izkopavanjih na Nunskem vrtu v Ljubljani, kjer zdaj stojijo poslopja Nove Ljubljanske banke, Maximarketa in »Iskre«. V prisposobi bi lahko rekli, da sem izkopal temelje slovenskemu bančništvu, trgovini in informacijski tehnologiji. S takratnim zaslužkom in prihranki sem si kupil kolo, s katerim sem se nato iz Šentvida vozil na Ekonomsko fakulteto, ki sem jo končal – malo pozno, saj sem se že med študijem zaposlil - leta 1972.

Študij ekonomije, še posebej politične ekonomije, me je navdal z občutkom, da vem vse, zakaj stvari v našem družbenoekonomskem sistemu samoupravnega socializma niso tekale dobro. To sem začel razlagati v svojih gospodarskih komentarjih v tednikih Mladina in Tribuna, kakšne bolj boleče zgodbe pa sem skril v satire, ki jih je največ objavil Pavliha, list za pametne Slovence. Napisal sem tudi dolgo vrsto priostrenih verzij Rdeče kapice.

S satirami sem sodeloval na literarnih natečajih po Jugoslaviji in v tujini ter prejel precej priznanj. Na enem⁴, sta bila v žiriji tudi Meša Selimović in Branko Ćopić. Ko sem, zagnani novinar, potem delal intervju z legendarnim Ćopićem, mi je rekel: »Ko sem pisal za časopise, sem imel probleme, ko sem pisal za radio, sem imel probleme. Zdaj pišem knjige, in nimam problemov. Saj knjig nihče ne bere. Piši knjige, mladi kolega!«

Jaz sem vseeno veliko pisal za časopise. Ker sem imel rad zgodovino, sem znane zgodbe iz zgodovine obračal po svojih željah in jih objavljajal v nedeljskem Delu. Bile so zelo popularne, zato sem jih zbral v

3 Augusta, *Lovci jamskih medvedov*, 1953.

4 *Razkošje v glavi*, 1974, tretja nagrada za zgodbo na jugoslovanskem natečaju Radoje Domanović v Beogradu.

svoji prvi knjigi *Nova zgodovina*, ki je izšla v zbirki *Pota mladih* pri Mladinski knjigi.⁵ Ilustriral jih je sijajni karikaturist Andrej Habič, moj prvi urednik pa je bil Ivan Potrč.

Ko sem bil urednik *Mladine*, mi je nekoč prijatelj, urednik Pionirskega lista, Valter Samide, predlagal, da bi kaj zabavnega napisal za mlade bralce. Malce sem se otepal, saj nisem bil prepričan, da bi mi uspelo. No, pa mi je.⁶ Zgodbi *Velika pustolovščina* in *Odprava zelenega zmaja*, ki ju je ilustriral Marjan Manček, sta v Pionirskem listu, kjer sta izhajali v nadaljevanjih, doživeli velik uspeh. Izšli sta v knjigi, ki je bila hitro razprodana. Od takrat se hvalim, da bom zanesljivo prišel v literarno zgodovino, saj sem »odkril« Marjana Mančka. Moje pisanje je bilo začetek njegove knjižne ilustratorske poti. Jaz pa sem se pojavil v križankah pod geslom »priljubljeni mladinski pisatelj«, in to je bilo to.

Uradno nikoli nisem bil »mladi raziskovalec zgodovine«, sem se pa kot amaterski raziskovalec zgodovine ukvarjal z medvojno zgodovino mladinskega tiska pri nas; uredništvo revije *Pionir* me je v študentskih letih honorarno poslalo po poteh mladinskih revij nazaj do druge svetovne vojne. Poleg izjemno težkih in zanimivih zgodb sem se v živo srečal tudi z enim svojih pisateljskih junakov, Tonetom Seliškarjem. Na lastni koži sem začutil razliko: zgodovina temelji na dejstvih, literatura daje prednost domišljiji. Verjamem, da vi, resni raziskovalci, tega ne boste nikoli zamešali. Z zgodovino sem se ukvarjal tudi pri pisanju slikanice *Denar*⁷, kjer sem odkril, da je podpisnik na že prvem slovenskem medvojnem partizanskem denarju Alojz Štular, ki je bil naš sosed v bloku v Šentvidu, kjer smo živeli.

V knjižnem založništvu sem prebil največji del delovnega časa, ki mi je prislužil pokojnino. Osebnostno sem spoznal sijajne ljudi (pisatelja Bohumil Hrabal in Ephraim Kishon, Picassov fotograf David D. Duncan, ruski slikar Ilja Glazunov, in drugi), veliko pa sem se ukvarjal tudi z zgodovino. Soustvarjal sem svetovno znano serijo *Muzeji sveta*, pa uspešnico *Ikone sveta*, v mednarodne vode zaplul tudi z Umetnostnimi zakladi Gruzije, in še kaj bi se našlo. Za vse, kar sem počel s knjigami, so mi stanovski kolegi leta 2007 podelili Schwentnerjevo nagrado za življenjsko delo v založništvu.

Ker seveda nisem bil slep za norčije, ki so jih izvajali na naših ljudeh kakšni slovenski modreci, sem enostavno moral napisati še *Zgode na dvoru kralja Janeza*.⁸

Ampak, še posebej mladi bralci so terjali svoje. Pa so nastali *Priročnik za klatenje*, *Juha cviluha*, *Geniji v kratkih hlačah*⁹, *Geniji v dolgih hlačah*, in seveda *Geniji brez hlač*, *Srebro iz modre špilje*, *Spričevalo* in tako dalje in tako naprej, več kot 50 knjig. Za ljubitelje bistva bo ta podatek dovolj, kdor pa hoče podrobnosti, naj pokuka na splet.¹⁰ Nedvomno najlepše in najboljše, kar sem (so)ustvaril v življenju, pa so moja hči Sanja in sinovi Arjan, Klemen in Gal.

Mladi raziskovalci zgodovine, ki bi radi brskali po meni, boste med drugim ugotovili, da sem za pisanje dobil še kup nagrad, med drugimi literarno Levstikovo nagrado za življenjsko delo (2017) in državni Red za zasluge (tudi 2017), pa da so moja besedila prevedena v več kot 15 jezikov. Z menoj so se

5 *Nova zgodovina*, 1972.

6 *Odprava zelenega zmaja*, 1976.

7 *Denar*, 1979.

8 *Zgode na dvoru kralja Janeza*, 1981 in 2014, ilustracije Bojan Jurc.

9 *Genij v kratkih hlačah*, 1978.

10 Slavko Pregl: https://sl.wikipedia.org/wiki/Slavko_Pregl, 28. 8. 2023.

morali ukvarjati pisci diplomskih nalog, strokovnih analiz, sestavljavci leksikonov, in tako naprej. Meni je seveda daleč najljubše, če se z menoj ukvarjajo bralke in bralci.

Čast, da sem udeleženec seminarja Kultura je izraz najboljšega v družbi, me je še posebej doletela zato, ker sem bil v letih 2004–2008 predsednik Društva Bralna značka, ki je kajpak sestavni del Zveze prijateljev mladine Slovenije. Za zgodovino bi bilo morda treba zabeležiti, kako sem se dokopal do tega uglednega in nadvse prijetnega položaja.

Pred menoj je bil predsednik moj pisateljski kolega in prijatelj Tone Partljič. Ko se mu je iztekal mandat, je prišel k meni s predlogom, da bi ga, kot avtor številnih popularnih del za otroke in mladino, zamenjal. Terjal sem, da me na položaj izvolijo, ne pa, da sem kar postavljen. Imel sem samo dva predvolilna pogoja: kandidati za predsednika ali predsednico se morajo pisati na P (tako kot se je Tone) in seveda, da se demokratično voli po velikosti. To, da sem meril 191 centimetrov in pol, se mi je zdel pač pregleden demokratičen pogoj.

Ta »demokratični pristop« je zadoščal, da sem bil na volitvah edini kandidat. Po koncu mojega predsedovanja sem širokogrudno dovolil, da pridejo v predsedniški poštrev ljudje, ki se jim priimki začenjajo z drugimi črkami. Tako imamo sedaj modrega predsednika s črko K na začetku, odličnega pesnika Marka Kravosa.

Naloga predsednika Bralne značke je med drugim tudi, da na svojih poteh po šolah odgovarja na zelo težka vprašanja, tudi iz zgodovine. Mene so med drugim vprašali:

»Pisatelj, kje, kdaj in zakaj si se rodil?«

in

»Pisatelj, a ko si bil majhen, si bil tudi tako velik?«

Zgodovina je resna znanost in na njena vprašanja sem se tudi jaz trudil iskati resne odgovore. Vedno mi ni uspelo, saj so se dekleta in fantje po vsej Sloveniji na različna zastavljena vprašanja mojim odgovorom v glavnem smejali.

Ampak - za konec - kakorkoli obračam: zelo rad sem (predvsem mladinski) pisatelj, zelo rad sem bil predsednik in sem sedaj podpredsednik Bralne značke. In ni lepšega v življenju, kot početi stvari, ki jih imaš rad, v krogu ljudi, ki jih imaš rad. Prepričan sem, da se na ta način svojih nalog lotevate tudi mladi raziskovalci zgodovine in da boste, za razliko od nas, prevečkrat prepirljivih starejših, na podlagi dejstev vedno znali stvari iz naše zgodovine postaviti na pravo mesto.

Povzetek

Za to, da človek postane pisatelj, je zelo pomembno dogajanje v otroštvu. Skrbno družinsko okolje, pozorni učitelji in zelo pestra obšolska dejavnost v mladostniku prebudijo radovednost do sveta in seveda samosvoj pogled na življenje. Spoštljiva odprtost do preteklosti in zanimanje za sedanost vodita do zanimivih srečanj z ljudmi, ki s svojim vzorom in ravnanjem sooblikujejo osebnost, ki se je pripravljena učiti vse življenje.

Pisateljstvo Slavka Pregla se je odvijalo v srečnih okoliščinah: ljubeče družinsko okolje in sporočilo, da je resno delo temelj vsega, učitelji, ki so odkrili in pomagali razvijati njegov talent, ter bistvena opredelitev, da ga je službena pot zanesla v svet knjig in med izjemne ustvarjalce. Naučil se je, da je poleg znanja tudi humor orodje, ki odpira najširša vrata do razumevanja in sodelovanja med ljudmi. Knjige, ki jih je napisal ali soustvarjal, so bile njegova služba in njegov hobi, kar je najlepša oblika poti skozi življenje.

Med mnogimi uradnimi in častnimi položaji, ki jih je doslej zasedal, je bilo kajpak mesto predsednika Društva Bralna značka Slovenije – ZPMS najlepše in njemu najljubše, kar pa je tudi pripomoglo k temu, da sodeluje na seminarju *Kultura je izraz najboljšega v družbi*.

Summary

Childhood events are pivotal in shaping one's path as a writer. A nurturing family environment, attentive teachers and a diverse array of extracurricular activities of a young person all foster curiosity about the world, and, naturally, an independent perspective on life. Embracing a respectful connection to the past and keen interest in the present pave the way for intriguing encounters with individuals whose actions and behaviour, by example, contribute to the development of a personality poised for lifelong learning.

Slavko Pregl - his writing career unfolded in a fortunate setting: a loving family environment and the core message that diligent effort serves as the foundation for all achievements. Dedicated teachers recognized and nurtured his talents, guiding his path into the world of literature alongside remarkable creators. Through this journey, he has come to understand that humour, in addition to knowledge, serves as the key to unlocking the broadest doors to mutual understanding and collaboration among people. The books he has authored or co-authored have not only been his profession but also his passion, offering the most beautiful voyage through life.

Of the numerous official and honorary positions, his role as President of the Reading Badge Society Slovenia - ZPMS was his most cherished and his favourite. He is honoured to have the opportunity to speak at the 'Culture is an Expression of the Best in Society' seminar.

VIRI IN LITERATURA

Elektronski viri:

1. Branka Jurca: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Branka+Jurca>, 28. 8. 2023.
2. Slavko Pregl: https://sl.wikipedia.org/wiki/Slavko_Pregl, 28. 8. 2023.

Literatura:

1. Augusta, Josef: *Lovci jamskih medvedov*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1953.
2. Pregl, Slavko: *Nova zgodovina*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.
3. Pregl, Slavko: *Razkošje v glavi. Nenavadna Slovenija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974.
4. Pregl, Slavko: *Odprava zelenega zmaja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
5. Pregl, Slavko: *Genij v kratkih hlačah*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.

6. Pregl, Slavko: *Denar*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979.
7. Pregl, Slavko: *Zgode na dvoru kralja Janeza*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1981 in Novo mesto: Goga, 2014.
8. Pregl, Slavko: *Srajca srečnega človeka : (moje popotovanje skozi sedem desetletij in še malo)*. Ljubljana: Beletrina, 2019.

Jože Prah

ing. gozdarstva, predsednik Strokovne komisije Naj pot pri TZS in
Komisije za gozdne učne poti pri ZGS

E: joze.prah@amis.net T: 041 657 560

TEMATSKE POTI V SLOVENIJI

V Sloveniji je več kot 700 tematskih poti, ki ponujajo širok nabor kulturnih vsebin, katerih opisi so razpršeni na množici spletnih strani. Predstavljanje kulturne dediščine in narave tako postaja v svetu in tudi v Sloveniji vse bolj pomembna dejavnost. Dobra interpretacija pomaga turistom, da bolje spoznajo kraje, njihovo zgodovino in tradicijo, jih obiščejo in na ta način poglobijo doživetje. Tematske poti, planinske poti, kolesarske in konjeniške ter vodne in obvodne poti so zato pomemben del kulturnega in turističnega proizvoda, prispevajo lahko k zadovoljstvu gostov. Slovenija ima veliko naravnega bogastva in številne resurse za doživljajski produkt kot izobraževalni produkt. Preko pohodništva lahko Slovenija izkoristi svoje naravne in kulturne danosti. Mladi raziskovalci zgodovine lahko razkrivajo bogato vsebino in nastajanje tematskih poti na njihovem območju.

Ključne besede: tematska pot, gozdna učna pot, naj pot, kulturna dediščina

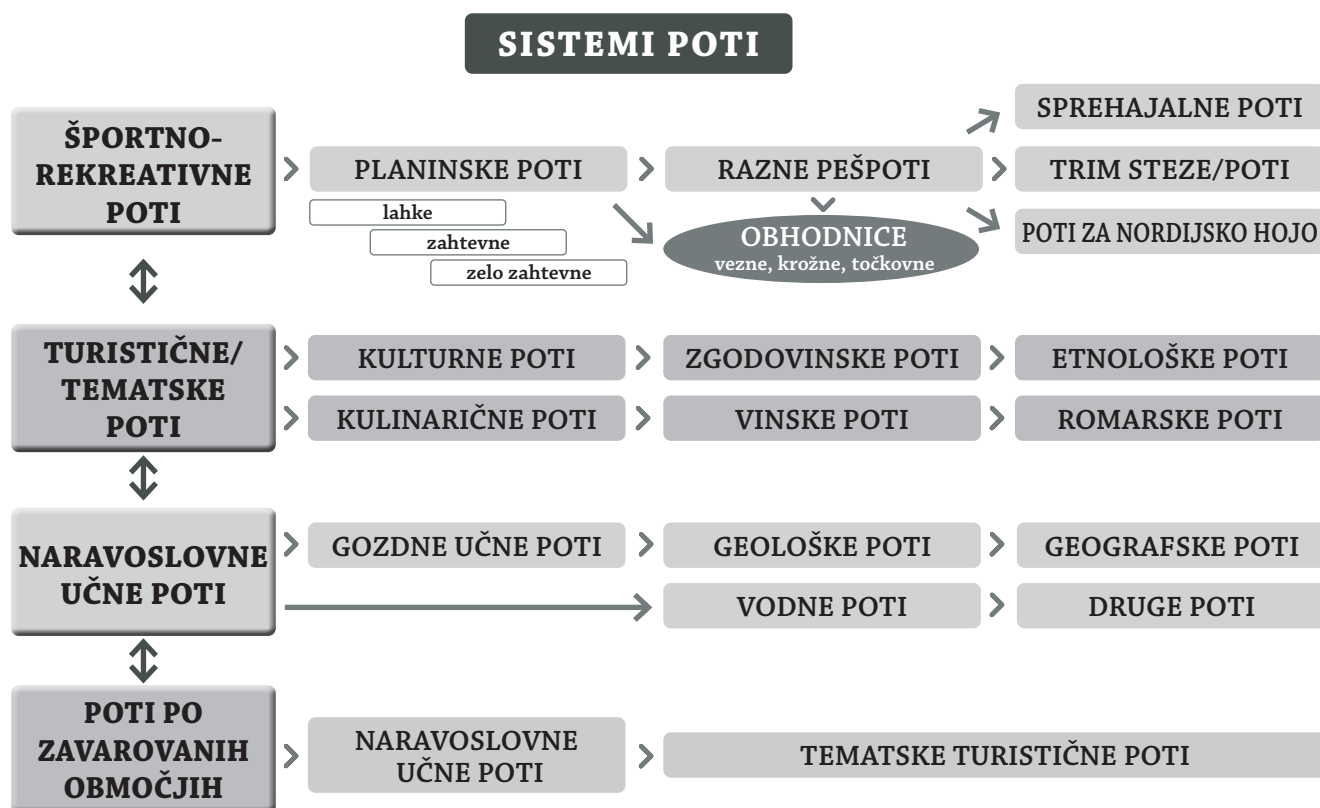
POHODNIŠTVO IN SISTEM POTI V SLOVENIJI

Z izrazom *pohodništvo* mislimo po eni strani na športno in rekreativno aktivnost, ki temelji na hoji, po drugi pa tudi na spoznavanje naravnega okolja ter aktivno doživljanje raznovrstnosti kulturno-etnološkega bogastva pokrajine, na vnaprej določeni, urejeni in označeni trasi. Pretežno predstavlja enodnevno aktivnost, lahko pa tudi večdnevno povezano hojo s presledki za spoznavanje zanimivosti okolja (npr. transverzale oz. obhodnice, povezane regijske poti ali evropske pešpoti ipd.).

Z namenom poenostavitve sistema poti v Sloveniji razdelimo poti na naslednje sklope:

- planinske,
- tematske pohodne,
- konjeniške,
- kolesarske poti,
- vodne in obvodne.

Sistem pohodnih poti v Sloveniji

Shema 1: Sistem poti¹

Tematska pot

Tematska pot je označena ali neoznačena pot, ki uporabniku ponuja doživetje izbrane tematike. Tema poti se lahko nanaša na poljubno turistično aktivnost, npr. pohodništvo, kulturo, zgodovino, arhitekturo, kulinariko in podobno. Pot je lahko poljubno dolga, pomembno je le, da so na poti ali ob njej turistično-izobraževalno zanimive točke.

Tematske poti nam govore o vsebini na poti, kulturni in naravni dediščini, pomembnih osebnostih... in kulinariki. Vsaka taka pot uporabniku omogoča celovito doživetje vsebine, ki ji je pot namenjena. Tematske poti povezujejo krajinske in regionalne zanimivosti ter povezujejo in usmerjajo potencialne obiskovalce. Istočasno pa povezujejo posamezne udeležence, kot so občine in društva ter razne kulturne ter turistične organizacije in podjetja, kar vodi k boljši učinkovitosti ponudbe.

Tematske poti imajo:

- informacijski,
- izobraževalni,

¹ Strategija razvoja turističnega proizvoda pohodništva v Sloveniji.

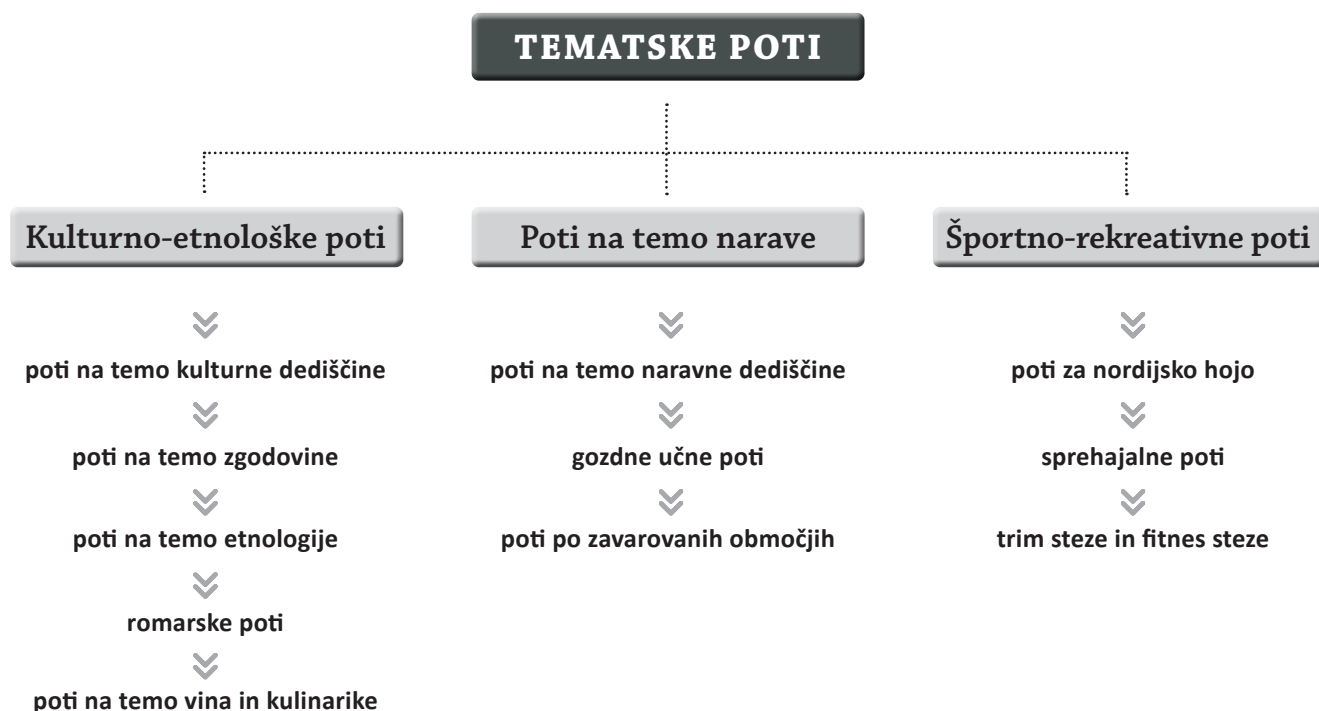

- rekreacijski in
- sprostitveni namen.

Prav tako pa imajo tudi vlogo varovanja in ohranjanja narave ter kulturne dediščine. So tiste, ki nudijo izjemen izobraževalni – poučni moment. Poleg tega pa pomenijo tudi tržni segment, ki je povezan z naravo in doživljajskim turizmom.

DELITEV TEMATSKIH POHODNIH POTI GLEDE NA NJIHOVO VSEBINO

Pohodne tematske poti bi glede na njihovo vsebino lahko razdelili na kulturne, zgodovinske, etnološke in romarske pohodne poti, naravoslovne učne poti pa na gozdne učne poti, arheološke poti in poti po zavarovanih območjih.

Shema 2: Delitev tematskih poti po vsebini

Planinska pot

Planinska pot je ozek pas zemljišča, praviloma na gričevnatem, hribovitem in goratem svetu, namenjen za hojo, tek ali plezanje. Lahko je obstoječa pešpot ob javni prometni površini, poljska pot ali ustrezna gozdna prometnica, lahko pa je tudi samostojna, praviloma največ en meter široka, le v nujnih primerih z naravnim materialom utrjena pohodna trasa.²

² Zakon o planinskih poteh.

Gozdna učna pot

Gozdna učna pot je ozek pas z naravnim materialom urejenega zemljišča, pripravljen za hojo po gozdu, ki je označena pot skozi gozd, dolga večinoma do 5 km in opremljena s poučnimi besedili na informativnih tablah ter drugimi napravami, namenjenimi za izobraževanje o funkcijah gozda ter ekološkemu ozaveščanju.

**RAZVOJ GOZDNIH UČNIH
OZ. TEMATSKIH POTI V SLOVENIJI**

Pokojni dr. Milan Ciglar je k nam prinesel zamisel o gozdnih učnih poteh iz nemškega kulturnega okolja, kjer je bil obisk gozdne učne poti (Waldlehrpfad) namenjen predvsem družinam. Prvi dve taki poti sta bili pri nas odprti že leta 1974, in sicer Šmarnogorska na Grmadi pri Ljubljani (1. 6. 1974) in v Bistri pri Vrhniki (31. 5. 1974), kmalu za njima, še istega leta pot Svečina (12. 10. 1974, z avtorji: Ivan Juvan, Franc Cafnik, Ivo Žnidaršič in Stanko Martin). Obiskovati pa so jih začele šolske skupine, veliko bolj kot družine. Šmarnogorsko Grmado so uredili: Gozdno gospodarstvo Ljubljana, Komunalno podjetje Rast in Planinsko društvo Šmarna gora. Idejne zasnove je podal dr. Milan Ciglar s sodelavci Marjo Zorn, Ivanom Žonto, Sonjo Koblar in Tonetom Lesnikom. Za gozdne učne, turistične in druge tematske poti v nadaljevanju besedila uporabljamo izraz tematske poti. Začelo pa se je z gozdnimi učnimi potmi in prvi snovalci so bili gozdarji, ki so imeli pri svojem delu jasen namen: med ljudi širiti znanje o gozdu in gozdarstvu na zanimiv in privlačen način v gozdu samem. Po letu 1974 se je število tematskih poti povečevalo, nastajale so v vseh predelih Slovenije, pojavljala so se nova imena in tako tudi nove vsebine. Do leta 1986 je v Sloveniji nastalo 12 gozdnih učnih poti. Leta 1986 se je v Radovljici odvil seminar Gozdne učne poti v Sloveniji. Leta 1987 je bil izdan zbornik Gozdne učne poti v Sloveniji, ki ga je uredil doc. dr. Boštjan Anko. V njem so zapisane analize več kot 10-letnega razvoja poti in že tudi zarisane bodoče usmeritve. V družbi so se začele dogajati bistvene spremembe na pogled na naravo in okolje. Izkustveno učenje v naravi je začelo dobivati nove module. Turizem je postajal vse večja stalnica v prostoru, še posebej se je začelo razvijati pohodništvo. In začele so se rojevati nove tematske poti, z novimi vsebinami, vezane na naravno in kulturno dediščino.

Na pobudo Turistične zveze Slovenije (TZS) so se skupaj z Zavodom za gozdove Slovenije (ZGS) v letu 1995 začela odvijati strokovna srečanja na temo tematskih, gozdnih učnih poti v Sloveniji vse do leta 2006. Poleg teh je bila še okrogla miza, ki jo je organizirala revija Kras in v letih 2004 ter 2005 tudi izobraževanje za interpretacijo narave, ki ga je organiziralo Ministrstvo za okolje in prostor, v smislu jasne, preproste in privlačne interpretacije tako pri opremi poti kot pri vodenju obiskovalcev, izvedene pa v obliki predavanja in terenske delavnice Johna Veverke iz ZDA. Ta srečanja, ki so vključevala tudi druge organizacije, so se končala v letu 2006 v Bistri. V letu 2006 je potekal v Državnem svetu RS posvet na temo: Stanje, možnosti in perspektive turizma v gozdnem prostoru.

V letu 2004 je posvet Po poteh dediščine od Idrije do Kolpe že bolj nakazal usmeritve za razvoj učnih poti s strani Ministrstva za okolje. Na posvetu se je že omenjala številka več kot 100 učnih poti v Sloveniji in omenilo vrsta različnih snovalcev poti (upravljalci naravnih parkov, šole, občine; med društvi so najbolj številna turistična, a tudi jamarsko, polharsko, čebelarstvo, društvo vodarjev, društvo za opazovanje in proučevanje ptic, taborniki oziroma skavti).

V letu 2005 je bila na pobudo Slovenske turistične organizacije izvedena Strategija turističnega proizvoda pohodništva v Sloveniji in izdana študija.

Znova pa je bil na pobudo ZGS in TZS (Komisija za razvoj turizma v gozdnem prostoru) in Pomurskega sejma v Gornji Radgoni 24. 8. 2008 organiziran posvet o upravljanju gozdnih učnih, turističnih in drugih tematskih poti. Na sejmu *Turizem in prosti čas*, 23. 1. 2010, je v organizaciji Pohodništvo in Kolesarjenje GIZ (gospodarsko interesno združenje), Turistične zveze Slovenije, Planinske zveze Slovenije, Centra za zdravje in razvoj Murska Sobota, Zavoda za gozdove Slovenije in Slovenske turistične organizacije (STO) potekala okrogla miza z naslovom Označevanje in vzdrževanje tematskih pohodnih poti v Sloveniji. V letu 2010 je bila izdelana Študija o označevanju in celostna grafična podoba tematskih poti.

V letu 2008 je bila ustanovljena Komisija za tematske poti od predstavnikov: Zavoda za gozdove Slovenije, Turistične zveze Slovenije in Pohodništvo in Kolesarjenje GIZ. V letu 2011 se je začelo ocenjevanje tematskih poti v Sloveniji. V letu 2012 je bila izdelana študija Priporočila in navodila za oblikovanje in vzdrževanje vseh tematskih poti v okviru projekta Posavske poti prijetnih doživetij. V letu 2013 je bil organiziran posvet o tematskih poteh v Sloveniji na gradu Rajhenburg. Turistična zveza Slovenije, Zavod za gozdove Slovenije, Pohodništvo in Kolesarstvo GIZ, Center za podjetništvo in turizem Krško, Zavod za kulturo, šport, turizem in mladinske dejavnosti Sevnica in Kulturno turistični rekreacijski center Radeče so s številnimi partnerji organizirali posvet s sloganom: *Tematske poti nas povezujejo in učijo, manj je več*, kjer so zapisali: »Turistični proizvod pohodništva, kolesarjenja, ježe in vodnih aktivnosti želi postati jasno definiran produkt aktivnih prostočasnih doživetij v naravi in kot tak še pomembnejši element komplementarne turistične in izobraževalne ponudbe na celotnem območju države. Tematske/naravoslovne oz. učne poti so pri nas najbolj pogost način interpretacije narave.«

V letu po 2008 lahko prebiramo vrsto diplomskih nalog z različnih fakultet na temo tematskih poti. Ravno tako različne organizacije (Zavod za gozdove Slovenije, Skupnost naravnih parkov Slovenije, Zavod RS za varstvo narave, Slovenska turistična organizacija, razna društva, občine ...) snujejo nove tematske poti v okviru raznih projektnih nalog. Ravno tako so tudi številne objave oz. promocije tematskih poti predstavljene zelo različno, na različnih forumih.

NAJ POTI 2011–2023

Tekmovanje za najboljšo tematsko pot poteka v okviru projekta *Moja dežela – lepa in gostoljubna*. Udeleženci tekmovanja so lahko vse tematske poti v Sloveniji. Na natečaj so jih lahko prijavi prebivalci, kraji, organizacije, društva, občine ... v Sloveniji, ki so skrbniki, upravljavci ali nosilci tematskih poti. Poti so tekmoval v vtisu in privlačnosti, upravljanju in vzdrževanju, vodenju in ponudbi, dostopnosti in varnosti ter sporočilnosti in predstavitvi posamezne poti po ocenjevalnem obrazcu, ki je bil določen z razpisom in po katerem je potekalo ocenjevanje. Najprej je izbor potekal na 14 območnih enotah Zavoda za gozdove Slovenije, kjer so interne komisije izmed prijavljenih izbrale 14 naj območnih poti v letu. Nato pa je centralna komisija izmed 14 izbrala 3 naj poti. Turistična zveza Slovenije je v sodelovanju z Zavodom za gozdove Slovenije in Pohodništvo in Kolesarjenje GIZ na sejmu Alpe-Adria, *Turizem in prosti čas* podelila priznanja za Naj pot. V letu 2018 pa se ni več ocenjevalo poti regijsko, temveč je centralna komisija pregledala in ocenila vse prijavljene poti. Nominirala prve tri, preostalih ni razvrščala. Podelitev pa se je začela izvajati vsako leto na Dnevih slovenskega turizma. Predstavitev

vseh prijavljenih poti pa se izvaja na sejmi in drugih priložnostih v domeni partnerjev (Turistične zveze Slovenije, Zavoda za gozdove Slovenije in »Slovenia Outdoor« GIZ).

Ocenjevanje poti se izvaja komisijsko na terenu, na podlagi izdelanih meril po sklopu: o vtisu in privlačnosti, upravljanju in vzdrževanju, vodenju in ponudbi, dostopnosti in varnosti ter sporočilnosti in predstavitvi posamezne poti.

Leto	Naj pot
2011	NAJ POT 2011 je: UČNA POT ŠKOCJAN , drugo mesto naj pot 2011 pripada: Hmeljska pot, tretje mesto za naj pot 2011 si delita: Pot skozi Zalo in Gozdna učna pot Rožni studenec.
2012	NAJ POT 2012 je: POT KULTURNE DEDIŠČINE ŽIROVNICA , drugo mesto naj pot 2012 je zasedla: Učna pot Škocjan, tretje mesto za naj pot 2012 si delita: Geološka pot v Kobilji curek in Razkriški kot.
2014	NAJ POT 2014 je: VINOTOUR pot Svečina – Ratsch a.d.W. , druga 2014 je: Pot kulturne in naravne dediščine Razkriški kot in tretja naj pot 2014: Naravoslovna učna pot Po sledih vodomca.
2015	NAJ POT 2015 je: SOLČAVSKA PANORAMSKA CESTA – POT NAJLEPŠIH RAZGLEDOV , drugo mesto 2015 si delita: Pot kulturne in naravne dediščine Razkriški kot in Pot skozi Zalo. NAJ SPLETNA POT 2015, ZDRAVILNI PARK SVETA TROJICA
2016	NAJ POT 2016, prvo mesto STRUNJAN V PODOBAH MORJA , delitev drugega mesta naj pot 2016: Učni poligon za samooskrbo Dole in Tematska pot v podzemlju Pece – turističnem rudniku in muzeju.
2017	NAJ POT 2017 je: ŽIVI MUZEJ KRASA , drugo mesto: Škratova učna pot na Rogli, tretje mesto: Pot kulturne dediščine Žirovnica.
2018	NAJ POT 2018 je: KNEIPPOVA BOSONOGA POT , drugo mesto: Naravoslovna učna pot Po sledih vodomca in tretje mesto si delita Pot pastirskih škratov in Sprehajalna, športno-rekreativna pohodna tematska pot A8 zdraviliška pot.
2019	NAJ POT 2019 je: UČNA POT ŠKRATA BISERA , drugo mesto: Pot kulturne dediščine Žirovnica, in tretje mesto si delita: Krožna pot vojaške zgodovine in Pot močvirskih škratov na Mali plac.
2020	NAJ POT 2020 je: UČNA POT DRVOŠEC , drugo mesto: Pohodniška pot Juliana trail in tretje mesto: Razgledna učna pot Dovžanova soteska.
2021	NAJ POT 2021: POT PO LOGARSKI DOLINI , drugo mesto: Lintverjeva pot v Mitskem parku v Rodiku, tretje mesto: Polhov doživljajski park je kompleksen turistični produkt.
2022	NAJ POT 2022 si delita: POT ZELENE REGE in POT MED KROŠNJAMI POHORJE . Drugo mesto: Mašunska gozdna učna pot in tretje mesto: Učna pot Savus. Posebno priznanje v kategoriji tematske poti pa smo namenili PRAVLJIČNO DOŽIVLJAJSKI TRANSVERZALI PO SLOVENIJI https://www.skratelj.org/pravljicne-poti/
2023	NAJ POT 2023: RISOVA POT , drugo mesto: Pot trapistov in tretje mesto: Grajska pot Podsreda.

Rabela 1: Izbor *Naj poti* v letih 2011–2023

Kulturna dediščina na tematski poti

Kot lep primer umestitve kulturnih vsebin v tematsko pot lahko omenimo primer Pot kulturne dediščine Žirovnica, ki je bila izbrana za naj pot leta 2012. To je tematska pot, ki povezuje kulturno-zgodovinske spomenike v vaseh pod Stolom: Prešernovo rojstno hišo v Vrbi, rojstno hišo Matije Čopa v Žirovnici,

čebelnjak Antona Janše na Breznici in rojstni hiši pisateljev Frana Saleškega Finžgarja v Doslovčah in Janeza Jalna na Rodinah.

Pot kulturne dediščine Žirovnica je ena najstarejših tematskih poti v Sloveniji in predstavlja edinstven pomen v slovenskem kulturnem prostoru ter vabi k aktivnemu odkrivanju tradicije.³

Klepet na naj poti

Od leta 2018 se organizira na poti, ki je bila prepoznana kot naj pot, t. i. posvet z naslovom *Klepet na naj poti*. Namen in cilj je v izmenjavi informacij, mnenj, izmenjava spretnosti, medsebojnem spoznavanju in tkanju vezi ter skupnem gibanju v naravi in izoblikovanju sporočil ter usmeritvi celostnega in usmerjenega delovanja na področju tematskih poti v sloganu: *Tematske poti nas povezujejo in učijo, manj je več*. Vabljeni so udeleženci: skrbniki in načrtovalci tematskih poti, udeleženci tekmovanja Naj pot, predstavniki institucij, ki se ukvarjajo z razvojem na področju tematskih poti, predstavniki destinacijskih organizacij: lokalne turistične organizacije, turistični informativni centri, občine, turistične agencije in organizacije, predstavniki lokalnih skupnosti in druga zainteresirana javnost.

ZAKLJUČEK

Z umestitvijo tematskih poti želimo doseči izobraževanje, ohranjanje kulturne in naravne dediščine, trženje, promocijo, usmerjanje obiskovalcev od »parkinga«, ponuditi obiskovalcem prijetno izkušnjo.

Zato je treba pripraviti tako sporočila kot didaktične objekte, ki bodo zadovoljevali izredno širok krog obiskovalcev. Skrbno je treba izbrati način predstavljanja informacij. Razvoj gre marsikje od klasičnih učnih poti v smer doživljajskih poti, ki obiskovalcem – poleg racionalnih razlag in možnosti vizualnega opazovanja – ponujajo tudi druge aktivnosti (lokalna zgodba itd.).

Posredovanje vsebin tako na tematski poti kot obisku narave in krajine naj zajema:

- Opisno posredovanje: vsebina je predstavljena z besedilom, fotografijami, risbami oz. grafikoni in obiskovalec je povabljen k prebiranju teh informacij.
- Interaktivno posredovanje: pridobivanje informacij poteka z aktivno udeležbo obiskovalca. Takšno posredovanje vsebin zahteva obiskovalca, ki se je pripravljen učiti ob lastni dejavnosti.
- Čutno posredovanje: tu so vključena vsa obiskovalčeva čutila. Omogoča zavestno dožemanje lastnega telesa in poglobljeno okoljsko izkušnjo.

Naravo doživljamo različno, pri čemer imajo še posebej pomembno vlogo naši čuti: vid, sluh, voh, tip in okus. To je treba upoštevati tudi pri načrtovanju infrastrukture za doživljanje in spoznavanje narave. Ta je bila v preteklosti skoraj povsem usmerjena v vidno zaznavo, danes pa je vidna sporočila treba dopolniti z vključevanjem tudi drugih čutov. Zvoki, vonji, lastnosti površin in okusi so zelo uporabni za posredovanje narave, poleg tega pa v obiskovalcu vzbudijo čustva. Tako doživetje je z vidika pomnjenja veliko dolgotrajnejše od zgolj vidnega.

3 Pot kulturne dediščine Žirovnica, <https://visitzirovnica.si/pot-kulturne-dediscine-zirovnica/>, 26. 9. 2023.

Moderna tematska pot ne zagotavlja samo informacije, ampak sledi konceptu vključevanja obiskovalcev v interaktivne procese spoznavanja in izkustva narave oz. vsebine na poti. Tematske poti naj zaznamuje njihova zaporednost in strukturiran niz interpretativne opreme, ki je skrbno načrtovana in bazira na razumljivi količini interpretacij, podanih preko različnih panojev in drugih medijev – vodniki, interpretatorji, brošure, predavanja, filmi, hologramske predstavitve ... Tematske poti so izjemno pomembne pri vodenju in usmerjanju turistov in drugih obiskovalcev pri vstopu v naravo in za ohranjanje neokrnjene narave in obenem nudijo priložnost za bolj razpršen obisk turistov v glavni turistični sezoni.

Še posebej pa je pomembno, da imajo vse tematske poti dobro izurjeno vodniško službo z dobrim poznavanjem kulturnih, zgodovinskih in etnoloških vsebin ter krajevnih zanimivosti. Odličen vodnik lahko daje glavni prepoznavni pečat poti. Vzpostaviti ali vključiti je treba vodenje v že obstoječe oblike vodniške službe po tematskih poteh.

Instrumenti za trajno vzdrževanje poti, kakor enoten sistem označevanja tematskih poti, ter njihovo prepoznavnost in certificiranje so pogoj za odličnost produkta: *tematska pot*. To pa bomo lažje dosegli v kvalitetnem povezovanju več deležnikov, ki se ukvarjajo s tematskimi potmi. Ustanovitev Urada za poti v Sloveniji pa bi lahko pomenila stopnico višje k boljši odličnosti perspektive pohodništva v Sloveniji.

Člani zgodovinskih krožkov lahko skupaj z mentorji in mentoricami raziskujejo tudi to področje kulturne dejavnosti v kraju in morda ob tem dozori še kakšna ideja za novo tematsko pot.

Povzetek

Tematska pot je označena ali neoznačena pot, ki uporabniku ponuja doživetje izbrane tematike. Tudi tematske poti so pomemben del širšega kulturnega izročila na Slovenskem. Tema poti se lahko nanaša na poljubno turistično aktivnost, npr. pohodništvo, kulinariko, kulturo, arhitekturo, zgodovino in podobno. Pot je lahko poljubno dolga, pomembno je le, da so na poti ali ob njej turistično-izobraževalno zanimive točke. Tematske poti imajo informacijski, izobraževalni in rekreacijski namen. Prav tako pa imajo tudi vlogo varovanja in ohranjanja narave ter kulture. So tiste, ki nudijo izjemen izobraževalni – poučni moment. Poleg tega pa pomenijo tudi tržni segment, ki je povezan z naravo in doživljajskim turizmom. Tematske poti, ki so lahko tako turistične kot izobraževalne poti, so čedalje bolj prepoznavna ponudba. Nudijo multiplikativni učinek na razvoj turizma, razvoj podeželja ... kot v izobraževalni sferi. So pomemben akter pri usmerjanju obiskovalcev v prostoru.

Tekmovanje za naslov *Naj pot* se je pričelo v letu 2011 pod okriljem Turistične zveze Slovenije, Zavoda za gozdove Slovenije in Pohodništvo in Kolesarstvo GIZ v okviru projekta, Moja dežela, lepa in gostoljubna. Tako je bilo ogledanih več kot 500 poti.

Pokojni dr. Milan Ciglar je k nam prinesel zamisel o gozdnih učnih poteh iz nemškega kulturnega okolja in prve tri so nastale že leta 1974. Danes imamo v Sloveniji več kot 700 različnih tematskih poti. Dejstvo je, da z naraščanjem ponudb tematskih poti ne naraščata sorazmerno tudi njihovi prepoznavnost in uporabnost, zato bo v prihodnje treba dejavnosti in finančna sredstva usmeriti predvsem v popularizacijo in posodobitev tematskih poti. Študija iz leta 2005 je dodobra pripravila in opisala sistem poti v Sloveniji.

Summary

A themed trail is either a marked or an unmarked path that provides users with an immersive experience based on a chosen theme. Thematic trails also constitute an essential part of Slovenia's broader cultural tradition. The theme of the trail can encompass various tourist activities such as hiking, cuisine, culture, architecture, history, and more. The trail's length can vary; the key factor is the presence of touristic and educational points of interest along the route. Thematic trails serve informational, educational, and recreational purposes, while also contributing to nature conservation, cultural preservation, and catering to the nature and adventure tourism market segment. Thematic trails, which can fulfil both tourist and educational roles, are an increasingly prominent offering. They have a multiplier effect on tourism development, rural development, and education. Moreover, they play a significant role in guiding visitors through a given area.

The competition for the title of *Best Trail* was initiated in 2011 under the auspices of the Tourist Board of Slovenia, the Slovenian Forest Service, and Hiking and Cycling GIZ, as part of the 'My Land, Beautiful and Welcoming' project. Over 500 trails have been visited.

The late Dr. Milan Ciglar introduced the concept of forest nature trails from the German cultural environment to Slovenia, resulting in the creation of the first three trails in 1974. Today, there are over 700 diverse thematic trails in Slovenia. While the number of thematic trails continues to grow, their visibility and practicality do not necessarily follow suit. Consequently, future efforts and funding should primarily focus on promoting and modernizing these thematic trails. A comprehensive overview and description of the trail system in Slovenia was provided in a 2005 study.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

1. Zapisniki, arhiv, komisija za tematske poti pri Turistični zvezi Slovenije.

Tiskani viri:

2. Zakon o planinskih poteh (Uradni list RS, št. 61/07 in 92/21).

Elektronski viri:

1. Pot kulturne dediščine Žirovnica. Dostopno na: <https://visitzirovnica.si/pot-kulturne-dediscine-zirovnica/>, 26. 9. 2023.
2. Zavod za gozdove Slovenije. Seznam gozdnih učnih poti v Sloveniji (online). 2022. Dostopno na naslovu: <https://mapzs.pzs.si/search/trails?trailTypes=10>, 25. 9. 2023.

Literatura:

1. Anko, Boštjan: Naše učne poti v desetletnici. *Gozdne učne poti v Sloveniji* (ur. Boštjan Anko). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1987, str. 9–24.
2. Lesnik, Anton: Razvoj gozdnih učnih poti in njihov pomen za turizem. *Stanje in perspektive razvoja turizma v gozdnem prostoru* (ur. Mateja Falentič, Bisera Djutić). Ljubljana: Državni svet RS, 2006, str. 78–94.
3. *Priporočila za postavitev signalizacije za pohodne poti in poti nordijske hoje. Študija o označevanju in vzdrževanju tematskih pohodnih poti*. Murska Sobota: Center za zdravje in razvoj Murska Sobota, 2010.
4. *Strategija razvoja turističnega proizvoda pohodništva v Sloveniji*. Hosting d. o. o., Ljubljana: Slovenska turistična organizacija, 2005.

Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS**ZLATA PRAVILA****ZLATA PRAVILA SESTAVLJANJA RAZISKOVALNIH NALOG**

Raziskovalna naloga je skupno delo mladih raziskovalcev, ki pod mentorskim vodstvom naredijo prve korake na področju raziskovanja preteklosti. Namen naloge je spodbujanje uvajanja v raziskovalno delo, spoznavanje metodologije dela, literature in virov ter usmerjanje k naklonjenosti do širokega področja kulturne dediščine.

1. Obseg pisnega izdelka naj bo skupaj z grafičnim gradivom (tabele, grafikoni, fotografije ...) 20 do 30 strani, besedila 30.000 do 40.000 grafičnih znakov. Format strani A4, zvezanih s spiralo. Na naslovnici naj bosta poleg raziskovalne teme in posebnega naslova raziskave tudi ime in kraj šole. Na eno od prvih strani sodijo tudi ime, priimek in delovno mesto mentorja ter obvezna navedba avtorjev raziskave (učenk in učencev) z navedbo njihove starostne skupine – razreda.
2. Vsak zgodovinski krožek z enim mentorjem praviloma predloži le eno raziskavo. Namen programa je skupinski izdelek mladih raziskovalcev. Če učenci opravijo več ločenih raziskav, so vendar te toliko sorodne (na isto razpisano temo), da jih je mogoče povezati v eno zgodbo. Komisija je pripravljena v ocenjevanje sprejeti le predhodno dogovorjene in dobro utemeljene izjeme.
3. Nalogi mora biti dodano kratko poročilo mentorja, kjer naj bodo na kratko popisani potek dela in posebne značilnosti ter predstavljeni tudi učenci, ki so nalogo delali (starost, razred).
4. Raziskovalna naloga mora biti sestavljena smiselno: utemeljitev izbrane teme, načrt in metode raziskovalnega dela, potek raziskave in posamezni rezultati dela, skupne ugotovitve in sklep, priloge, sezname (posebej tudi uporabljene literature in virov), kazalo. Vsebina raziskovalne naloge naj bo podana smiselno, pregledno povzeti in v zaokroženi obliki naj bodo izpeljani tudi izsledki raziskave.
5. Iz besedila mora biti jasno razvidno, od kod je informacija, ki jo navajate. Za ta pojasnila uporabite opombe. Opombe morajo biti pisane enotno, priporočljive so opombe pod črto na vsaki strani (fotote). Na koncu besedila je obvezen seznam literature ter arhivskih, časopisnih, ustnih in drugih virov. V seznamu navedete **za literaturo**: priimek in ime avtorja, naslov dela ter kraj in leto izida (npr.: Studen Andrej, Rabljev zamah, Ljubljana 2004). V opombah pa je dovolj navesti le priimek avtorja, naslov (lahko skrajšan) in stran, na kateri je navedeni podatek (npr.: Studen, Rabljev zamah, str. 15). Če gre za članek pa v seznamu literature dodate še revijo ali zbornik, v katerem je bil članek objavljen (npr.: Gomiršek Tanja, Materialne razmere briških otrok v 19. stoletju, Kronika 2012, št. 2 ali npr.: Habinc Mateja, Spominski predmeti in ohranjanje spomina, Zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana 2013). Pri citiranju **arhivskih virov** navedete ustanovo, ki vir hrani, ime fonda ali zbirke in št. tehnične enote oz. signaturo (npr.: (ZAL) Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 258, Splošno žensko društvo). V opombah lahko za ustanovo uporabite že uveljavlje-

no kratico, ki pa jo v seznamu navedete v oklepaju pred imenom ustanove (kot v zgoraj navedenem primeru), v sprotnih opombah pa navedete tudi naslov dokumenta (npr.: ZAL, LJU 3258, fasc. 2, Zapisnik z dne 12. 1. 1950). Pri **dokumentarnem gradivu** pa ime ustanove ali osebo, ki vir hrani in ime dokumenta (npr.: Osnovna šola Draga Bajca Vipava, Šolska kronika 1859–1919, ali npr.: Jože Pokorn, Družinski arhiv, mrliški list – zasebna last).

Pri časopisnih in objavljenih (izdanih) virih mora citat vsebovati naslov časopisa, priimek in ime avtorja (če je znan), naslov dela, številko, datum ali leto izida in stran (npr.: Jutro, Lakota v Indiji je vedno hujša, št. 41, 18. 10. 1943, str. 1 oziroma npr.: Uradni list Ljudske republike Slovenije za leto 1947, 4. 1. 1947, št. 1. Pravilniki, navodila, odredbe in odločbe ministrstev vlade Ljudske republike Slovenije, čl. 8, str. 2).

Ne pozabite navesti tudi ustne vire: priimek in ime, starost osebe ter leto, ko je posredovala podatke, kot tudi, kdo hrani zapis posredovanih podatkov (če želi oseba ostati anonimna, se jo predstavi le s kraticami).

Pri navajanju **vsebin, ki so dostopne na svetovnem spletu**, citiramo v izvorni digitalni obliki, kar pomeni, da citirate, kot je navedeno v zgornjih primerih, pri čemer morate dodati, da je citirana digitalna oblika, dostopna na svetovnem spletu – naslov portala (z URL naslovom/enoličnim krajevnikom vira in datumom dostopa), npr:

- Jutro, Lakota v Indiji je vedno hujša, št. 41, 18. 10. 1943, str. 1. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PFESGHF6/?query=%27source%3d%C4%8Dasopisje%40AND%40srel%3dJutro+%28Ljubljana.+1931-1943%29%27&browse=%C4%8Dasopisje&sortDir=DESC&sort=date&node=besedila%2f1&pageSize=25>, 10. 2. 2014.
- Jeraj Mateja, Slovenke na prehodu v socializem, Ljubljana 2005.
Dostopno na: Zgodovina Slovenije — Sistory, <http://sistory.si/SISTORY:ID:873>, 29. 9. 2010.

Citiranje gradiv, dostopnih na svetovnem spletu – primeri

- R. K.: Tino spomin na Črno gnal do olimpijskega naslova. Dostopno na: Tino spomin na Črno gnal do olimpijskega naslova: Prvi interaktivni multimedijiški portal, MMC RTV Slovenija, <http://www.rtvlo.si/sport/oi-2014/alpsko-smucanje/tino-spomin-na-crno-gnal-do-olimpijskega-naslova/329705>, 12. 2. 2014.
 - Anton Korošec - Wikipedija, prosta enciklopedija, http://sl.wikipedia.org/wiki/Anton_Koro%C5%A1ec, 10. 2. 2014.
 - Statistični urad Republike Slovenije - Dinamični preračuni, http://www.stat.si/indikatorji_pre-racun.asp, 20. 3. 2013.
6. Smiselno je navesti, kdo je kaj delal, vključno s pomočjo mentorja, posebej, če v krožku sodeluje večja skupina učencev, pri čemer je delitev dela in vlog nujna.
 7. Priloženo slikovno gradivo mora biti opremljeno tako, da je jasno razvidno, kaj priloga predstavlja, časovna datacija in izvor. Priporočamo komentar neposredno pod slikovno prilogo.
 8. V primeru raziskave, kjer so bile na enako ali podobno temo že kdaj prej opravljene raziskave, je v sklepnem delu smiselno povzeti razlike ali potrditi starejše raziskovalne rezultate ter jih mogoče primerjati s podobnimi znanimi raziskavami za druge kraje oziroma za širše območje.

9. Predstavitev naloge (ustni zagovor) na končnem srečanju lahko traja 10 do 15 minut. V njem naj učenci predstavijo bistvo svoje raziskovalne naloge. Večji poudarek naj bo namenjen predvsem novim ugotovitvam raziskav. Zaželeno je, da predstavitev vsebuje ppt predstavitev in/ali kakšen zanimiv način prezentacije (skeč, dvogovor idr.).

10. Komisija pri pregledovanju in ocenjevanju raziskovalnih nalog ter predstavitev nalog upošteva:

- izvirnost izbrane raziskave,
- vsebino raziskovalne naloge,
- nove ugotovitve,
- upoštevanje literature o izbrani temi,
- citiranje – navajanje virov in literature,
- metodo dela in njene učinke,
- način povezovanja podatkov v skupno zgodbo,
- ujemanje ilustriranega gradiva s potekom zgodbe,
- sklepe (kaj vam je iz raziskave uspelo ugotoviti, povzetek),
- razumljivost in jasnost poteka dela,
- opremljenost naloge,
- količino vloženega dela,
- jezikovno neoporečnost,
- dovršenost,
- zbrano in uporabljeno gradivo,
- lokacijo šole, ki vpliva na dosegljivost in izbor gradiva,
- število in starost sodelujočih učencev,
- samostojen nastop in jasno podana vsebina naloge in nove ugotovitve na predstavitvi,
- uspešno mentorsko delo, ki je prepoznano pri končnem izdelku raziskovalne naloge.

11. Rok za oddajo raziskovalnih nalog je 31. marec tekočega šolskega leta.

PREDSTAVITEV PROGRAMA MLADI RAZISKOVALCI ZGODOVINE

Program Mladi raziskovalci zgodovine organizirata Komisija za delo zgodovinskih krožkov in Zveza prijateljev mladine Slovenije. Poslanstvo raziskovalnega programa je raziskovanje družbe in dogodkov v preteklosti (polpretekla zgodovina) ter popularizacija znanosti in znanja med mladimi. Med cilji raziskovalnega programa je med mladimi oblikovati pravilen odnos do kulturne dediščine in pomen njenega ohranjanja. Pri tem ne zanemarimo usmerjanja mentorjev v kakovostno metodološko in pedagoško delo zgodovinskih krožkov, uvajanje mladih v sistematično raziskovalno delo in v samostojno oblikovanje izsledkov raziskovanj ter tudi v samostojno predstavitev dognanj raziskovanja. Temeljno vodilo pri tem je vzpodbujati skupinsko delo zgodovinskih krožkov in krepitev odgovornosti posameznika do dela v skupini za doseg cilja.

Komisija sodeluje pri krepitvi pravic otrok do izobraževanja, ki sodi med osnovne človekove in otrokove pravice, in jo je 20. novembra 1989 sprejela Generalna skupščina Združenih narodov, zapisana pa je v Konvenciji o otrokovih pravicah.

V Komisiji za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS deluje trenutno okoli 20 slovenskih zgodovinarjev in etnologov, ki so sicer zaposleni v različnih slovenskih znanstvenih in kulturnih institucijah. Članstvo in delo v Komisiji sta prostovoljna in neplačana. Člani Komisije imajo status prostovoljcev pri ZPMS.

Delo Komisije poteka po dolgoletnem uveljavljenem delovnem redu. Komisija se srečuje na sejah, kjer običajno obravnava tekoče delo, na skupnem ocenjevanju raziskovalnih nalog in na državnem srečanju z mladimi raziskovalci zgodovine. Za mentorje zgodovinskih krožkov organizira izobraževalni seminar, na katerem izda zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov, ki je dostopen tudi na spletni strani ZPMS. Med naloge Komisije sodijo izbor raziskovalnih tem, priprava izobraževalnega seminarja za mentorje zgodovinskih krožkov in njihovo usmerjanje v kakovostno metodološko delo z mladimi raziskovalci, prebiranje in ocenjevanje raziskovalnih nalog ter organizacija državnega srečanja z ustnimi predstavitvami raziskovalnih rezultatov in priprava strokovne ekskurzije.

Komisijo vsebinsko in programsko vodi predsednik, ki predstavlja komisijo navzven. Njegov mandat traja dve leti od junija do junija. V tem času izpelje dve raziskovalni obdobji: dva zbornika, dva seminarja, dve ocenjevanji in dve srečanja z možnostjo ponovne izvolitve oz. podaljšanja mandata. O delovanju obvešča zainteresirano javnost. V skladu z akti ZPMS po potrebi sodeluje pri organih ZPMS. Predsednik je tudi član Programskega sveta ZPMS.

Naloge predsednika Komisije za delo zgodovinskih krožkov so:

- vodi Komisijo,
- vodi seje Komisije,
- tesno sodeluje s strokovnim sodelavcem ZPMS,
- vodi Seminar za mentorje zgodovinskih krožkov,
- vodi srečanje mladih raziskovalcev zgodovine,

- sodeluje pri pripravah, urejanju in izdaji zbornika za mentorje zgodovinskih krožkov (kontaktira predavatelje, se dogovarja za vsebino, po potrebi sodeluje z drugimi člani Komisije, obvezno napiše uvodnik za zbornik z vsakokratno obrazložitvijo raziskovalne tematike, je glavni urednik zbornika, sodeluje pri korekturah ...),
- po potrebi se udeležuje drugih sestankov.

V začetku šolskega leta Komisija pripravi seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, na katerem mentorji dobijo osnovne strokovne informacije o razpisani raziskovalni tematiki. Raziskovalno vsebino določi Komisija za delo zgodovinskih krožkov na eni svojih spomladanskih sej. Na seminarju povabljeni strokovnjaki iz razpisnega področja predstavijo članek, ugotovitve, strokovno literaturo in vire ter izpostavijo raziskovalne možnosti, ki bi bile posebej zanimive za mlade raziskovalce.

Raziskava, ki jo izvedejo mladi raziskovalci, poteka v lokalnem okolju od oktobra do konca marca. Raziskovalne naloge morajo ustrezati razpisnim navodilom in kriterijem, ki veljajo za raziskovalno delo. Učenci zbirajo gradivo, se seznanjajo s primarnimi in sekundarnimi viri, sodelujejo z lokalnimi institucijami, opravljajo terensko delo, iščejo informacije po arhivih, knjižnicah, na internetu ter se naučijo temeljnega pristopa k obravnavanju oz. znanstvenemu proučevanju gradiva in oblikovanju zaključkov. Pri tem je zelo pomembno, da si znajo mladi pod vodstvom mentorjev delo razdeliti ter da so sposobni svoja dognanja združiti in oblikovati v enotno zgodbo ter izpostaviti ugotovitve. Končno raziskavo oblikujejo v pisni obliki – raziskovalni nalogi. Pri raziskovalnem delu in izdelavi raziskovalne naloge je zelo pomembna vloga mentorja, ki učence nauči osnovnih zakonitosti raziskovalnega dela, jih usmerja pri delu in pomaga z nasveti.

Člani Komisije raziskovalne naloge prebirajo v mesecu aprilu. Ocenjevalci morajo izpolniti ocenjevalne liste in napisati pisno oceno. Vsak ocenjevalec ima pravico oziroma dolžnost samostojno napisati in podati svojo oceno. Ocenjevalec mora prebrati nalogo in jo samostojno oceniti. Vsako nalogo preberejo najmanj trije ocenjevalci. Na seji Komisije se poda skupna ocena naloge. V primeru vmesne ocene mora Komisija oceno uskladiti, in znova ovrednotiti nalogo. Ocenjevalna seja komisije je praviloma pred zaključkom srečanja. Pri ocenjevanju nalog člani Komisije poleg strokovnih, znanstvenih, splošnoizobraževalnih in drugih zahtev upoštevajo še zlasti delo mladih, njihova prizadevanja in pridobljena znanja. Raziskovalne naloge se ocenijo z zlatim, srebrnim ali bronastim priznanjem. Člani Komisije so odgovorni za tajnost ocen raziskovalnih nalog do končne podelitve priznanj.

Ob koncu raziskovalnega leta je enodnevno ali dvodnevno zaključno srečanje mladih raziskovalcev. Kraj in termin se določita v okviru organizacijskih možnosti.

Del skupne ocene je tudi ustna predstavitev naloge. Učenci na zaključnem srečanju svojo raziskovalno nalogo predstavijo in utemeljijo zaključke. V primeru izjemnih okoliščin lahko Komisija predstavitev nalog zahteva že ob oddaji raziskovalnih nalog in jih takrat tudi oceni.

Ob ustni predstavitvi nalog je zagotovljena prisotnost članov komisije za delo zgodovinskih krožkov. Pri ustni predstavitvi tem se učenci učijo samostojnega nastopanja, jasnega izražanja ter sposobnosti ustnega oblikovanja in predstavitve celotnih idej. Istočasno drugi učenci, ki poslušajo predstavitve, evalvirajo svoje delo in pridobijo dodatne izkušnje, poglede na oblikovanje ter pristop k raziskovalni nalogi.

Učenci lahko na predstavitev uporabljajo različne pripomočke, vendar v okviru prostorskih in tehničnih možnosti, zanje morata poskrbeti mentor oz. šola.

Na zaključnem srečanju člani Komisije organizirajo razgovor članov komisije in mentorjev. Razgovor je lahko individualen ali skupinski. Predstavitve naloge ocenijo prisotni člani Komisije z ocenami: odlično, primerno, manj primerno. Ocena ustne predstavitve je sestavni del dokončne ocene naloge. Zgodovinskemu krožku, ki svoje naloge brez opravičljivega razloga ne predstavi na zaključnem srečanju, se ocena priznanja po posvetovanju članov ocenjevalne komisije zniža. Utemeljeno opravičilo je mentor dolžan posredovati Komisiji pred zaključnim srečanjem. O opravičenosti izostanka odločata predsednik/ca in en član/ica komisije.

Na zaključnem srečanju je lahko v okviru organizacijskih možnosti tudi strokovna ekskurzija s krajšimi strokovnimi vodstvi.

Če tekmovalci ali mentorji menijo, da so bili nepravilno ocenjeni, lahko v roku 8 (osmih) dni od objave rezultatov vložijo pisni ugovor, ki mora biti obrazložen. Ugovor se vloži na Komisijo za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS. Po prejemu ugovora Komisija izmed članov izbere tri nove ocenjevalce, ki naloge znova ocenijo in podajo mnenje o ugovoru, ki je dokončno.

Ker osnovni namen raziskovalnega dela ni tekmovalnost, temveč spodbujanje uvajanja v raziskovalno delo, pomeni že sodelovanje s sprejeto raziskovalno nalogo velik skupni uspeh. Priznanja pa pomenijo predvsem to, da so učenci dosegli prva tri mesta. Včasih ima mentor bolj in kdaj manj navdušene in nadarjene učence, včasih je tema bolj, drugič spet manj uspešno izbrana glede na dostopne vire, vsekakor pa je glavni uspeh vedno popotnica učencem za nadaljnje šolanje: dragocene izkušnje, ki so jih uspešno pridobili pod mentorstvom, znanje, kako opraviti raziskavo in kakšno vrednost ima kulturna dediščina domačega kraja.

Mladi raziskovalci zgodovine so pod dobrim mentorskim vodstvom sposobni izpeljati zelo kakovostne raziskave, ki z arhiviranjem končnih izdelkov v Slovenskem šolskem muzeju ohranjajo trajno vrednost zbranim in na ta način ohranjenim gradivom na nacionalni in lokalni ravni.

SODELUJOČE OSNOVNE ŠOLE V RAZISKAVI ŠPORT SKOZI ČAS V ŠOLSKEM LETU 2022/2023

Mentor/mentorica	Osnovna šola
Jerneja Pavlič	IV. OŠ Celje
Darja Kugonič	OŠ bratov Letonja Šmartno ob Paki
Ana Kobal	OŠ Draga Bajca Vipava
Monika Hajdinjak	OŠ Cankova
Jure Ozvatič	OŠ Draga Kobala Maribor
Simona Lešnjak	OŠ Drska
Nina Intihar	OŠ Dutovlje
Tanja Ajd Krامل	OŠ Fram
mag. Angelika Koncut Žorž	OŠ Frana Erjavca Nova Gorica
Mateja Car, Dušanka Horvat	OŠ I Murska Sobota
Urška Černi, Mihaela Ružič Gerič	OŠ III Murska Sobota
Petra Berčič Oman	OŠ Josipa Vandota Kranjska Gora
Ana Uršič	OŠ Jožeta Krajca Rakek
mag. Andreja Polanšek, Simona Bertoncely	OŠ Križe
Mari Karnet	OŠ Kungota
Aleksander Peklar, Iva Kladošek	OŠ Leona Štuklja Maribor
Katjuša Batič	OŠ Milojke Štrukelj Nova Gorica
mag. Marjeta Šifrer, Anja Košnik	OŠ Naklo
Polona Krajnc, Gordana Kobale Potočnik	OŠ Petrovče
Urška Bubnič	OŠ Pivka
Jožica Štauber	OŠ Kajetana Koviča Poljčane
Mateja Bevc, Polona Planko	OŠ Blaža Kocena Ponikva
Mateja Zelko, Karmen Rob	OŠ Prežihovega Voranca Bistrica
Nina Vidonja	OŠ Puconci
Vilma Vrtačnik Merčun	OŠ Rodica
Patricija Redenšek, Natalija Divjak Zalokar	OŠ Sava Kladnika Sevnica
Luka Kosi, Silva Mesarič	OŠ Turnišče

Naslov raziskovalne naloge	Doseženo priznanje
Učenci naše šole, ki so se zapisali v zgodovino športa	zlato
Kako so športali naše babice in dedki	zlato
Kako so telovadili vipavski učenci	zlato
Kako smo športali na naši šoli skozi čas	zlato
Razvoj tenisa v Mariboru	zlato
Zgodovina in razvoj ženske odbojke v Novem mestu	zlato
Od škrov do balinanja Balinanje - najbolj priljubljen nedeljski šport na Krasu	zlato
Orli in Sokoli ter planinarstvo v Framu	srebrno
Šport za vse Šport na Osnovni šoli Frana Erjavca Nova Gorica v njeni 40-letni zgodovini	zlato
Primerjava meritev športnovzgojnega kartona pred epidemijo COVID-19 v letih 2016-2019 in po njej, v letu 2022	zlato
Pomen ustanovitve in dosežki murskosoboškega Sokola v letih 1920-1941	zlato
Planica - od skromnih začetkov do svetovne slave	zlato
Šport v objemu železnice Nogomet in zimski športi na Rakeku in v njegovi okolici	srebrno
Nekdanje smučišče na Zelenici	zlato
Od mladega rekreativca do zmagovalca Badminton klub Kungota	zlato
Odbojka na Štuklju	zlato
Vse za množičnost športa	zlato
Od Sokola do Slovana preko Partizana do Športnega društva Naklo	zlato
Kovnica olimpijskih medalj	zlato
Košarka in Pike v Pivki	srebrno
Razvoj športa v Poljčanah	srebrno
Ponikva športa	zlato
Telovadna društva Orel v Prekmurju	zlato
25 let namiznega tenisa v Puconcih	srebrno
Šport skozi čas na OŠ Rodica Ohranjene diplome, pokali in plakete	zlato
Plavi, plavi, plavi	srebrno
Od šolskega krožka do vrhunškega športa	zlato

Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov
za mentorje zgodovinskih krožkov